

СЛАВЯНСКИ ДИАЛОЗИ

Списание за славянски езици, литератури и култури

Година XII, 2015

Книжска 16

*Издание
на Филологическия факултет
при Пловдивския университет
„Паисий Хилендарски“*

Пловдив

**УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО
„ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“**

МЕЖДУНАРОДЕН РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

Хана Гладкова – Карлов университет, Прага, Чехия

Реймон Детре – Университет в Гент, Белгия

Богуслав Желински – Познански университет, Полша

Иван Куцаров – Пловдивски университет, България

Борис Норман – Беларуски държавен университет, Минск, Беларус

Михайло Пантич – Белградски университет, Сърбия

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Жоржета Чолакова – главен редактор

Юлиана Чакърова – заместник главен редактор

Николай Нейчев

Диана Иванова

Красимира Чакърова

Дарина Дончева

Вяра Найденова

Евелина Грозданова

Гергана Иванова

Дарка Хербез

Борислав Борисов

Коректори:

Гергана Иванова (бълг.), Веселина Койнакова (англ.), Таня Нейчева (рус.)

Елица Маринова – технически секретар

На корицата: Владимир Дунич (Vladimir Dunjić, 1957). Убежище

© СЛАВЯНСКИ ДИАЛОЗИ

Филологически факултет

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

© Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2015

© Колектив, 2015

ISSN 1312-5346

СЪДЪРЖАНИЕ

СЛАВИСТИКАТА ПО СВЕТА

20 години сърбистика и хърватистика в Пловдив

(Славка Величкова, Жорjeta Чолакова) 11

Българистиката в Белградския университет

(Дарина Дончева, Ничка Бечева) 15

Българистиката в Хърватия – минало и перспективи (Ана Васунг) 23

ПАМЕТ

ЧЕТИРИДЕСЕТ ГОДИНИ СЛЕД ИВО АНДРИЧ (1892 – 1975)

Светлозар Игов. Спомен за Иво Андрич 26

Йован Христич. Разказът при Андрич. Превод от сръбски: Румен Сариев 46

КУЛТУРНА ИСТОРИЯ

Кичка Пешева. Списание „Rodna rеч“ / „Rodna riječ“ – хърватски

страници за България 51

„Това, което ни сближава, е духовността“

Разговор на Евелина Грозданова с г-жа Диана Гласнова, главен
редактор на списание „Rodna rеч“ 53

ЕЗИКОЗНАНИЕ

Мияна Кубурич-Мацура (Баня Лука). Изразяване на концесивни отношения на ниво свързан текст в съвременния сръбски език.

Превод от сръбски: Светла Джерманович 58

Евелина Грозданова (Загреб). Сходства и разлики при правилата, определящи писането на чужди думи в хърватския и в сръбския книжовен език 77

Дарка Хербез (Пловдив). За някои морфологични, морфосинтактични и синтактични грешки на български студенти по сръбски език.

Превод от сръбски: Гергана Иванова 85

ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

Славица Василевич-Илич (Баня Лука). Българите и България в старата сръбска литература. Превод от сръбски: Златка Неделчева 97

Елисавета Ненчева (Пловдив). „Свещената болест“ в българската и сръбската средновековна литература 121

Саша Шмуля (Баня Лука). Литературната дейност на Антун Густав Матош с оглед на културния живот в Европа и в южнославянските страни от края на XIX и началото на XX век. Превод от сръбски: Елица Маринова 132

Биляна Дойчинович (Белград). Книженство – в търсене на авторките в сръбската литература. Превод от сръбски: Вяра Найденова 150

Людмила Миндова (София). <i>De profundis: зоната на плача (върху белетристиката на Ф. М. Достоевски, Г. Господинов и Н. Величкович)</i>	168	
Дарина Дончева (Белград). За литературната взаимност между българи и сърби – опит за систематизация на стари и нови процеси	175	
ДЕБЮТИ		
Екатерина Стойчева (Пловдив). „Слово за починалите“ от Григорий Цамблак като картина на средновековното православно общество през XIV – XV век	189	
НОВИ ПРЕВОДИ		
Весна Парун. <i>Стихотворения</i> . Превод от хърватски: Кремена Коева	199	
Бранислав Петрович. <i>Стихотворения</i> . Превод от сръбски: Вяра Найденова	205	
Стеван Раичкович. <i>Къщата ни край Тиса</i> . Превод от сръбски: Вяра Найденова	210	
Миленко Йергович. <i>Напролет, когато проветряваме гробовете</i> (откъс от романа <i>Rod</i>). Превод от хърватски: Златка Неделчева	215	
Дарка Хербез. <i>Стихотворения</i> . Превод от сръбски: Блажо Николич, Гергана Иванова	224	
Бранимира Кършич. <i>Стихотворения</i> . Превод от сръбски: Кремена Коева.....	229	
ДИАЛОЗИ		
„Обичам да пиша за неосъщественото“ Разговор на Златка Неделчева с Миро Гавран	232	
СТРАНИЦА НА ПРЕВОДАЧА		
Ничка Бечева. Размисли по повод на редактирането на един превод (Йован Христич, <i>Разказът при Андрич</i> . Превод от сръбски: Румен Сарiev)	239	
Преводаческа страница на Марияна Бийелич. Из антологията <i>Обзор на българската поезия от XIX и XX век</i> (Загреб, 2012)	245	
Музата на филолога – с книга, лира, с меч и лаврова клонка Разговор на Вяра Найденова с Катя Йорданова	256	
АВТОРИ, ПРЕВОДАЧИ, РЕДАКТОРИ		262
СТАНДАРТ ЗА ОФОРМЯНЕ НА ТЕКСТОВЕТЕ		271

СОДЕРЖАНИЕ

СЛАВИСТИКА В МИРЕ

20 лет сербистике и хорватистике в Пловдиве	
(Славка Величкова, Жоржета Чолакова)	11
Болгаристика в Белградском университете	
(Дарина Дончева, Ничка Бечева)	15
Болгаристика в Хорватии – прошлое и перспективы	
(Ана Васунг)	23

ПАМЯТЬ

СОРОК ЛЕТ ПОСЛЕ ИВО АНДРИЧА (1892–1975)	
Светлозар Игов. <i>Память о Иво Андриче</i>	26
Йован Христић. <i>Рассказ у Андрича</i> . Перевод с сербского Румена Сариева	46

КУЛЬТУРНАЯ ИСТОРИЯ

Кичка Пешева. Журнал „Родна реч“ („Родная речь“) – хорватские страницы о Болгарии	51
„To, что нас сближает – это духовность“	
Разговор Евелины Гроздановой с главным редактором журнала „Родна реч“ госпожой Дианой Гласновой	53

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Мицяна Кубурич-Мацура (Баня Лука). Выражение концессивных (уступительных) отношений на уровне связного текста в современном сербском языке. Перевод с сербского Светлы Джерманович.....	58
Евелина Грозданова (Загреб). Сходства и отличия правил, определяющих написание иностранных слов в хорватском и сербском литературных языках	77
Дарка Хербез (Пловдив). О некоторых морфологических, морфосинтаксических и синтаксических ошибках, допускаемых болгарскими студентами на сербском языке. Перевод с сербского Герганы Ивановой.....	85

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Славица Василевич-Илич (Баня Лука). Болгары и Болгария в древней сербской литературе. Перевод с сербского Златки Неделчевой	97
Елизавета Ненчева (Пловдив). „Священная болезнь“ в болгарской и сербской средневековых литературах	121
Саша Шмуля (Баня Лука). Литературная деятельность Антуна Густава Матоша в свете культурной жизни Европы и южнославянских стран конца XIX-го и начала XX-го века. Перевод с сербского Елицы Мариновой.....	132

Биляна Дойчинович (Белград). Книженство – в поисках женщин-авторов в сербской литературе. Перевод с сербского Вяры Найденовой	150	
Людмила Миндова (София). <i>De profundis: зона плача</i> (на беллетристическом материале Ф. М. Достоевского, Г. Господинова и Н. Величковича)	168	
Дарина Дончева (Белград). О литературной взаимности между болгарами и сербами – попытка систематизации старых и новых процессов	175	
ДЕБЮТЫ		
Екатерина Стойчева (Пловдив). „Слово об усопших“ Григория Цамблака как изображение средневекового православного общества XIV–XV вв.....	189	
НОВЫЕ ПЕРЕВОДЫ		
Весна Парун. Стихотворения. Перевод с хорватского Кремены Коевой	199	
Бранислав Петрович. Стихотворения Перевод с сербского Вяры Найденовой.....	205	
Стеван Раичкович. Наш дом у Тисы Перевод с сербского Вяры Найденовой.....	210	
Миленко Ергович. Весной, когда мы проветриваем могилы (отрывок из романа Род). Перевод с хорватского Златки Неделчевой.....	215	
Дарка Хербез. Стихотворения Перевод с сербского Блажа Николича, Герганы Ивановой	224	
Бранимир Кршич. Стихотворения Перевод с сербского Кремены Коевой.....	229	
ДИАЛОГИ		
„Я люблю писать о неосуществленном“ Разговор Златки Неделчевой с Миро Гавраном	232	
СТРАНИЦА ПЕРЕВОДЧИКА		
Ничка Бечева. Размышления по поводу редактирования одного перевода (Йован Христич. <i>Рассказ у Андрича</i> . Перевод с сербского Румена Сариева)	239	
Переводческая страница Марияны Бийелич. Из антологии <i>Обзор болгарской поэзии XIX-го и XX-го веков</i> (Загреб, 2012).....	245	
Муза филолога – с книгой, лирой, с мечом и лавровой веткой Разговор Вяры Найденовой с Катей Йордановой	256	
АВТОРЫ, ПЕРЕВОДЧИКИ, РЕДАКТОРЫ		262
ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЬИ		271

CONTENTS

SLAVIC STUDIES AROUND THE WORLD

20th Anniversary of Serbian and Croatian Studies in Plovdiv	
(Slavka Velichkova, Zhorzheta Cholakova)	11
Bulgarian Studies at the University of Belgrade	
(Darina Doncheva, Nichka Becheva)	15
Bulgarian Studies in Croatia: Past and Future Perspectives	
(Ana Vasung)	23

MEMORY

FOURTY YEARS AFTER IVO ANDRIĆ (1892-1975)

Svetlozar Igov. <i>A Memory of Ivo Andrić</i>	26
Jovan Hristić. <i>Ivo Andrić's Narration</i> . Translation from Serbian by Rumen Sariev.....	46

CULTURAL HISTORY

Kichka Pesheva. <i>Journal „Rodna Rech“ (Native Tongue) –</i>	
<i>Croatian Pages about Bulgaria</i>	51
„Spirituality is What Draws Us Together“. Interview of Evelina Grozdanova	
with Mrs. Diana Glasnova, Editor-in-Chief of the Journal „Rodna Rech“	
(Native Tongue)	53

LINGUISTICS

Mijana Kuburić-Macura (Banja Luka). <i>Expressing Concession Relations</i>	
<i>on a Text Level in Contemporary Serbian Language</i>	
Translation from Serbian by Svetla Dzhermanovich	58
Evelina Grozdanova (Zagreb). <i>Similarities and Differences between the</i>	
<i>Rules Underlying the Spelling of Foreign Words in Croatian and Serbian</i>	
<i>Literary Language</i>	77
Darka Herbez (Plovdiv). <i>On Some Morphological, Morphosyntactic, and</i>	
<i>Syntactic Errors Made by Bulgarian Students in Serbian Language</i>	
Translation from Serbian by Gergana Ivanova	85

LITERARY STUDIES

Slavica Vasiljević-Ilić (Banja Luka). <i>Bulgarians and Bulgaria in Old</i>	
<i>Serbian Literature</i> . Translation from Serbian by Zlatka Nedelcheva	97
Elisaveta Nencheva (Plovdiv). <i>“The Sacred Disease” in Bulgarian and</i>	
<i>Serbian Medieval Literature</i>	121
Saša Šmulja (Banja Luka). <i>The Literary Works of Antun Gustav Matoš</i>	
<i>from the Perspective of the Cultural Life in Europe and the South Slavic</i>	
<i>Countries at the End of the 19th and the Beginning of the 20th Century</i>	
Translation from Serbian by Elitsa Marinova	132
Biljana Dojčinović (Belgrade). <i>“Knizhenstvo”: Searching for Female Authors</i>	
<i>in Serbian Literature</i> . Translation from Serbian by Vyara Naydenova	150

Lyudmila Mindova (Sofia). <i>De profundis: the Zone of Tears (on the Prose of F. M. Dostoevsky, G. Gospodinov and N. Veličković)</i>	168
Darina Doncheva (Belgrade). <i>On Reciprocity between Bulgarian and Serbian Literature: an Attempt at a Systematic Review of Old and New Processes</i>	175
DEBUTS	
Ekaterina Stoycheva (Plovdiv). <i>Gregory Tsamblak's "Homily of the Deceased" as a Picture of the Orthodox Medieval Society from 14th to 15th Century</i>	189
NEW TRANSLATIONS	
Vesna Parun. <i>Poems</i> . Translation from Croatian by Kremena Koeva	199
Branislav Petrović. <i>Poems</i> . Translation from Serbian by Vyara Naydenova	205
Stevan Raičković. <i>Our House by Tisza</i> Translation from Serbian by Vyara Naydenova.....	210
Miljenko Jergović. <i>In the Springtime, When We Air the Graves</i> (a Fragment of the Novel <i>Kin</i>). Translation from Croatian by Zlatka Nedelcheva	215
Darka Herbez. <i>Poems</i> . Translation from Serbian by Blažo Nikolić, and Gergana Ivanova	224
Branimir Kršić. <i>Poems</i> . Translation from Serbian by Kremena Koeva.....	229
DIALOGUES	
„I want to write about the Unaccomplished“ Interview of Zlatka Nedelcheva with Miro Gavran	232
TRANSLATOR'S PAGE	
Nichka Becheva. Reflections on Editing a Translation (Jovan Hristić. <i>Ivo Andrić's Narration</i> . Translation from Serbian by Rumen Sariev)	239
Translator's Page of Marijana Bijelić. Anthology <i>Bulgarian Poetry Overview of the 19th and 20th Century</i> (Zagreb, 2012) (Fragments).....	245
The Muse of the Letters: With a Book, a Lyre, a Sword and a Laurel Branch. Interview of Vyara Naydenova with Katya Yordanova	256
AUTHORS, TRANSLATORS, EDITORS	
MANUSCRIPT PREPARATION GUIDELINES	271

Уважаеми читатели,

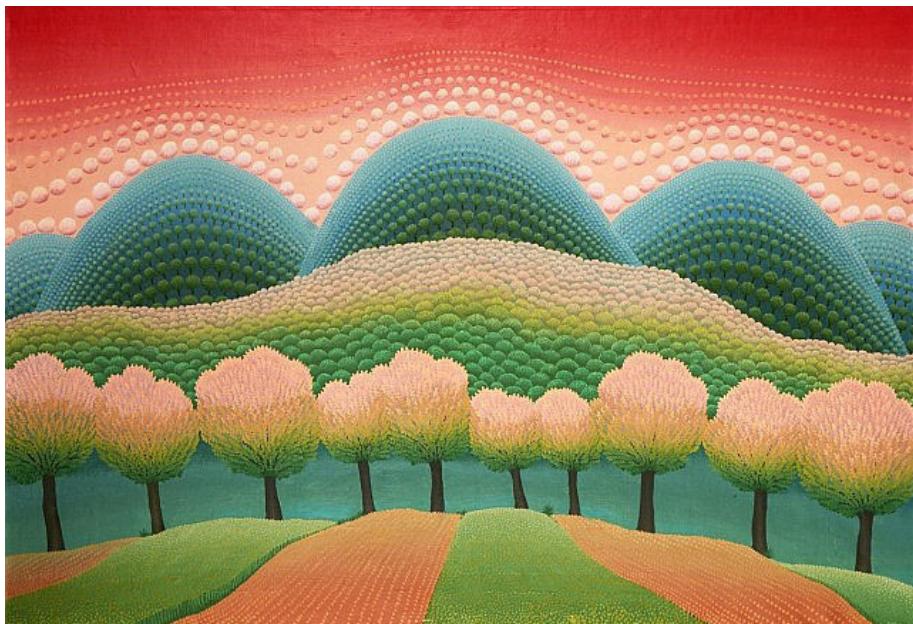
Настоящият брой на списание „Славянски диалози“ се посвещава на 20-годишнината от създаването на сърбистиката и хърватистиката в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Този езиков профил на специалността „Славянска филология“ (днес „Славистика“) беше открит през 1995 г. и вече имаме основание да се радваме не само на посятото семе, но и на неговите плодове.

Списанието, което от 2004 г. издава Филологическият факултет на Пловдивския университет, приема за своя кауза, която в съвременния свят се оказва все по-необходима, съхраняването на културната памет и желанието за духовна взаимност; кауза, в която се проектира същинската предназначеност на Словото. Вглеждането в Другия, огласяването на неговото разбиране за общи реалности, пораждали неведнъж конфликти, са за нас, съмишлениците, обединени около идеята за потребността от „славянски диалози“, алтернатива на световната културна глобализация. Подобна ценностна нагласа би ни позволила не само да забелязваме, но и да уважаваме различността, да виждаме в нея благодатта на многообразието.

Славянството не е било, а и няма как да бъде еднолико. Дори в идеализираните представи на възрожденците могат да се доловят кога по-явно, кога по-завоалирано националистични мегаломании. За съжаление, и съвременният славянски свят е изпълнен с политически и идеологически колизии, тъжен пример за които е съдбата на т. нар. „бивша Югославия“. Ето защо в този брой на списанието бихме искали креативната духовна енергия, изразена чрез езика, литературата и културата на отделните славянски народи, да превъзмогне политическите напрежения, за да засвидетелства своето надмоющие над преходните интриги, след които неведнъж е оставала кървава дира...

Списание „Славянски диалози“ изгражда мостове, в които си дават среща различни културни гласове. В многообразните полета на духовността следите на миналото съпътстват най-новите изражения на научната и художествената креативност, академизъмът, представен от утвърдени български и чуждестранни учени, стимулира изследователския дебют на студенти и докторанти. И именно в това „убежище на духа“, в мълчаливото общуване с вдъхновяващото слово е и нашето упование.

От редакцията

Иван Рабузин. *Ониричен пейзаж*, 1968 – 1969

Иван Рабузин (Ivan Rabuzin, 1921 – 2008) е хърватски художник, представител на наивизма. Завършил е Художествената академия в Загреб. Картините му изльзват космогонична виталност. Предпочита да рисува пейзажи с приказна и ониична символика.

Владимир Дунич (Владимир Дуњић, 1957) (на корицата) е сръбски художник. Завършил е Художествената академия в Белград. Живописта му е населена с човешки лица, които обаче не са портрети, а носят усещането за божествено озарение и сакрална тайнственост.

ДВАДЕСЕТ ГОДИНИ СЪРБИСТИКА И ХЪРВАТИСТИКА В ПЛОВДИВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ¹

Началото на сърбохърватистиката (днес – сърбистика и хърватистика) в ПУ „Паисий Хилендарски“ се поставя през учебната 1995 – 1996 година. С въвеждането ѝ специалността „Славянска филология“ (днес „Славистика“) в университета придобива по-завършен вид – до онзи момент съществуват единствено бохемистика и полонистика. Езиковото обучение на първата група сърбохърватисти се провежда от две щатни преподавателки – Дарина Дончева, днес доцент доктор, и Гергана Иванова, асистент. На тях двете се пада неоспоримата заслуга за първите стъпки и прохождането на новата специалност. Преодолявайки немалко трудности, свързани преди всичко с недостига на учебници и учебни помагала, както и на научна литература, използвайки най-вече налични пособия и други подходящи книги от собствените си библиотеки, те двете на практика оствъщяват пионерската, основополагаща за специалността роля. И все пак това не би било възможно независимо от вложението от тях ентузиазъм, самоотверженост и себеотрица-ние, без неоценимата помощ, оказана от Катедрата по славянско ези-кознание на СУ „Св. Климент Охридски“, и по-конкретно от доц. д-р Лили Лашкова, която тогава участва и в процеса на обучението. Първата година от съществуването на сърбохърватистиката оставя дълбока следа и незабравими спомени в съзнанието на тогавашните първокурсници и преподаватели поради две важни събития. Направено е първото по-голямо дарение от толкова необходимите учебници и езиковедска литература лично от проф. д-р Божо Чорич – тогава директор на Меж-дународния славистичен център в Белград, който специално пристига, за да връчи този ценен дар. Освен това отново с негово съдействие на младите сърбохърватисти е предоставена прекрасната възможност да се обучават известно време във Филологическия факултет на Университе-та в Белград, да четат в местните библиотеки и така да подгответят свои-те курсови работи, а и да установят първи приятелски контакти със свои връстници от Сърбия.

¹ Настоящият текст съдържа част от очерка на доц. д-р Славка Величкова „Десет годи-ни сърбохърватистика в Пловдивския университет“, публикуван в сп. „Славянски диа-лози“, кн. 7, 2007, 152 – 153.

Преподавателският състав постепенно се разширява. През есента на 1996 г. в обучението на студентите се включва проф. Боян Ничев – известен специалист и преподавател по сръбска и хърватска литература в Софийския университет и дългогодишен ръководител на Катедрата по славянски литератури там. От 1998 г. до пенсионирането си водещият специалист в профила по сръбски и хърватски език е доц. д-р Славка Величкова. Към преподавателския екип се присъединяват и други: новоназначената асистентка Вяра Найденова, за известно време – лекторката по сръбски език Югослава Арсович и лекторката по хърватски език Добрila Арамбашич от СУ, които като носители на езика имат своя принос за качеството на обучението. През 2003 г. идва още едно дарение за сърбохърватистите – този път направено от Република Хърватия и връчено лично от тогавашния посланик г-н Тончи Станичич. Това са изключително ценни книги, художествена и научна литература с превъзходно библиографско оформление, което е истинско богатство за нас и което без съмнение би било нещо много ценно и за някоя от големите библиотеки.

От самото създаване на специалността не престават исканията и опитите ни да се направят постъпки за изпращането на лектор по езика и за студентите в Пловдив, така както е в другите университети с преподаване на сръбски и хърватски. През учебната 2005 – 2006 г. тези непрекъснати усилия най-сетне се увенчават с успех. Пристига първият лектор по езика на трудов договор в ПУ – ас. Даниела Йелич. Тя е особено ценена от колегията и студентите не само заради своята много добра подготовка на филолог, но и защото е носител на втория – юекавския книжовен изговор, което дава възможност на обучаващите се да получат много добра представа и за него, да допълнят и задълбочат езиковите си познания. С присъщия на младите хора ентузиазъм Д. Йелич е дейна страна и при работата по сключването на договора с Университета в Баня Лука – Република Сръбска в Босна и Херцеговина, за което определена роля изиграва фактът, че е негова възпитаничка. На колегите от Университета в Баня Лука сме особено признателни за компютъра – последна дума на техниката по онова време, който те подариха на сърбохърватския сектор към Катедрата по славянска филология. С този университет и особено с Филологическия факултет Катедрата по славистика поддържа през годините плодотворно сътрудничество. Едно от неговите проявления е фактът, че всички лектори по сръбски език до настоящия момент са представители на Университета в Баня Лука – след Даниела Йелич това са Сладжана Гостич и Дарка Хербез.

Много продуктивни са контактите на катедрата и с Университета в Крагуевац, който ежегодно предлага на наши изявени студенти престой и обучение на своя издръжка за цял семестър.

Всяка учебна година катедрата посреща гостуващи преподаватели от различни сръбски и хърватски университети, които изнасят лекции пред пловдивските студенти: проф. д-р Младенко Саджак (Баня Лука), проф. д-р Саша Шмуля (Баня Лука), проф. д-р Ранко Попович (Баня Лука), проф. д-р Биляна Бабич (Баня Лука), проф. д-р Михайло Пантич (Белград), проф. д-р Божо Чорич (Белград), проф. д-р Велко Бърборич (Белград), проф. д-р Весна Половина (Белград), проф. д-р Милорад Дешич (Белград), проф. д-р Никола Рамич (Крагуевац), Никола Бубаня (Крагуевац), проф. д-р Саня Джурович (Крагуевац), доц. д-р Владимир Поломац (Крагуевац), доц. д-р Йелена Петкович (Крагуевац), доц. д-р Милка Николич (Крагуевац), проф. д-р Виекослава Юрдана (Пула), доц. д-р Марияна Бийелич (Загреб), д-р Ана Васунг (Загреб) и десетки други.

Днес профилът по сръбски и хърватски заема своето равностойно място редом с останалите славистични специалности в Пловдивския университет. Сред преподавателския състав се открояват висококвалифицирани специалисти, научни сътрудници в БАН, както и преподаватели със свои лекционни курсове, редовно изнасяни в Софийския университет, а и в други университети, като доц. д-р Лили Лашкова, проф. д.ф.н. Светлозар Игов, доц. д-р Ничка Бечева, доц. д-р Димка Савова, гл. ас. д-р Мартин Стефанов.

Нашите възпитаници намират своята реализация в различни сфери на живота – в областта на културата, средствата за масова информация, образованието. Първата редовна докторантка към катедрата в областта на сърбохърватистиката е Донка Дойчинова, а първата докторантка, която успешно защити докторска степен, е Евелина Грозданова – и двете под ръководството на доц. д-р Славка Величкова. Тези млади хора ще продължат да развиват и утвърждават сърбиликата и хърватистиката като специалност, която включва наред с езиковото обучение още и запознаването с литературата, историята и културата на народите от Република Сърбия, Република Хърватия, Босна и Херцеговина, Република Черна гора. Така те ще дадат своя принос за още по-добро опознаване на тези съседни страни и народи и за по-тясно сближаване с тях.

Някои от тях станаха наши колеги – д-р Евелина Грозданова, която понастоящем е лектор по български език в Университета в Загреб, за известен период като хонорувани асистенти часове водиха д-р Елисавета Ненчева, д-р Иван Райчев, Веселина Сариева и Стефан Кожухаров, а към момента докторанти към катедрата са също наши възпитаници – Златка Дюлгерова, Светла Джерманович, Елица Маринова. Техни научни ръководители са съответно проф. д.ф.н. Светлозар Игов, проф. д.ф.н. Иван Кущаров и доц. д-р Жоржета Чолакова.

Славка Величкова, Жоржета Чолакова

**Лектори по сръбски език към катедра
„Славянска филология“ / „Славистика“**

Даниела Йелич

Сладжана Гостич

Дарка Хербез

БЪЛГАРИСТИКАТА В БЕЛГРАДСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ¹

Един от малкото чуждестранни университети, в който българистиката съществува като филология и самостоятелна специалност с отделен учебен план, е Белградският университет. Тя е обособена като група в Катедрата за сръбски език с юнославянски езици към Филологическия факултет на университета.

В административните книжа на университета отпреди малко повече от век рядко, но все пак може да се срещне информация за контакти и сътрудничество с България. Например на тържественото откриване на Белградския университет (като наследник на белградската Велика школа или Академия), състояло се на 2.IX.1905 г., присъстват и пратеници на Софийския университет. През следващата 1906 г. в него се записват много български студенти, а числото им нараства през 1907 г. след временното затваряне на Софийския университет. Що се отнася до българистичните теми по онова време, то тяхното присъствие в общите прегледи на славянски езици и литератури е бегло. Няма сведения за лекционни курсове, включващи по-подробен преглед на българския език, литература и история въпреки доста широката застъпеност на османлийските славянски и балкански култури.

Филологическият факултет е обособен през февруари 1958 г. след разделянето на едно от първите звена на Белградския университет – Философския факултет. На практика обаче самостоятелно факултетът започва да функционира едва от учебната 1960 – 1961 г. Българистиката е открита като отделна специалност в края на 50-те години, в началото малко несигурно и без наличието на подготвен преподавателски състав. Преподавателите по българистични дисциплини по онова време са гостуващи, научната информация се преподава сбито и блоково, учебният процес е неритмичен. През 1962 г. за редовен преподавател по български

¹ Текстът е написан въз основа на данни от следните източници: „Стот година Филозофският факултет“, Београд, 1963; „30 година МСЦ, Био-библиографски подаци“, Београд, 2004; Летописни книги на Катедрата по сръбски език с юнославянски езици от 1962 г. до днес; по лични спомени на доц. д-р Мариана Алексич, завеждащ групата по българистика в Белградския университет, на Милан Кръсманович, секретар на катедрата, Анджела Милойкович, старши библиотекар на научната библиотека към катедрата.

език е избрана Лиляна Мойсова, съпруга на югославския политик Лазар Мойсов. От следващата година в преподавателския състав на катедрата е вписан и първият лектор от България – Стефан Елевтеров.

В началото в специалността „Български език и литература“ се записват единици. По-голям е броят на изучаващите български език като избирам. Сред немногото факти, очертаващи развитието на българистиката в БУ в този ранен период, особено впечатление оставя една доста подробна информация (силно различаваща се от фактографския административен стил на летописните книги) за посещение в България на група студенти, изучаващи български език. В продължение на две седмици, водени от лектора Стефан Елевтеров, те се запознават с много исторически, културни и природни забележителности в България. До края на учебната 1966 – 1967 г. Мойсова и Елевтеров водят обучението в специалността „Български език и литература“. Лиляна Мойсова специализира в София, подготвяйки докторската си дисертация, като същевременно превежда на сърбохърватски и труда на Иван Дуйчев *Миниатюрите в Манасиевата хроника*, излязъл през 1965 г. като съвместна публикация на издателство „Български художник“ и белградския „Нолит“.

През есента на 1967 г. като лектор по български език в Белград пристига Катя Йорданова, която остава до 1970 г. Както и Елевтеров, тя поема само упражненията по български език. Лиляна Мойсова води часовете по литература до 1970 г., след което заминава за чужбина. През следващите години лектори по български език са Надежда Драгова, Стефания Гинина, Иван Трашлиев, Николай Димков.

За около десетилетие и половина броят на записалите български език и литература студенти е относително увеличен: през 1964 – 1965 г. е записан само един студент, през 1966 – 1967 г. са двама, а през 1967 – 1968 г. – осем студенти, докато през 1969 – 1970 г. техният брой е 12 само за първия семестър на обучението. През следващите години се отбелязва стабилизиране на броя от 10 – 12 студенти, записващи да следват български език и литература в първи курс. От друга страна обаче, повечето студенти напускат следването си след първата или втората година – през 1967 – 1968 г. в трети семестър са записани двама студенти, през 1968 – 1969 г. – един, през 1969 – 1970 г. – шестима, 1971 – 1972 г. – един, и т.н.

Началото на нов етап в развитието на специалността „Български език и литература“ през 1978 година отбележва постъпването в университета на проф. Марин Младенов (1928 – 2011). Той поема четири лек-

ционни курса – по съвременен български език, история на българския език с диалектология, българска литература и съпоставителен анализ на сърбохърватски и български език. С идването на проф. Младенов се извършва така необходимото диференциране на учебното съдържание в отделни теоретични и практически дисциплини, създава се, макар и малобройно, българистично научно и методическо ядро. Наравно с осстаналите си колеги от катедрата той работи не само като преподавател, но и като изследовател и популяризатор на една определена научна област – българистиката. След неговото постъпване в катедрата са отбелязани участията му в различни научни форуми в Югославия и България. Така едва в края на 70-те години българистиката в Белградския университет от предимно учебна започва да се превръща и в научноизследователска дисциплина.

По произход етнически българин, Марин Младенов завършва югославски литератури в Белградския университет. След дипломирането си до 1960 г. той работи като гимназиален учител и журналист. По-късно преподава български език в Полувисшия педагогически институт в Ниш, а от 1973 г. е научен сътрудник в Югославския институт за журналистика. Избран е за редовен професор по български език във Филологическия факултет през 1978 г. и остава в него до пенсионирането си през 1993 г., като още две години след това продължава да чете основните лекционни курсове по литература. Научните му интереси са ориентирани към няколко филологически области, но Младенов е преди всичко специалист по българска литература, а и той самият е поет и преводач от български език. Един от първите му трудове е *Метафората в сръбската и българската народна лирика* (*Метафора у српској и бугарској народној лирици*, Ниш, 1976), следват *Журналистическа стилистика* (*Новинарска стилистика*, Белград, 1980), *Съвременен български език – морфология* (*Савремени бугарски језик – морфологија*, Белград, 1987). Най-популярният му труд е *Българско-сръбохърватски речник* (*Бугарско-српскохрватски речник*, Белград, 1967), чието второ, значително разширено и усъвършенствано издание под заглавие *Бугарско-сръпски речник* (Белград, 2000) е най-изчерпателното лексикографско помагало в тази област досега. Проф. Младенов е съставител и преводач на двуезичния сборник *Българската поезия от втората половина на двадесети век* (*Бугарска поезија друге половине двадесетог века*, Белград – Ниш, 1998, в съавторство с Татяна Дункова). Марин Младенов е автор на редица учебници и учебни помагала за нуждите на обу-

чението по български език и литература в районите с българско малцинство в Сърбия. Негови статии са печатани в научни издания в България и Югославия. До смъртта си проф. М. Младенов продължава изследванията си в областта на българистиката.

От 1982 г. лектор в Белград е Пенка Баракова, която поема упражненията по съвременен български език, практически български език и българска литература. Пенка Баракова е първият лектор по български език в Белградския университет, чиято научна дейност в него привлича вниманието на колегите ѝ. В летописа на катедрата е отбелязано, че като българист и славист тя участва с доклади във II международен конгрес по българистика през 1986 г., в V работна българско-полска конференция във Варшава също през 1986 г., в Международните славистични срещи по време на ежегодните Вукови дни, организирани от Филологическия факултет в Белград, и др.

В началото на 1990 г. в катедрата постъпва и първият редовен асистент по български език и литература – Мариана Алексич. С нейното идване продължава диференциацията в преподаването, издига се специализацията на научната информация, предлагана на студентите, и се разширява българистичната колегия в Белградския университет. Доц. д-р Мариана Алексич е първият член на българистичната колегия, който израства научно и формира изследователските си интереси в нейна среда. Завършила е българска филология в Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“. Магистрира в Белград, а през 2001 г. защитава докторска дисертация на тема *Междуетзиковата сръбско-българска (българско-сръбска) лексикална омонимия*.

Научните интереси на доц. д-р Мариана Алексич са специализирани основно в областта на лексикологията и лексикографията. Автор е на научни статии и доклади, посветени на българско-сръбските лексикално-семантични отношения, и на изследвания върху преводаческата практика от сръбски на български език. Съавтор е на *Сръбско-български речник. Тематичен. Омонимен* (Велико Търново, 1999, съместно с Ценка Иванова). Разширено и допълнено издание на речника излиза и в Издателството за учебници в Белград през 2007 г. Мариана Алексич е автор на помагалото *С български по света (С бугарским у свет,* Белград, 2004). През 2006 г. като отделно издание е публикувана дисертацията ѝ *Междуетзикова сръбско-българска/българско-сръбска омонимия (Међујезичка српско-бугарска (бугарско-српска) лексичка хомонимија),* както и *Речник на българско-сръбските омоними.* През

2015 г. доц. д-р Мариана Алексич издава и своето най-ново изследване *Сръбско-българска/българско-сръбска енантиосемия и квазиенантиосемия (Српско-бугарска (бугарско-српска) енантиосемија и квазиенантиосемија)*. Паралелно с работата си в университета Мариана Алексич е написала шест учебника и също толкова помагала, предназначени за средните училища с изучаване на български език.

Поредно попълнение на българистичната колегия е Ясмина Йованович, възпитаничка на групата по български език и литература, постъпила през 1994 г. като стажант-асистент. През 2003 г. тя защитава магистърска дисертация на тема *Любовната поезия на Десанка Максимович и Елисавета Багряна*. Наред с преподавателската си работа Я. Йованович е може би най-добрят преводач на българска художествена литература на сръбски език. През 2003 г. като преподавател по български език е назначена Галина Шарагиева-Чирич.

Така от 1978 до 2003 година групата по българистика се оформя като преподавателско звено с необходимия брой квалифицирани преподаватели, които да поемат преподаването по различните българистични дисциплини. Най-новите членове на българистичната колегия са Ивана Давитков и след пенсионирането на Галина Шарагиева-Чирич – Олга Савеска, която след успешна защита на магистърска степен в СУ „Св. Климент Охридски“ става докторантка в Белградския университет. Ивана Давитков още като студентка по българистика в Белград, а по-късно и като докторантка успешно участва в конференциите за студенти и докторанти, организирани от ПУ „Паисий Хиландарски“.

Като лектори по български език през последните две-три десетилетия в Белград се изявяват Татяна Дункова, Стела Хакимова, отново Пенка Баракова, Ничка Бечева. Всички те работят активно за утвърждаването на авторитета на специалността, за повишаването на качеството на работата и на езиковата и общофонологическата подготовка на студентите. В периода след 2000 г. нараства значително броят на студентите, изучаващи български език като избираем. През 2003 година по инициатива и с помощта на доц. д-р Ничка Бечева (една от основателите на сърбохърватистиката в Пловдивския университет) група студенти по българистика посещават София, Пловдив и Рилския манастир. Лекторатът се обогатява със значителен брой книги, повечето от които получени като дарения от български издателства. Наличните и новопостъпилите книги биват подредени и слагат основите на българистич-

на библиотека към групата за български език, а книжният фонд по-късно се обогатява и благодарение на отпусканите от МОН средства.

Особени грижи се полагат за приложението в практиката на наученото от младите специалисти, за придобиването от тях на умения, отговорност и самочувствие на професионалисти. В списанието за студентско творчество „Знак“ се публикуват преводи на студенти българисти, направени под ръководството на Ничка Бечева. Също по нейна инициатива започва поредица от двуезични издания – книги на български автори, преведени на сръбски език от белградски студенти българисти. От поредицата досега са излезли три книги.

От 2004 г. лекторите по български език и литература, изпращани от МОН, са двама – Лили Лашкова и Дарина Дончева, от 2008 г. – Нина Гагова и отново Ничка Бечева. Работата на двама лектори – хабилитирани университетски кадри, допринася за по-високото качество на работата със студентите. Наред с изнасянето на основните лекционни курсове колегите имат възможност за разгърната творческа работа. В съавторство с проф. Михайло Пантич Дарина Дончева работи върху създаването на *Българска литература. Христоматия (Бугарска книжевност. Хрестоматија, 2007)*. Книгата е съвместно издание на Филологическия факултет в Белград и издателство „Братство“ – Ниш, и съдържа произведения на български автори от Паисий Хилендарски до съвременността. Обхванати са 48 автори на поезия и проза. При подбора на всеки текст се цели да се покаже формирането и развитието на българския литературен канон от началото на Възраждането до около 80-те години на XX век. Част от преводите са дело на студенти по българистика от Белградския университет, а някои текстове са преведени специално за христоматията от известни преводачи. Освен тези „модерни“ преводи авторите са включили в книгата и такива, които са направени по различно време от края на XIX до средата на XX век. По този начин с подбора както на представителни творби, така и на представителни преводи е проследено развитието на българската литература през последните две столетия посредством най-добрите образци в нейната сръбска рецепция. В христоматията е включена обширна хронология на българското литературно развитие от Паисий Хилендарски насам, както и биографични бележки за всеки от авторите. За участието си в създаването на това авторитетно издание проф. М. Пантич е награден с орден „Св. св. Кирил и Методий – I степен“.

Днес специалността „Български език и литература“ в Белградския университет се развива в Катедрата по сръбски език с юнославянски езици, чийто ръководител е проф. Райна Драгичевич. Годишно допреди няколко години в първи курс са се записвали около 15 студенти, но през последните 2 – 3 години броят им спада – тревожна тенденция не само при българистиката и не само в Белградския университет. Курсът на обучение продължава четири години, след което отговарящите на условията могат да продължат във втората степен на обучение. Специалността е успешно акредитирана (за втори път през 2014 година). Обучението по магистърски програми за българисти започва през 2010 година и досега са защитени няколко магистърски тези. Студенти по български език и литература от Белградския университет се изявяват и на младежки научни форуми в Сърбия, България и други страни.

Студентите българисти в Белградския университет ежегодно получават три стипендии за семинара по български език, организиран от СУ „Св. Климент Охридски“. От академичната 2004 година Филологическият факултет е бил включен и в програмата CEEPUS II, конкретно в мрежата „Integrative Language and Intercultural Learning of Slavic Languages and Cultures in Central European Context“ на ПУ „Паисий Хилендарски“. Благодарение на това са осъществени и няколко размени на студенти и преподаватели. От 2008 година Департаментът за информация, квалификация и продължаващо образование към ШУ „Епископ Константин Преславски“ приема всяка година студенти и преподаватели от Сърбия за участие в педагогическа и езикова практика. В рамките на 15-дневното обучение се изнасят лекции по езикова култура, странознание на България, литература, организират се посещения до някои забележителности.

Освен в Катедрата по сръбски език с юнославянски езици, от която се извежда специалността „Български език и литература“, българистиката е намерила място като учебна дисциплина и в работата на Катедрата по сръбска литература с юнославянски литератури. Тук в учебния план на някои специалности е включена дисциплината „Преглед на юнославянските литератури – македонска и българска“. Лекционният курс продължава два семестъра и се чете от проф. Михайло Пантич. В края на курса студентите подготвят курсова работа по избрана творба.

Надеждата за по-нататъшното развитие на българистиката в Белградския университет е, разбира се, в младите. Неотдавна по идея на

д-р Ивана Давитков, подкрепена от катедрата и от Посолството на Република България в Република Сърбия в Белград, е организиран конкурс за студентско есе на тема *Толкова сходни, толкова различни, толкова европейски – България и Сърбия*. За радост, в конкурса се включват не само студенти по българистика, но и от други факултети на Белградския университет, които с ведрата си визия и с качеството на творбите си доказват, че темата за България има млади, талантливи и искрени поддръжници: Катарина Кнежевич, Кристина Манич, Милица Павлович, Аня Станоевич, Никола Петакович, Йелена Чутурич, Мариола Пантелич и много други.

Дарина Дончева, Ничка Бечева

БЪЛГАРИСТИКАТА В ХЪРВАТИЯ – МИНАЛО И ПЕРСПЕКТИВИ

Южнославянските езици и литератури се изучават във Философския факултет на Университета в Загреб от самото основаване през 1874 г. в рамките на Катедрата по славянска филология, а по-късно – в Департамента за югославски езици и литератури. Българският език обаче дълго време не е сред изучаваните южнославянски езици. През 1994 г. след основаването на Департамента за кроатистика Департаментът за славянски езици и литератури включва в състава си лекторат по български език и отделни катедри по македонски език и литература, по словенски език и литература, както и катедра по сръбска и черногорска литература. Босненска литература също се преподава в рамките на сравнителните курсове по история на славянските литератури или на други избираеми дисциплини.

До 1996 г. българският език се изучава факултативно въз основа на договор между СУ „Св. Климент Охридски“ и Загребския университет, а с подписването на Програмата за сътрудничество в областта на образованието, науката и културата между Хърватия и България се откриват официално лекторатите в Загребския и Софийския университет и българският език става самостоятелна дисциплина в славистичните специалности и един от избираемите курсове във факултета.

Първият лектор в Загребския университет от 1996 до 2002 г. е Константин Оруш, който, за съжаление, не е вече между живите. От академичната 1995 – 1996 г. в Департамента за славянски езици и литератури наред с т. нар. едноезикови програми (русиистика, полонистика, бохемистика, украинистика и словакистика) се изучават някои общославянски дисциплини, а на студентите се дава възможност да изберат един от южнославянските езици като втора специалност.

През 2003 г. е създаден Департаментът за южнославянски езици и литератури, а южнославистиката се развива вече като самостоятелна специалност с четири равностойни направления – словенски език и литература, сръбски език и сръбска и черногорска литература, български език и литература, македонски език и литература.

С приемането на новите програми през учебната 2005 – 2006 г. за първи път в историята на Загребския университет българистиката е обособена в самостоятелна катедра – създава се Катедрата по български

език и литература, наследник на лектората по български език, литература и култура.

Благодарение на дългогодишните усилия на българската страна, както и на проявеното разбиране и добронамереното отношение към развитието на българистиката от страна на департамента и факултета се разширява и кадровият състав на катедрата. От основаването ѝ като лектори по български език са ангажирани преподаватели от Факултета по славянски филологии на СУ „Св. Климент Охридски“ (2002 – 2006 г. – гл. ас. Татяна Дункова; 2006 – 2009 г. – доц. д-р Димка Савова) и от Филологическия факултет на Югозападния университет „Неофит Рилски“ (2009 – 2013 г. – доц. д-р Елена Чаушева).

От академичната 2013 – 2014 г. лектор по български език е доц. д-р Пенка Баракова от Факултета по славянски филологии на СУ „Св. Климент Охридски“, а от 2015 г. – д-р Евелина Грозданова от Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Освен българския лектор, който води голяма част от лекциите и упражненията по български език, години наред лекциите по българска литература бяха поверени на гостуващите преподаватели от СУ „Св. Климент Охридски“ проф. д-р Божидар Кунчев и доц. д-р Катя Станева. Кадровата политика на департамента и катедрата е насочена към създаването на местни млади кадри по български език и литература. В резултат на този стремеж през 2006 г. лекциите по българска литература поема ас. д-р Марияна Байелич, възпитаничка на катедрата, от 2008 г. като асистент по български език е ангажирана Ана Васунг, също възпитаничка на катедрата.

С въвеждането на Болонската образователна система през 2006 г. се променят същността, структурата и организацията на обучението. То вече е организирано в два етапа – тригодишен бакалавърски и двугодишен магистърски курс на обучение.

Студентите избират два южнославянски езика и литератури. Възможните комбинации са следните: българистика и македонистика, българистика и словенистика; българистика и сърбистика, македонистика и словенистика, македонистика и сърбистика, словенистика и сърбистика. Всяка година около 30 студенти записват български език и литература.

Бакалавърските програми по българистика са разгърнати в шест семестъра с около 450 – 500 часа, като курсът по практически български език включва 300 часа хорариум, а по литература – 120 часа. Има и един задължителен за българистите курс – „Увод в българския език, литература и култура“, който отговаря на българските курсове по линг-

востранознание и се предлага като избираем за всички славистични специалности.

Магистърските програми са четири семестъра, като последният е подготовка и защита на дипломна работа или полагане на държавен изпит.

Програмите включват някои общолитературоведски и общолингвистични лекционни курсове, както и конкретни за всеки от избраните езици задължителни или избираеми дисциплини. Направленията са две: езиково-литературно и литературно-интеркультурно.

Най-добрите студенти, показвали трайни интереси и възможности за развитие в областта на българистиката, ежегодно участват в Летните семинари по български език, литература и култура в София и Велико Търново. Реализират се и възможностите за студентски и преподавателски обмен по линия на международните програми СЕЕРУС (София) и „Еразъм“ (София, Пловдив, Велико Търново и Благоевград).

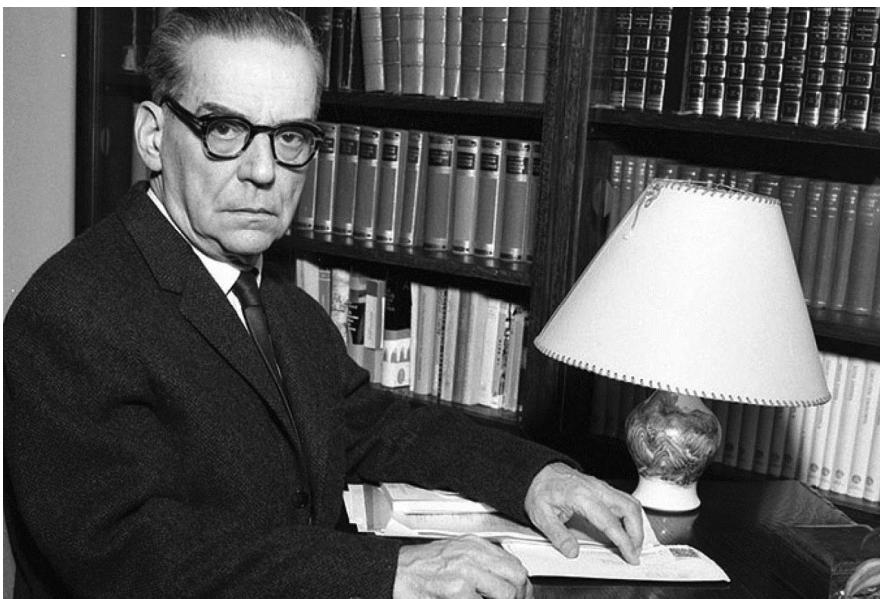
Все пак трябва да посочим някои проблеми:

- голяма част от студентите избират българистиката на случаен принцип – просто не са успели да запишат желаната специалност;
- липса на българско-хърватски речник и учебници и граматики, предназначени за хърватски студенти;
- задължителният хорариум по български език е крайно недостатъчен, за да се постигнат добро езиково образование и преводачески умения;
- ограничения преподавателски състав в катедрата (българския лектор и местните кадри – Марияна Бийелич и Ана Васунг).

В заключение може да кажем, че макар и българистиката в Загреб да е все още млада и с ограничен преподавателски състав, интересът към изучаването на българския език, литература и култура в Загребския университет определено расте. За това недвусмислено говори броят на студентите, предпочитащи тази специалност като основна или свободноизбираема. Възпитаниците на Катедрата по български език, литература и култура във Философския факултет на Загребския университет са настоящи и бъдещи посланици на миналото и съвремието на българските културно-исторически традиции в Хърватия.

Ана Васунг

**ЧЕТИРИДЕСЕТ ГОДИНИ
СЛЕД ИВО АНДРИЧ (1892 – 1975)**

СПОМЕН ЗА ИВО АНДРИЧ

Светлозар Игов

1.

През есента на 1961 година започнах да следвам славянска филология в Софийския университет. Лекциите ни започнаха след трудовата бригада – бране на домати в едно тракийско село. В онези години славянските езици, които се изучаваха, се сменяха: една година се изучаваше полски, после – чешки, после – сърбохърватски. Ние, които за-

почнахме да следваме през 1961 година, трябваше да учим сърбохърватски. И още през октомври получихме ценен подарък – за пръв път с Нобелова награда за литература бе удостоен балкански и южнославянски писател – Иво Андрич. Тъй като още като гимназист бях изкушен от литературата и бях публикувал в средношколски издания, организирах тържествена вечер, посветена на Иво Андрич. Издирих и прочетох трите преведени на български негови книги – един том разкази, издаден още преди войната, през 1939 година, и романите *Мостът на Дрина* и *Прокълнатият двор*, издадени съответно през 1948 и 1956 година. Написах слово за лауреата, което прочетох на университетското тържество, посетено от много студенти и преподаватели.

Така започна интересът ми към творчеството на Иво Андрич, което се превърна в моя читателска, изследователска и интерпретаторска страст за цял живот.

През лятото на 1963 година на екскурзия с група колеги за пръв път посетих Югославия. Разгледахме Белград, Сараево, Дубровник, Сплит, Загреб – все места, свързани с живота и творчеството на любимия ми писател. Вече бях прочел в оригинал почти всичките му книги. И естествено, творчеството на Андрич стана тема на дипломната ми работа, защитена с отличие през юни 1966 година. Изпитната комисия дори изрази мнение, че работата ми има качества на кандидатска дисертация. Бях положил наистина доста усилия да дам оригинална интерпретация на Андричевия художествен свят. Дори се гордеех, че съм един от първите читатели на неговата докторска дисертация, защитена в Грац през 1924 година. Донесе ми я един австрийски студент – Манфред Трюмер, с когото се бях запознал на славистичния семинар в Задар и Загреб, с разрешението на проф. Матл той ми я донесе в София и после я върна обратно в Грац. Дисертацията преведе от немски на български една приятелка, студентка по германистика.

В началото на 1967 година (вече активно публикувах критически текстове в литературната периодика) станах асистент по славянски литератури в Софийския университет. През септември същата година заминах на специализация в Югославия, където след едномесечен престой в Загреб се установих в Белград. Да си призная, не посещавах много лекции във Филологическия факултет, повече слушах беседи на Никола Милошевич и лекции по естетика на Драган М. Йеремич. Запознах се с поетите, чието творчество особено ми харесваше – Душан Матич, Васко Попа, Миодраг Павлович, Иван В. Лалич и Йован Христич, които вече бях превел за собствено удоволствие, а по-късно издадох в една обща антология и после в отделни книги.

За преживяванията си в Югославия впрочем пиша в мемоарното есе „1968“, което бе публикувано през 1990 година в книжка осма на списание „Септември“. Но основният ми интерес по време на тази специализация бе творчеството на Иво Андрич. В различни загребски и белградски библиотеки четях невлезните в книгите му публикации, както и писаното в периодиката за него. И – вече добре подготвен – се реших да се срещна с него. За няколкото си срещи с твореца писах в „Спомен за Иво Андрич“, публикуван във в. „Литературен фронт“. Ето този спомен:

2.

Вече няколко месеца бях в града, в който живееше Андрич, града, чието пейзажи бях опознавал и от неговото творчество. Потъвах в тишината на библиотеките, наведен над стари списания, зачетен в малко известните му ранни или по-късни творби – стихове и статии, преводи, есета и разкази, срещах се с учени и писатели от разни поколения и направления. Все с желанието да проникна в загадките на неговата творческа личност – доколкото един сдържан, вгълben човек, какъвто бе Андрич в представите на всички, можеше да има някакви житейски и творчески тайни, полезни за изследователя. Радвах се въобще на онези малки открития, на които са способни да се радват само „книжните плъхове“, въобразяващи си, че намерената от тях песъчинка е голям къс самородно злато. Ето една малка изследователска радост – неизвестна у нас статия на Андрич по повод фашистките погроми в България след април 1925 година, статия, която редом с кореспонденциите му от Италия го представя като един от първите световни писатели хуманисти, почувствали зловещия лик на фашизма. Или ранни стихове, които досега не са били предмет на критическо внимание. Или хрумналия нов интересен паралел, някоя несъзирана подробност. А все още не познавам твореца, за когото ми се струва, че зная толкова много...

И ето – най-сетне се решавам на тази така дълго очаквана и подготвяна среща. Кратък разговор по телефона, покана за следващия ден. И в предиобеда на 27 януари 1968 година (събота, 11 часа) съм вече пред вратата на белградския му апартамент на улица „Пролетарски бригади“, в самия център на града. Посреща ме домакинът и ме въвежда в неголям хол с тапицирани в светло кресла. Най-нат пред Андрич сам заговаря за България, спомня си добре двете посещения у нас през 1945 година, дори разказва някакъв анекдот от пътуването до Бачковския манастир. „Не почувствах, че съм на чуждо място. Ние, балканците, сме един свят...“ От това време помни най-добре Константин Константинов, Светослав Минков и Атанас Далчев.

„Никога не съм учи билгарски, от славянските езици зная най-добре само полски, тъй като на младини учи в Краков, откъдето са едни от най-ярките ми спомени. Но чета свободно всички славянски езици и много добре ги разбирам. Най-много чета, разбира се, руската класика, големите писатели на миналия век, а от нашия век – Чехов, Бунин и Горки, за когото съм писал няколко статии. Още в гимназията превеждах словенски поети. Най-труден ми се струва чешкият, но и него разбирам. И билгарски чета свободно. Сега например от няколко дни зачитам „Случаят Джем“, която ми изпратиха от България.“ (По-късно разбирам, че книгата на Вера Мутафчиева му е изпратил Боян Ничев.)

„Спомням си, че на младини, още преди войната, прочетох едно преводно издание на „Бай Ганю“. Тогава книгата бе много популярна у нас, името беше станало нарицателно („Тада, то је било појам“). И този образ – като тип на нашия балкански човек, ми направи голямо впечатление. Проблемът за срещата на нашия човек с Европа, за балканския менталитет и психология винаги са ме занимавали много. Дори се опитах и аз да създам един цикъл разкази за пътувания на наши човек из Европа.“ (Става дума за една група ранни Андричеви разкази с герой Никола Крилетич, които обаче имат по-друга творческа концепция от Алековата.)

Естествено е, че като билгарин се интересувам от билгарските му познанства, от интереса му към билгарски творци и книги – неща, които биха били полезни и за нашата литературна история, и за проучването на някои аспекти от неговото творчество. Споделя, че за България много му е говорила Десанка Максимович. Избягвам да му задавам въпроси, по които е беседвал с други билгари, но той сам на няколко пъти потвърждава вече засвидетелстван и пред други интерес към билгарски писатели. Очаквах, че най-напред ще заговори за Йовков, но преди това казва, че е чел „Под игото“ на Вазов още на младини. Интересувам се познава ли и други Вазови творби – отговаря, че е чел, и то в превод на европейски езици, няколко разказа. Интересува ме познава ли „Чичовци“ и тъй като преводът на заглавието на сръбски ме затруднява, търсенето на точната дума го кара да прояви жив интерес и към съдържанието на книгата и на няколко пъти ме моли да му говоря за нея. Ироничното начало у Вазов го заинтересува много, тъй като в спомена му „Под игото“ живее повече с националната патетика и битова пластика. Казва по този повод: „Ние тук, на Балкани, никак едностранично гледаме на своето минало, за нас онова „проклето турско“ е повече предмет на трагични вопли и национална патетика, а нашите хора (Андрич често употребява това „наши“

хора“, „нашия човек“ в смисъл на „балкански“) са устоявали на него и с шега, с усмивка, колкото и в тях да се крие тъга и въздъшка“.

На няколко пъти говори и за Йовков. С интерес посреща факта, че Йовков също е бил дипломат, но аз, за съжаление, не мога да си спомня точно кога е бил Йовков в Букурещ. (По-късно установявам, че по онова време са могли да се видят.) Споделя, че на няколко пъти се е срещал извън България с Багряна и Дора Габе. Няколко години по-късно Дора Габе сама ми разказва за една тяхна среща в Съветския съюз.

Още няколко пъти в разговорите Иво Андрич се връща към българските си впечатления, спомня си дългите разговори за стария френски роман с Иля Еренбург, с когото се запознават в България.

Интересува ме мнението му за критиката върху неговото творчество, говорим за работите на Борислав Михайлович, Карло Остоич и Петар Джаджич. Когато разбира, че ще посетя Сараево, моли ме да поздравя критика Бранко Миланович. Шегува се с някои куриозни писания, пълни с неточности и неверни интерпретации – така например някой писал в „Политика“ по повод на разказа „Книга“, че Андрич имал тежко детство (което е вярно), защото били много братя и сестри и баща му го биел (което не е вярно). Малко снизходително махва с ръка, когато го питам за ранната му поезия („юношески работи“ – „младалачке ствари“), но аз не мисля така и по-късните критически изследвания потвърждават схващането за художествената значимост на ранното му дело. За преминаването на писателя от поезията към прозата също отговаря малко шеговито: „То е както на осемнадесетгодишните им растат мустаци и брада“. От ранните си работи особено ми обръща внимание на аллегоричните притчи „Приказка от Япония“ и „Над победите“ – в тях става дума за „вкуса на победата“, ако мога да употребя израза на Тончо Жечев, за трудните задачи, които стоят пред историческите победители.

Още в първата януарска беседа дълго говори за творческата история на „Прокълнатият двор“, а и после на няколко пъти споменава тази си книга. Замиля я още през 1928 г. в Португалия; първоначалният замисъл нахвърлил върху бланка от хотел („още е пред очите ми“), но от големия материал с течение на годините изхвърлил много, докато „изцеди“ стотина страници. Отначало романът бил доста обемист, после успял да сгъсти материала чрез своеобразна концентрична композиция, която сам Андрич нарича „чекмедже в чекмедже“ („фиока у фиоци“). Искал да създаде роман „не от типа на Фойхтвангер“. Посещавал местата, където са били героите, в Гренобъл разглеждал двореца, където е бил Джем султан...

След края на срещата тичам надолу към булеварда и нахълтвам в близкото кафене, където се опитвам да възпроизведа в бележника си целия разговор. Доста трудно е, разбира се. Някои фрази и изречения си спомням дословно – още са в паметта ми интонацията, изразът на лицето, погледът, някой неочеквано съхранил се в паметта жест. Бързам най-напред да запиша тях върху по-трайната памет на хартията. Там, където паметта вече е изгубила точното звучене на фразата, маркирам само темата, фактите, оценката, смисъла. И така записах беседите си след останалите три среци. Някои по-точни данни – имена, книги, дати – си позволявам да отбележа и пред самия него...

Разговорът през май се случи в деня, когато се провеждаха протестни демонстрации във връзка с убийството на Мартин Лутър Кинг. „У нас, на Балканите, никога не е имало и не може да има расизъм като този в Америка. На едно тясно кътче на планетата от векове сме събрани толкова много различни племена, нации, вери, толкова цивилизационни пластове, че като да сме се приучили на съвместен живот. Не че тук няма ежби и омрази – те дори някак по-бързо пламват, но и по-бързо угасват, нямат нищо общо с този – толкова по-чудовищен, защото е в една цивилизована страна – расизъм, който дава изстrelа срещу Лутър Кинг.“

Стори ми се тогава, че тези думи на Андрич противоречат донякъде на онова, което е смисълът на разказа му „Писмо от 1920 година“. По-късно разбрах, че не съм бил прав.

Питам го за любимите му писатели, за онова, което най-много обича да препочита. „Още от детството и особено в гимназията четях много. И поезия, и проза, и философия, и исторически съчинения. Преди да премина към професионално четене, към четене, което вече бях осъзнал, че е нужно на писателската ми работа, в гимназията още четях с особена наслада Негош, Уитман, Гьоте. Още тогава четях много на немски – и художествена литература, и философия – Шопенхауер, Ницше, Киркегор – дисертацията ми дори е написана на немски.“ Тук е мястото да споделя, че притежавам препис от тази дисертация, от екземпляра, запазен в университетската библиотека в Грац, на което Андрич се учуудва, тъй като сам той е загубил своя дисертационен екземпляр, а не му е познато някой от изследователите да го е ползвал. „Въобще моето ранно четиво беше разнопосочно („у разним правцима“), аз въобще не съм *homo unius libri*. В гимназията обичах да чета гръцки и латински сентенции: „Познай себе си!“ – „Не, познай тези в себе си!“... За някои от обичаните от мен творци и

исторически личности съм писал есета, по няколко пъти дори – за Негош, за Петрарка, за Боливар, за Гоя, за свети Франциск Асизки, за Байрон... В Полша, като студент, бях влюбен в Полския романтизъм – и досега препочитам понякога в оригинал Словацки, Мицкевич, Норвид... „Става дума за етапите в творческото му развитие. „Писателят трябва да се схваща в цялост, а не да се откъсват отделни негови части, за да се доказват абстрактни тези... Нищо не е строго хронологически ограничено. При това трябва да се има предвид, че изследователят изминава в обратна посока пътя, който писателят вече е извърял – той върви отзад напред. И в този ретроспективен поглед нещата изглеждат често много по-иначе, отколкото са били в естествения си ход...“ И изведнъж пак се връща към започнатия преди малко разговор за студентските демонстрации, които бушуват на вън; говори за злите сили в човешката история: „Нима щяха да правят това, ако познаваха себе си“ – и кима с глава към някакви невидими, но съществуващи вършители на злото. „Каква е тогава мисията на писателя в този несъвършен свят?“ – питам аз. От отговора му по-късно успях да запиша: „Има една най-главна творческа отговорност – отговорността на твореца пред неговото слово. Но тя би имала смисъл само ако е отговорност пред вечните усилия на поколенията, които идат от вековете, в надеждата им за едно по-добро човечество.“

Често в разговор Андрич обича да цитира други писатели (и това не е само от творческа скромност), не обича да говори патетично, макар че на мен думите му често ми звучат като афоризми – това е и от деликатност към събеседника, комуто чрез опита на други творци иска да внуши свои мисли или да го предпази от прибързани заключения. След като цитира Гьоте за Фауст („човек, воден от своя тъмен нагон“), започва проникновен размисъл за „тъмния корен на всяко творчество“. Друг път във връзка с любимата си тема за Балканите цитира Кърлежа: „Ние, балканците, проправяме път („крчимо пут“) през Средните векове“. А трети път цитира Флобер – „Опасно е да се правят заключения“ – очевидно за да предпази младия изследовател от крайности в критическите обобщения.

Впрочем на въпроса ми за евентуално влияние на екзистенциалистки мислители, което ред критици подчертават, отговаря: „Наистина още в гимназията четях много Киркегор, това дори беше единствената книга, която взех със себе си в затвора (става дума за „Или – или“ на мрачния датски мислител – б. а., С. И.), но ако Нико Бартулович (приятел на Андрич от младежките години, автор на спомени за него

— б. а., С. И.) не беше го споменал, едва ли някой от изследователите щеше да подчертава този факт. Що се отнася до Камю и Кафка, четох ги едва след войната, Камю — през 1947 година...“

Последната, най-кратка среца бе печално интонирана. Неотдавна преди това бе починала жената — спътницата на неговия живот — костюмографката на Белградския народен театър Милица Бабич. Няколко дни след това ме покани да го посетя преди заминаването си, което вече наблюдаваше, но не ми се искаше да беспокоя в такива дни человека, останал сам със своята скръб. Но още преди нещастието в семейството му от София до него била изпратена покана да гостува на Първия конгрес на българските писатели, на чиято Първа национална конференция Андрич е бил гост през 1945 г. Ангел Васев от нашето посолство ме помоли лично да му предам тази покана — израз на уважение от страна на нашата културна общественост, — колкото и нейното изпълнение при стеклите се трагични обстоятелства да ставаше почти невъзможно. Мисията ми се струваше не толкова трудна, колкото неудобна. И все пак трябваше да го посетя.

Знаех, че ще срещна човек, поразен от дълбока скръб, и все пак не очаквах да го видя толкова променен. Това не беше просто тъга, и без това финото му, дребничко тяло сега сякаш съвсем се бе съсухрило, плавните и преди това движения бяха станали още по-бавни и дори някак унесени. Но достатъчно бе да заговори, за да бликне веднага онази бистра Андричева мисъл, на която страданието и горчивината като че придаваха още по-голяма твърдост и сила. Онази голяма духовна сила и стойкост, която е основната ценност на творческата му мъдрост.

„Стареийки, човек като че отново се приближава към детството, сякаш че отново ще започне да лази на четири крака. И моята мисъл все ме връща натам. Казват, че детството било светлият период в живота на човека, вечно мечтаят да се върнат към неговото безгрижище. А дали защото моето детство бе горчиво, с много малко светлини в него, на мен ми се струва, че именно наблизоването към смъртта, на тъмнината, болките и тегобите на стареенето ни припомнят отново неосъществените болки и тегоби на детскството, тъмнината, от която сме дошли и в която ще се върнем. Все повече копнеем за светлината, а все повече се връщаме към тъмнината. Защото смъртта не е отиване (или може би „отпътуване“, „заминаване“ — „одлазак“) някъде отвъд, тя е завръщане.“

Седнал в креслото пред този дълбок и тъмен Андричев глас, в който горчивината е превърната в духовна сила, вече съвсем не ми се

струва, че виждам пред себе си човек, сломен от лична скръб. И разговорът – или по-точно монологът, който като че Андрич говори повече за себе си – продължава. Неудобно ми е да спомена за официалната причина на посещението си, но Андрич, сякаш усетил непригодимостта ми към тънки дипломатически мисии, по някое време казва: „Обичах да пътувам и съм пътувал много. И сега имам покани от Унгария, Индия, Япония. Но напоследък лекарите не ми разрешават по-дълги пътувания. Пък да си кажа право – не са толкова лекарите, те са само претекст („изговор“) – с идването на старостта човек като че става по-мъчно подвижен, стреми се към покой, към неподвижност, пътуванията му са по-други от онези в младостта...“

Тук Андрич става и отива в кабинета си, чиято врата е полуотворена. Бави се няколко минути, които ми се струват дълги, и аз – малко обезпокоен – надниквам в работната му стая. Виждам го в гръб, пред писалищната маса. След малко отново влиза и ми подава книгата си, последната – „Разкази от детството“, загребско издание, която покъсно – на улицата – ще разтворя с трепет, за да прочета късо „сръдечно пожелание“. Поемам я и понечвам да си отида, но той ме спира с жест и аз слушам последния му разказ, който и досега звучи в ушиите ми като някакъв особен странен завет... Говори най-вече за човешкия копнеж към светлина и полет, споделя надълго плана си за един роман за писаря Дражеслав, в който иска да изрази чрез символиката на морето копнежа на сухоземния балкански човек към един нов, по-светъл и щастлив свят.

В деня преди заминаването си от Белград му телефонирам, за да се сбогувам. Тихият му глас ми пожелава успех в работата, още няколко конвенционални фрази и накрая – една също обикновена фраза, която се казва в такива случаи, но която съвсем не ми звучи обикновено, защото този случай за мен не е обикновен, а завинаги ще остане в живота ми като един от най-ярките и значими спомени: „И си спомняйте с добро“.

Боже мой, как няма да си спомням с добро за среците с този великолепен творец, за един от най-големите писатели на нашия век, който – чрез своите книги – ще живее в сърцата на милионите хора по света!

3.

В този кратък спомен, естествено, не съм включил всичко: някои неща – защото не ги смятах за особено важни (например, че кафето ни поднесе майката на съпругата му, която живееше с тях, „бака“, както я

наричаше Андрич), други – защото имах намерение да им посветя отдельно внимание. Андрич например спомена, че е чел спомените на Миларов *Iz uspomene jednoga političkog patnika*, когато е писал своя *Прокълнат двор*, за да узнае повече за атмосферата на цариградските затвори. По времето, когато посетих Андрич и когато писах спомена си за него, още не бях чел спомените на Миларов, които впрочем са писани от него на хърватски и излизат най-напред в Загреб през 1875 година. По-късно, след като прочетох тези спомени, написах в „Литературен форум“ една кратка статия – „Иво Андрич и Светослав Миларов“. Една по-обширна съпоставка между двете книги обаче би могло да бъде направена от нови изследователи.

В цитирания по-горе спомен от 1976 година споделям изразеното от Андрич желание да напише „един роман за писаря Дражеслав, в който иска да изрази чрез символиката на морето копнежка на сухоземния балкански човек към един нов, по-светъл и щастлив свят“. За това ще кажа по-нататък още нещо.

Когато писах спомена си, доста се колебах дали да спомена поредицата му от статии за раждането на фашизма. Защото в тях Андрич съпоставя като равнозначни методите на фашизма и болневизма. А тази съпоставка в онези години не би била от полза нито за Андрич в комунистическа Югославия, нито за мен в комунистическа България. Все пак реших се да говоря за Андрич като един от първите анализатори на „кървавото и мътно движение, наречено фашизъм“. Много по-късно, вече през 2012 година, преведох на български антифашистките статии на Андрич, събрани в книгата *Раждането на фашизма*, към българското издание на която написах обширна студия „Писателят като политически диагностик“ (София: Захарий Стоянов, 2012).

Като всеки млад човек, при срещата си с него исках да блесна пред писателя със своето познание за творчеството му и му разказвах какво пиша за него в дисертацията си. Но допуснах и още по-голяма глупост – споменах, че определям последния етап от творчеството му като „симетрично финално затваряне“. На това мое по-лошо и от нетактичност споменаване Андрич отговори с мъдра деликатност: „Изследователят изминава в обратна посока път, който писателят вече е извървял – той върви отзад напред. И в този ретроспективен поглед нещата изглеждат често много по-иначе, отколкото са били в естествения си ход“. Андрич искаше да каже, че в ретроспективния си поглед изследователят вижда творбите на писателя една *след* друга, което му създава илюзията, че са причинени и детерминирани една *от* друга, докато за писателя бъдещите му творби са тайна. Това ми помогна много по-късно да разбера критиката

на възможността за прогнозиране, която прави Попър в *Нищетата на историцизма*.

А сега нещо повече за ненаписания морски роман на Иво Андрич, за който говоря и в есето „Андрич, морето и копнектът по хармония“, публикувано през януари 1977 година в „Студентска трибуна“ (препечатано във втората ми книга *Хуманизъм и творчество*, София: Български писател, 1978). Очаквах с нетърпение нови Андричеви неща от замисления роман за срещата на писаря Дражеслав с морето. В новогодишния брой на „Политика“ от 31.12.1968 – 1/2.01.1969 година бе публикуван разказът „Виелица“ („Дубровнишка виелица“). Но други разкази от цикъла за писаря Дражеслав не се появиха нито приживе, нито след смъртта на Андрич. Нито са открити в архива му.

Замисляйки се зашо Андрич не е довършил този свой замисъл, стигнах до извода, че макар и несъбран формално в „роман“, този „морски роман“ се съдържа в ред негови други творби, посветени на морето, водите и слънцето, и това е неговият „слънчев“ и „морски“ роман. Под заглавие *Летуване на юг* издадох тези творби на Андрич в библиотека „Океан“ на Варненското издателство през 1989 година и ги придружих с послеслов „Балканецът и морето, или ненаписаният морски роман на Иво Андрич“, където излагам своята съставителска концепция. Ето съдържанието на книгата *Летуване на юг*:

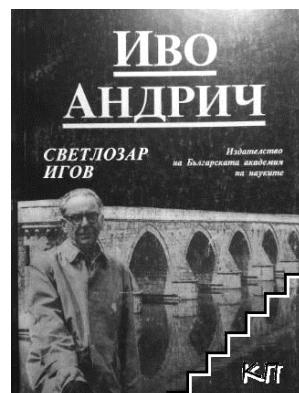
На брега
 Унесът и страданието на Тома Галус
 Писмо от 1920 година
 Португалия, зелена земя
 Байрон в Синтра
 Елена, жената, която не съществува
 Жената на камъка
 Зеко
 Привечер
 Две записки на босненския писар Дражеслав
 Среща
 Два живота
 Игра
 Летуване на юг
 Полет над морето

През 1992 година Жанета Джукич Перишич издаде книгата *Kavaljer Svetog duha. O jednom nedovršenom romanu Ive Andrića* – за-

дълбочено изследване на останалия недовършен роман *Na sunčanoj strani*. Две години по-късно същата изследователка издаде и написаните за този недовършен роман Андричеви текстове с обширен коментар. Ето и съдържанието на този (ре)конструиран от Жанета Джукич Перишич роман:

Zanos i stradanje Tome Galusa
 Na sunčanoj strani
 Postružnikovo carstvo (Sunce)
 U čeliji broj
 Iskušenje u čeliji broj
 Jelena, žena koje nema (Galusov zapis)
 Prokleta istorija

Този Андричев роман за преживяванията на Тома Галус в затвора е посветен на историята на неговия съкилийник Попружник и представя всъщност Галусовата „борба със Сатаната“, олицетворена от Попружник – престъпник, фалшификатор и педофил. В този замислен и отчасти написан, но недовършен и изоставен роман е представена „мрачната страна“ от преживяванията на Тома Галус. Докато в своето търсене на Галусовия „роман“ аз бях тръгнал в противоположна посока – към срещата му с морето и слънцето, към светлината и слънчевите унеси и екстази, от Тома Галус към писаря Дражеслав. На съпоставка между (ре)конструирания от Жанета Джукич Перишич роман *На слънчевата страна* и конструирания от мен „морски роман“ *Летуване на юг* посветих малката критическа студия „Завръщане към изоставения строеж. Ненаписаният „морски роман“ на Иво Андрич“, публикувана във втората ми книга за Андрич – *Иво Андрич: исторически пессимизъм и трансцендентални блянове*, излязла през 2012 година в пловдивското издателство „Хермес“.

4.

В края на юли 1968 година се завърнах в София. Смятах, че специализацията ми в Югославия е била изключително плодотворна – бях се срещнал и разговарял с любимия писател, бях завършил дисертацията си за неговото творчество, като не говоря за това, че се бях запознал и с ред други писатели и критици...

Но в София не ме очакваха радостни дни.

В началото на август трябваше да замина на световния конгрес на славистите в Прага, текстът ми „Иво Андрич в България“, който трябваше да прочета като научно съобщение на конгреса, вече беше излязъл в публикувания в чест на конгреса сборник *Славистични изследвания* (София: Наука и изкуство, 1968). Но тайните служби не разрешиха да замина в Прага. (За втори път с вулгарен полицейски спектакъл тези служби не позволиха на мен и семейството ми да заминем за Прага през септември 1985 година, когато след спечелен конкурс бях назначен за лектор по български език и литература в Карловия университет.)

Тогава още не подозирах, че ме чакат още много забрани. В началото на 1969 година същите служби ме изгониха от асистентското ми място в Софийския университет. Близо десет години ми забраниха да защитя вече написаната дисертация за Андрич. Също толкова години ми беше забранена научна и преподавателска работа. След прогонването ми от Софийския университет работих известно време като редактор във вестник „Литературен фронт“, но през септември 1970 година бях уволнен и оттам под натиска на същата институция. Може би ме очакваше и по-тежка съдба, но тя ми бе спестена не само защото най-тежките години на сталинизма в България бяха вече отминали, а и защото до 1969 година вече се бях утвърдил като един от най-активните критици на текущата литература. Както и защото ред най-авторитетни български писатели – Елисавета Багряна, Атанас Далчев, Емилиян Станев, Йордан Радичков, Тончо Жечев, Павел Вежинов, Дико Фучеджиев и др. – ме ценяха като критик и ме спасяваха, когато това бе възможно, от по-тежки разправи.

Казах, че завършената ми още през 1969 година дисертация за Андрич бе забранена за защита и бе защитена чак през 1978 година, като към готовия още през 1969 година текст добавих само няколко нови страници за излезлите посмъртно книги на Андрич. В същата моя първа книга за Андрич освен дисертацията бяха включени и пет от най-важните текстове, които бях публикувал дотогава за Андрич.

По онова време не бе обичайно дисертациите да бъдат отпечатвани като книги, дисертацията ми излезе в отделна книга в издателството на

Българската академия на науките едва през 1992 година по повод на 100-годишнината от рождението на писателя. Появата на моята книга не бе единственото отбелязване на Андричевата годишнина в България.

През ноември 1992 година организирах в София голяма научна конференция за Андрич, в която взеха участие и гости от чужбина. По-етът Димитър Пантелеев, преводачката Сийка Рачева и критикът Атанас Свиленов разказаха спомени за срещите си с Андрич. В Софийската градска библиотека бе организирана изложба за Иво Андрич, като приложение на „Литературен форум“ бе издаден специален юбилеен вестник „Иво Андрич“, вèчери за Иво Андрич бяха проведени и в десетина от по-големите градове от страната. Тези тържества бяха широко отразени в медиите. Мисля, че – съдейки по информацията, която имам – след форумите в Белград тържествата за Андрич в България през 1992 година бяха най-значимият паметен акт в световен мащаб.

Въпреки ред забрани, които ме сполетяха от 1968 година насетне, не ми забраниха да публикувам свои работи в печата и аз продължих активно да печатам критически и литературоведски текстове. Смятах, че професионалната популярност пречи на репресиите, макар че тя ги правеше по-перфидни. След 1989 година разбрах, че срещу мен е било заведено ДОН, дело за оперативно наблюдение, като „привърженик на буржоазни теории“, а и в печата бяха публикувани ред доноси срещу мен от някои писатели и критици. За някой от тях се бях отзовавал най-положително като критик, а след 1989 година и те писаха за мене с най-хубави думи. Що се отнася до доносите – така са ги карали да пишат, така са писали, ако въобще те са ги писали.

Както и да е. Дори след като написах дисертацията си, в която смятах, че съм казал, ако не всичко, поне най-важното за Андричевото творчество, продължих да пиша за него – предговори и послеслови към новоиздадени негови книги, статии в печата. Макар че още като студент превеждах за собствено удоволствие творби от писатели, които ми харесват, не само от сърбохърватски, нямах намерение да се занимавам с преводи. Най-вече за да не ям хляба на професионалните преводачи. И все пак не устоях на изкушението да преведа някои непреведени дотогава творби на Андрич, които смятах за важни. Най-напред – „Писмо от 1920 година“, после – любимия ми Андричев разказ „Байрон в Синтра“ (ако мога да употребя думата „любим“, защото при любимите писатели всичко става „любимо“). После преведох романа *Омер паша Латас* (за да напиша предговор към него, моят девиз е „Превеждам, за да предговарям“). После заедно с Рада Шарланджиева преведохме *Знаци край пътя*. Когато съставих един том с есета на Андрич, който на бъл-

гарски излезе под заглавието *Мостове* във Варненското издателство през 1983 година, преведох ред непревеждани дотогава Андричеви есета. Преведох и непреведените дотогава творби, които включих във вече споменатия „морски роман“ на Андрич *Летуване на юг*. Както и всички неща от книгата *Раждането на фашизма*.

И аз не съм *homo unius libri*, както ми каза за себе си Иво Андрич. Обичам Флобер и Толстой, Чехов и Пол Валери, Бунин и Пруст, Блок и Рилке, Елиът и Камю, изчел съм всичко от тях и имам доста книги за тях, макар че за някои от тях никога не съм писал. Андрич заема особено място не само защото съм страстен негов читател, но и защото съм страстен негов изследовател и интерпретатор. Хрумват ми все нови и нови идеи за интерпретации на негови творби. И макар че през 2012 година издадох и втора книга с нови работи за Андрич под заглавие *Иво Андрич: исторически песимизъм и трансцендентални блянове*, мисля, че с нея не приключва духовната ми авантюра с Андрич. И след нея писах нови интерпретаторски текстове за творчеството му, публикувани в литературната периодика; не устоях на изкушението да илюстрирам с нови тълкувания на отделни творби, образи и аспекти от творчеството му свои теоретически възгледи в анкетата, която проведе с мен историчката на българската литературна мисъл проф. Антония Велкова-Гайдаржиева и която предстои да бъде публикувана в книгата *Световете на литературата. Разговори със Светозар Игов*.

5.

Срещата ми с Иво Андрич и разговорите с него в белградския му дом през 1968 година са едно от най-щастливите ми преживявания. Само няколко месеца по-късно тази среща нямаше да може да се осъществи – поради капризите на политическата конюнктура – не биха ме пуснали на специализация в Югославия. Бях станал „невыеездной“, както казват руснаците. Сред много забрани, които ме сполетяха, бе и неразрешената кореспонденция с чужденци. След завръщането си в България пращах на Андрич до смъртта му писма с честитки за рождения му ден и Нова година, съобщения и изрезки от публикации на негови творби и за него в България и пр. Когато по-късно в Белград бе публикувано описанietо на личния архив на Иво Андрич, разбрах, че от всичко, изпратено до него, е стигнало само едно мое писмо. Бях го изпратил не по пощата, а по един мой братовчед, който пътуваше с влак до Будапеща и го помолих да пусне писмото при престоя в Белград. И Пушкин се е ядосвал, че царската полиция му чете писмата, но поне не са ги спирали.

Какъвто и щастлив шанс за мен да бе срещата ми с Андрич, другата ми среща с него бе по-важната – срещата с творчеството му, която никой не можеше да предотврати, както не могат да бъдат предотвратени и срещите ни с онези, с които не бихме могли да се срещнем на живо – Платон и Ницше, Данте и Кафка, Шекспир и Фокнър, Толстой и Камю...

И именно тази среща с творчеството на Андрич – като читател, като изследовател, като интерпретатор – бе за мен цял университет, както казах и в едно интервю за „Летопис Матице српске“. Разбира се, без личната среща с Андрич не бих узнал някои неща, които се оказаха важни за тълкуването на творчеството му – например, че е чел излязла на хърватски книга на българина Светослав Миларов за цариградската тъмница, както и споделеното му желание да напише роман за писаря Дражеслав като среща на балканския сухоземно-котловинен човек с морето. Впрочем именно творчеството на Андрич провокира една от най-важните дискусии в българската критика през 60-те години – за „котловината“ и света, която конфронтira две противоположни позиции за същността и функциите на литературата, олицетворени от двама от най-важните български критици – Тончо Жечев и Цветан Стоянов, в годините на т. нар. „размразяване“ след смъртта на Сталин.

Но и без тези важни подсказвания от личните ми разговори с Андрич срещата ми с неговото творчество бе изключително плодотворна за моята литературоведска подготовка и осъществяване, а мисля – и за някои други от меродавните български критици от 60-те години насетне – Боян Ничев, Атанас Свилев, Енчо Мутафов, Михаил Неделчев... И не само за критиците. Иво Андрич оказа решаващо значение за новаторските тенденции на новия български исторически роман – Димитър Талев, Емилиян Станев, Вера Мутафчиева, Антон Дончев, Генчо Стоев и др. А мисля – и за новата балканска историческа романистика въобще – от Исмаил Кадаре до Орхан Памук. Най-вече с това, че освободи историческата проза от традиционния „историзъм“ в романа, водещ началото си от Уолтър Скот и дори Флобер. Самият Андрич много добре съзнава своя спор с традиционния историзъм в литературата, както личи от казаното от него за Фойхтвангер в разговора му с мен...

Именно романистиката на Андрич катализира и обогати моите занимания с поетиката на романа и прехода ми от моногенетичен към полигенетичен подход в разбирането за произхода на романа. Защото всеки Андричев роман има различна жанрова поетика, представя самобитен жанров тип. Всеки от Андричевите романни – *Мостът на Дрина, Травнишка хроника, Госпожицата, Прокълнатият двор, Омер паша Латас* – има напълно различна, индивидуална жанрова поетика – ли-

нейна или концентрична, роман на мястото или роман на героя, едноперсонажен или многоперсонажен, хроникален или психологически...

Една от най-характерните черти в поетиката на Андричевото творчество произтича от онова, което нарекох „обратни ходове“ – Андрич винаги преобръща традиционните клишета в представянето на различни типове герои. Още в първата му прозаическа творба – *Пътят на Алия Джерзелез*, героят е представен не в юнашкото си амплоа, а дегеризиран, слязъл от „пиедестала“ на коня. Но тази „дегериизация“ не е негативно развенчаване на литературния герой, а е онова, което Томас Ман нарича „хуманизация на мита“. Същото се отнася и до едноименния герой на новелата *Зеко*. Появила се в годините след Втората световна война, тази творба би могла да изглежда конформистко приобщаване на писателя – бивш кралски дипломат, към новия комунистически режим. Но че не е така, виждаме и от сходната дегериизация на героя на повестта, загинал в антифашистката съпротива. Защото „героичната“ смърт на Зеко е осъществена от човек, чийто прякор е по името на животното, олицетворяващо страхливостта, от един скромен белградски чиновник, „мъж под чехъл“, бягащ от дома, в който го командва съпругата му, наречена Кобрата.

И в това представяне на персонажа виждаме сходния механизъм на „дегериизация“ като „хуманизация на мита“. Същият „обратен ход“ е приложен и в романа *Госпожицата*. Този изглеждащ неандричевски, а по-скоро балзаковски роман обаче съдържа обичайния за Андрич похват в представянето на персонажа. Скъперникът е обичаен герой в европейската литература от Античността през Молиер до Стерия Попович и Балзак. Но образите на скъперника по традиция са били мъже. У Андрич скъперникът е жена, сполучливо наречена от критиката „Гобсек в рокля“. При това у Андрич нетрадиционен е не само образът на скъперника, но и на жената, чиито традиционни роли в литературата са на любима, майка, дъщеря, съпруга.

Тези „обратни ходове“ имат и една по-обща употреба у Андрич. В неговото творчество – и в художествената проза, и в есеистиката – нередки са образите на повече или по-малко познати исторически личности. Свои исторически прототипове – както показва в книгата си Мидхат Шамич – имат например консулите в романа *Травнишка хроника*. Но Андрич преобразява историческите личности не само с лека промяна на действителните им имена, но и като ги представя не в познатото им от историческите извори амплоа. Това още по-ясно личи в историческите личности в някои от есетата му – Гоя например. Късният Гоя наистина е живял в Бордо, но срещата на разказвача с него има на-

пълно фикционален характер. Същото може да се каже и за Байрон от великолепната творба „Байрон в Синтра“, която може да бъде четена и като есе (заштото героят е историческа личност), и като разказ (заштото разказаната случка с него – срещата с португалското момиче, има фикционален характер). Това е творба, която по един парадоксален начин съчетава „светлата“ и „тъмната“ визия за живота, вдъхновяваща спомен за момичето и угасването му, последвано от „отвращението“. Едноименният роман на Сартър се появява няколко години след този разказ на Андрич, в който психологическото понятие „отвращение“ има сходен, концептуализиран като философема смисъл. Такива предхождащи западни концепции антиципации се срещат и в други творби на балканските литератури, стихът на Димчо Дебелянов „Където всички са един и всеки – все пак сам“ например предхожда идеята за „самотната тълпа/тълпата от самотници“ от известната книга на Дейвид Ризман.

6.

Изследователският ми интерес към романа *Омер паша Латас* mi подсказа една хипотеза за причините, поради които Андрич не публикува приживе тази своя творба.

Известно е, че югославският президент Йосип Броз Тито дълго време след получаването на Нобеловата награда за литература през 1961 година отказва да приеме първия югославски и балкански нобелист, което предизвиква тревога у служителите на неговата канцелария, потърсили за помощ писателя Добрица Чосич, по това време в добри отношения с Тито. Смята се, че причината за това забавяне на необходимата официална аудиенция е Титовото предпочтение към другия „голям“ югославски писател – официално предложения за Нобел Мирослав Кърлежа. Аз обаче съм склонен да приема друга хипотеза за причините за този дълго – цяла година – отлаган официален прием. Въпреки че и Добрица Чосич, на когото дължим съдбата на подготовката и описание на Андричевия прием от Тито на 10 октомври 1962 година, е склонен да смята – и се позовава на самия Тито – за причина на отлаганата аудиенция предпочтанието на президента към Кърлежа, истинската причина според мен е друга – не частна, а политическа.

Известно е, че след пълния разрыв в отношенията между Югославия и СССР в периода 1948 – 1956 година Хрущов се опитва да постигне ново сближение и приятелство с Тито след смъртта на Сталин, особено след осъждането му в прочутия доклад на Хрущов на XX конгрес на КПСС през февруари 1956 година. Но това става в много сложна международна политическа обстановка, която създава нови пречки на това

сближаване. Смазването на унгарското народно въстание от съветските войски е ново такова препятствие за желаещите да възстановят старото си приятелство комунистически страни.

В този контекст политически смисъл придобива и Нобеловата награда. Само три години преди Андрич да получи наградата, тя е присъдена на съветския писател Борис Пастернак за издадения му зад граница роман *Доктор Живаго*, който е приет враждебно от съветската власт и предизвиква международен скандал. И навярно затова югославският президент се е беспокоял как официалните власти в СССР ще се отнесат към Нобеловата награда на Иво Андрич. Затова и Тито изчаква да види какъв знак официалните съветски власти ще дадат към получилия Нобелова награда югославски писател. И такъв знак се появява – на 5 октомври 1962 година в Москва в Дома на приятелството с народите от чужбина е проведено тържествено събрание в чест на 70-годишнината от рождениято на Иво Андрич. Това най-вероятно освобождава и Тито от страховете му как СССР ще се отнесе към новия Нобелов лауреат от Югославия. И на 10 октомври 1962 година югославският президент приема Андрич, за да го поздрави и награди за... 70-годишнината му.

Във връзка с тази аудиенция при Тито искам да споделя и своята хипотеза за причините Андрич да не публикува приживе *Омер паша Латас*. Известно е, че романът *Омер паша Латас* е издаден посмъртно и се смята за незавършен. Тази незавършеност на романа обаче е до голяма степен привидна. Защото първата и последната глава – „Пристигането“ и „Заминалането“ – като начално-финална рамка са били написани, както и вметнатите между тях глави – новели с прилизително обичаен романов размер. Сред тях, разбира се, могат да се вмъкнат и нови глави, разказващи за нови епизоди от живота на Омер паша или за нови герои от типа на Костаке Ненишану, Ида Дефилипес, художника Карас, но не тази липса на възможни други вмъкнати глави – житейски романни, прави романа „незавършен“, и то не само защото и написаното има обичаен романов текстов обем. Не и някои недовършености в написаните глави правят романа „незавършен“.

Като се има предвид, че Андрич говори за Омер паша при срещата си с Тито, тоест 13 години преди смъртта си, както и това, че голяма част от написаното е своеевременно публикувано, романът *Омер паша Латас* не е публикуван приживе на Андрич не защото е бил „недовършен“, а защото авторът му по някаква друга причина не е искал да бъде публикуван приживе. Мисля, че можем да се доссетим за причината на това нежелание от съдържанието на самия разговор на Андрич с Тито, който е – най-вероятно добросъвестно – предаден от Добрица Чосич.

На конвенционалния към всеки писател въпрос „Какво пишете сега?“ Андрич споделя, че пише роман за известния Омер паша Латас, беглец от Австро-Унгария в Османската империя, приел ислама славянин на висока турска служба, тоест **ренегат**. Андрич спокойно е можел да премълчи пред Тито интереса си към Омер паша, да даде никакъв друг отговор, но самото споменаване на ренегата Омер пред Тито е своеобразно дръзко предизвикателство. Та нали самия Тито е бил считан от хърватските националисти за ренегат, предал се на сърбите, макар че и сръбските националисти не са имали много вяра на един хърватин, и то комунист. Но споменаването на ренегата Омер паша пред ренегата Тито е било дваж по-неблагоприятно за самия Андрич – защото той е бил смятан за двоен ренегат – и национален, и политически, и като хърватин, преминал към сърбите, и като присъединил се към комунистите кралски дипломат.

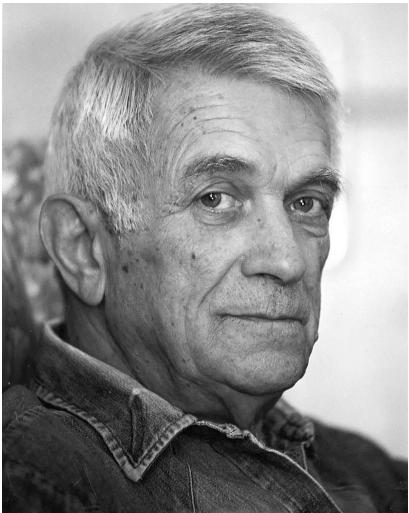
В своя текст „*Gloria mundi*“, публикуван във втората ми книга за Андрич, правя анализ на подводните рифове в разговора между двамата „ренегати“ – Андрич и Тито – за Омер паша Латас. Андрич говори в почти марксически термини за това, че Омер паша провежда „прогресивни“ реформи с насилиствени методи, а от аналогиите, които Тито прави с консервативното поведение на босненските мюсюлмани, Андрич разбира, че президентът е схванал алюзиите на темата на романа му със съвременността. Но дали Тито е разбрал и алюзиите за сходствата между „ренегатствата“ на политика и писателя? Сред непубликуваните приживе на Андрич глави на романа е и главата „*Аудиенция*“ – за приема на босненския православен първенец Богдан Зимонич при Омер паша. Дали тази глава е написана след приема на Андрич при Тито?

Важен детайл от разговора между Тито и Андрич е и това, че със споменаването на журналистите, които извръщават позициите на разговарящите с тях, Андрич е придал доверителна конфиденциалност на разговора си с президента, споделил е с него неща, които не са били за пред журналистите и публичността.

С неиздаването на романа *Омер паша Латас* Андрич може би е искал да спести свързването на темата за ренегатството и със себе си, и с президента. Навсякъде и дългият му дипломатически опит, и човешката му мъдрост са му подсказали този жест на въздържане.

7.

Срещата ми и с творчеството на Иво Андрич, и със самия автор са едно от най-забележителните преживявания в моя живот.

ЙОВАН ХРИСТИЧ (Јован Христић,

1933 – 2002) е първоначално високо ценен в своя сръбски литературен контекст преди всичко като есеист и драматург. Признанието му като поет идва десетилетия след дебютната му стихосбирка *Дневник за Улис* (Дневник о Улису, 1954). Както отбелязва Светозар Игов, „едва след излизането на Събрани стихотворения, съставени и предговорени от поета Иван В. Лалич през 1996 година, когато Христич получава (1997) и престижната национална награда „Змай“ и на поетическото му творчество е посветен симпозиум, чиито материали излизат в сборника *Поезията на Йован Христич (1997)*, поетът Йован

Христич ще бъде равнопоставен на есеиста, критика и театрала“¹.

През периода 2000 – 2002 г. Йован Христич е председател на Сръбския PEN клуб.

Основна заслуга за българската рецепция на Йован Христич има Светозар Игов, който превежда негови стихотворения и есета и му посвещава проникновени литературоведски наблюдения. Стихотворения на Й. Христич са включени в антологията *Нощен полет. Петима сръбски поети (1989)*, която представя Христич като едно от големите имена на модерната сръбска поетия наред с Васко Попа, Миодраг Павлович, Иван В. Лалич и Бранко Милкович. Самостоятелна и представителна за неговата средиземноморска поетика стихосбирка излиза през 1996 г. в поредицата „Ars poetica“ на изд. „Христо Ботев“ – Александрийската школа (Александрийска школа, 1963). На български се появява и сборникът с есета *Пътувания из Средиземноморието* (София: Балкани, 2005). Отделни стихотворения и есета излизат в *Бюлетина на СБП*, в. „Литературен фронт“, в. „Литературен форум“, в. „АБВ“, „Литературен вестник“ и др.

Предлагаме на читателите на сп. „Славянски диалози“ есето „Разказът при Андрич“ („Andrićeva pripovetka“) от книгата на Йован Христич *Избрани есета (Jovan Hristić. Izabrani eseji. Beograd: Srpski PEN centar, 2005)*.

¹ Светозар Игов. Йован Христич – Константинос Кавафис. Един балканско-медитерански интертекстуален сюжет. // Електронно списание *LiterNet*, 04.09.2011, № 9 (142), <https://litternet.bg/publish/sigov/hristich-kavafis.htm>.

РАЗКАЗЪТ ПРИ АНДРИЧ

За разлика от класическия кратък разказ, който има точно определени начало и край, разказът на Андрич като цяло няма нито истинско начало, нито истински край. При краткия разказ с първото изречение се създава затворен и достатъчен сам за себе си свят, така да се каже ех *nihil*; при Андрич първото изречение най-често само ни показва избора на точка във времето, от която започва нарацията: „На четвъртата година от управлението на везира“, „Откакто Алидеде дойде в Сараево“, „Непосредствено след австрийската окупация“; истинското начало е някъде във времето извън разказа. Нещо подобно представлява и краят. В класическия кратък разказ краят е спускането на завесата над света, който е траял в продължение на няколко напечатани страници и е свършил също толкова изненадващо, както е и започнал, превръщайки се в съвършен символ или формула; при Андрич краят е някаква привилегирована точка във времето – смърт или заминаване, макар ние да знаем, че събитията продължават и след края на разказа, така както са се развивали и преди започването му.

Но в течението на самия разказ Андрич винаги намира начин да ни подсети за времето, което съществува извън границите на разказваната история, което е текло до нейното начало и което ще продължи да тече и след нейния край. Това най-често е разходка във времето в живота на някоя от личностите, чиято цел не се състои само в това да ни открие невидимите дотогава връзки в нечия човешка съдба, а и да ни покаже пътя и начина, по който тази личност е доплуvalа във времето до началото на разказа. Така героите на Андрич изплуват пред нас от времето и отново потъват в него, времето, което ги донася и отнася също както в *Смъртта в Синановото теке* – разказ, който метафорично съдържа основата на Андричевото изкуство като разказвач: реката донася и отнася тялото на непозната удавница, а и както непознатата жена, която двама мъже гонят, се появява една нощ под прозореца на Алидеде, за да изчезне на следващата сутрин. „Коя е била тази жена? Защо са я гонили? Какво е станало с нея? И как е изчезнала пред портата?“ Такива въпроси трептят на заден план в почти всички разкази на Андрич, в които времето носи хората и техните съдби, изхвърля ги на някой бряг, за да ги хване и понесе отново, или ги оставя.

Оттук е и съвсем естествено защо в тези разкази намираме твърде малко от онова, което обикновено се нарича психология на личността. И това не само защото Андрич разказва за хора, чийто вътрешен живот е сведен основно до една страст или мъка, а и защото виждаме героите му предимно отвън, впечатляващи ни по-малко със своето психологи-

ческо съдържание и повече с ролята, която играят в събитията около себе си. По-точно казано, разказите на Андрич не въздействат като „фикция“ – измислени истории за измислени хора. Животът на неговите герои никога няма онази вътрешна кохерентност, която има животът на личности, намиращи се напълно във властта на разказвача, а точно обратното. Когато разказва за живота на някой от геройте си, Андрич го прави по крайно обикновен и пестелив начин, сякаш става дума за някаква биография (*curriculum vitae*), съчинена за официална, което ще рече безлична, употреба, и така неговите герои добиват плътността на действителността и историята, а не плътността на „фикцията“. Това, което знаем за тях, са техните постъпки и Андрич се старае да не разрушат деликатното равновесие между тези постъпки (които са видими) и вътрешния живот (които е невидим), равновесие, което разказвачът на „фикации“ най-често нарушава, тъй като за своите герои, сътворени от самия него, знае много повече от нас, та дори и от тях самите. Андрич обаче прави всичко възможно да ни увери, че неговите герои са доплавали до него, носени от реалното време на историята, и че ще останат да съществуват в това време и когато разказът сам се отдалечи от тях, както разказът на фра Петър леко се отдалечава от Челеби Хафиз, който остава да седи без лице и крайници, заобиколен от слугите си.

Понеже главният персонаж в разказите на Андрич най-често не е онзи, за когото се разказва: основен персонаж е историята, докато Мустафа Маджар, Челеби Хафиз, везирът Юсуф и останалите са само наноси и тиня на историята, парчета човешки материал, които историята носи със себе си и изхвърля от своето течение на някой внезапен и неочекван завой. А историята, това е „слаба и престаряла държава и общество, което загива“, залязващата Османска империя. Къде още сме чели тези истории за империя, която започва да се разпада, за ужасни и разгарящи се страсти, които обземат и унищожават хората, които живеят в сянката на скорошната разруха? Не сме ги чели при нито един разказвач, чели сме ги при Тацит, който – поне според днешните критерии – не е нито само историк, нито само писател и поради това е може би по-интересен и като историк, и като писател. Андрич не ни разказва за султаните, които поне по онова, което знаем за тях, биха могли да приличат напълно на императорите, описвани от Тацит и Светоний (в историята има един общ език – езика на разпадането); той ни разказва за останките от историята, в чиито животи крахът и разрухата на Империята се отразяват по един ужасен и изопачен начин.

Неочекваните страсти, които обземат геройте на Андрич, трудно могат да се обяснят с понятията на индивидуалната психология или с

високо абстрактните понятия на екзистенциалната философия. Алия Джерзелез, който е „прояздил младостта си между Травник и Стамбул“, и синът на протестантския пастор от Копенхаген могат да преживеят една и съща екзистенциална мъка, въпреки че тя извира от съвсем различни места, има различни причини и различна форма. Онова, което е характерно и интересно за личностите при Андрич, са внезапните изгревания, които се появяват в човека, когато започне да усеща, че историята и съдбата го понасят нанякъде, той не знае къде го носят и не може да направи нищо. Това са конвулсии, с които уверява себе си, че не е само предмет, който се носи по повърхността, а е участник и съучастник, субект, както биха казали философите. И затова субектът се появява най-често в изопачен и драстично ирационален вид: понеже човекът усеща, че е станал само обект, че е изхвърлен от течението на историята и е оставен на някой пуст и затътен бряг в покрайнините на империята, която почти се е разпаднала, но която умира с дълга и мъчителна смърт, унищожавайки първо онези, които сама е създала, и тези, които няя са я създавали.

Когато открят, че са само предмети, че историята няма нито разпознаваема форма, нито цел, нито предназначение, героите на Андрич биват обзети или от ирационална страст към унищожение и самоунищожение, или от също така ирационална страст към създание. Везирът Юсуф започва да гради мост на Жепа, когато разбира, че битката, която е водил и спечелил, в действителност е напразна и неговата моментна победа не е знак на съгласуването на личната му воля и сила с волята и силата на историята, а е резултат от непознавани случаености и капризи, намиращи се извън всякакъв разумен ред на нещата. Съзиждането при Андрич е символичен акт, в който крайната рационалност се допира до крайна ирационалност: рационалността на изпълнението с ирационалността на мистиката на числа и алгоритми (подобно на всички ренесансови строители и строителите при Андрич са питагорейци); рационалността на целта с ирационалността на подтика (когато решава да остави моста без надпис, без печата си и без своя девиз, везирът призива, че изграждането му е било толкова напразно, колкото и победата му в императорския двор). А какво е този мост? Той ще прехвърли реката, която ни отнася, ще се извие над мътното и капризно течение, кое то нито сме отклонили, нито укротили. Реката продължава да тече, непредвидимо и ирационално, а над нея се издига градеж от камък „като необикновена мисъл, залутана и хваната в камънак и пустош“.

Това чувство за история и такъв начин на реагиране спрямо историите не са западни; но не са и съвсем източни. В разказите на Андрич

Изтокът присъства по съвсем определен и недвусмислен начин: не като цивилизация, абсолютно противоположна на Запада, а – ако може така да се каже – като негативна картина на Запада. Онова, което на Запад ни се струва като резултат от човешката воля и решение, на Изток се показва като резултат от ирационални капризи и случайности извън човека; онова, което на Запад ни се струва разумно, оформено и целенасочено, на Изток е ирационално, хаотично и напразно; онова, което на Запад е обяснение, на Изток е загадка. И Андрич ни довежда до тази загадка също така сигурно, както другите писатели умеят да разкриват живота на своите герои; неговите разкази не са нито съвършени формули, нито затворени символи: те са въпроси, които задаваме на безмерната тъма на своето съществуване.

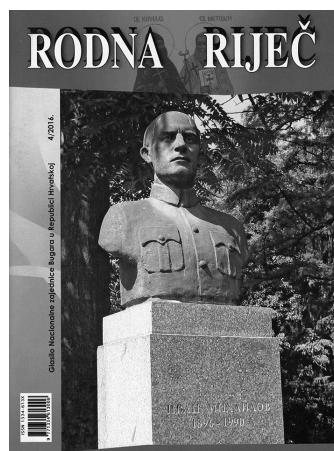
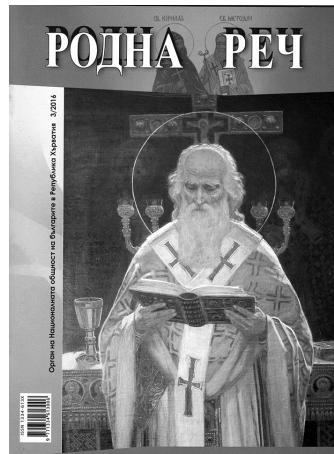
Превод от сръбски: **Румен Сариев**
Редактор на превода: **Ничка Бечева**

СПИСАНИЕ „РОДНА РЕЧ“/ „RODNA RIJEĆ“ – ХЪРВАТСКИ СТРАНИЦИ ЗА БЪЛГАРИЯ

Съветът на националните малцинства в Република Хърватия субсидира периодично издание за България, чийто първи брой се появява през 2003 г. Орган на българската общност в Хърватия, списание „Rodna rijeć“ е двуезично, излиза на хърватски и български четири пъти годишно. Миналото и настоящето на България присъстват в разнообразни рубрики, отбележват се годишнина на писатели и бележити българи, които имат принос за взаимното опознаване и сближаване на двета народа, отразяват се инициативи на българската общност в Хърватия, представят се природните и археологическите забележителности на България. Авторите на списанието запознават читателите с българския фолклор и етнография, дори предлагат рецепти на вкусни традиционни ястия.

Списание „Rodna rijeć“ в типографско и стилово отношение е образцово издание и е оценено като най-доброто списание, издавано от малцинствата в Хърватия.

Главен редактор на списанието е г-жа Диана Гласнова, която вече почти двадесет години – от 1996 г., живее в Загреб. Родена е и е израснала в София. След като завършила журналистика в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, известно време работи в БТА, а след това – в редакциите на различни периодични издания („Хранителна промишленост“, „Тютюн“ и др.). След 1989 г. се включва в политическия живот като секретар на Министерския съвет в правителството на Филип Димитров. Публикува във в. „Демокрация“, в. „Знаме“ – орган на Демок-

ратическата партия, а през 2011 г. излиза нейната книга *Войници на милосърдието* (София: Вион), посветена на взаимоотношенията на българската и хърватската армия в края на и след Втората световна война. Книгата е издадена и на хърватски език.

Националната общност на българите в Хърватия участва в годишните фестивали на малцинствата, на които представя специфични фолклорни традиции, български носии, съвременни български писатели и автори на сп. „Родна реч“. Провеждат се промоции на книги, театрални постановки, изложби, прожекции на български филми.

Принос за културния обмен има създаденото още през 1941 г. Хърватско-българско дружество. Един от неговите основни инициатори е видният български журналист Йордан Мечкаров (1981 – 1954), който се оказва не само първият, но и последният български посланик в Независимата хърватска държава (съществувала е само от 1941 до 1944 г.). През същия период паралелна организация съществува и в София – Българо-хърватско дружество, което е партньор на дружеството в Загреб. Заедно двете дружества издават през 1942 г. първия и досега единствен брой на алманаха „Загреб – София“. Краят на Втората световна война поставя началото на комунистическите репресии: дружеството е закрито, а Йордан Мечкаров е осъден в България от Народния съд и е изпратен в лагер.

На 22 юли 1992 г. инициативна група начело с Рашко Иванов, българин, живеещ в Загреб, и академик Далибор Брозович, хърватски езиковед, възстановява Хърватско-българското дружество. За председател е избран акад. Брозович, а за главен секретар – Рашко Иванов. Българо-хърватското дружество в София също е възстановено през 1992 г., но много скоро престава да работи. При тези обстоятелства културният диалог между българи и хървати се осъществява благодарение преди всичко на хърватската страна и на загребското дружество. От 13 февруари 2013 г. председател на дружеството е акад. Йосип Братулич, а главен секретар – Диана Гласнова.

Тези няколко щриха към съвременната картина на българо-хърватските културни отношения са повод да се замислим за превратностите на политическата история и за нашата отговорност и морален дълг да противодействаме на нейните деструктивни отражения върху културния диалог – диалог, чрез който единствено можем да постигнем пространствата на общите за всички нас духовни ценности и хуманни послания.

Кичка Пешева

„ТОВА, КОЕТО НИ СБЛИЖАВА, Е ДУХОВНОСТТА“

**Разговор с г-жа Диана Гласнова,
главен редактор на списание „Родна реч“**

– Уважаема госпожо Гласнова, бихте ли ни въвели в историята на списание „Родна реч“? Как възниква идеята за двуезично списание? Кога излиза първият брой?

– Нашето списание е издание на Националната общност на българите в Хърватия и е създадено през 2003 г. по инициатива на председателя на общността г-н Рашко Иванов. Благодарение на Съвета на националните малцинства в Хърватия и Общината на град Загреб, които поеха изцяло финансирането, списанието съществува и до днес. От само един брой в началото, сега то излиза 4 пъти годишно. Целите на „Родна реч“ са да представя българската общност пред хърватската общественост, да дава точна информация за българите, за България, за българската история и култура. Не сме фокусирани само върху проблемите на малката на брой българска общност в Хърватия. От самото начало нашето списание има преди всичко образователна цел и беше напълно естествено да излиза на двата езика – български и хърватски. За нас бе важно и да дадем отговор на всички неистини за българите и България, които югославската пропаганда е разпространявала десетилетия наред. Именно държавната политика в бивша Югославия е една от причините българската общност в Хърватия да е така малобройна.

– От кого се състои редакцията на списанието? Кои автори могат да публикуват в него?

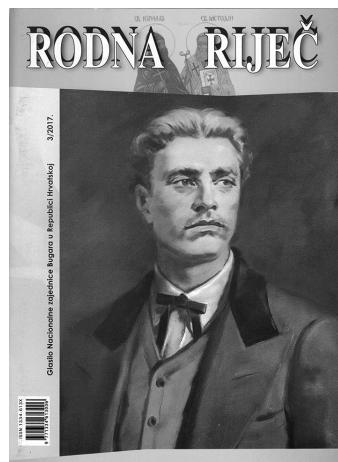
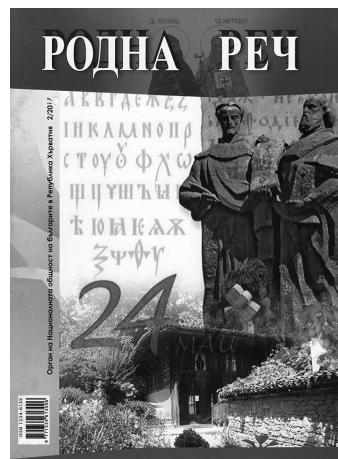
– Редакцията също е малка. Имаме няколко сътрудници в зависимост от темите, които включваме в броя. Приемаме всеки автор, който има желание да пише по въпросите на хърватско-българското сътрудничество, за връзките между България и Хърватия, за историята на хърватско-българското приятелство, за българите, възпитаници на хърватски училища и университети, които оформят младата българска интелигенция и голяма част от държавния апарат след Освобождението през 1878 г.

— Какви теми намират място на страниците на списанието?

— Списанието има няколко постоянни рубрики: „Да си припомним“ – за значими събития в историята на България; „Красотите на България“ – за природни забележителности и български селища, национални и природни паркове; „Българи, с които се гордеем“ – за българи с принос в световната култура (оперни певци и певици, изобретатели, художници и т.н.). Постоянна рубрика е „Какво ново?“, чрез която информираме нашите читатели за важни събития в България и Хърватия – посещения на делегации, изложби, концерти, дейност на посолствата в двете страни, гостувания на учени, писатели и поети... Във всеки брой има и рубрики, които се появяват спорадично: „Лични връзки“ – за хърватско-български семейства; „Загребски възпитаници“ – за изявени български учени, педагоги и др., завършили образоването си в Загреб; „И това е България“ – за някои български обичаи, любопитни или специални събития (напр. кукери, нестинари, някои фестивали или кулинарни изложби) и др.

— Разкажете ни повече за хърватско-българските отношения в миналото и сега. Ако има промяна, от какво е продиктувана и забелязва ли се в публичното пространство?

— Темата за хърватско-българските отношения е неизчерпаема, защото обхваща всички области на живота – политика, култура, образование, литература, изобразително изкуство, музика, икономика, туризъм, спорт. Нашите отношения започват с азбуката, която са използвали двата народа – глаголицата, различаваща се по форма: българската е обла, а хърватската (илирийската) е ъглеста. Преминават през знаменитата Дубровнишка грамота на цар Иван Асен II, Чипровското въстание,

издаването на сборника на Братя Миладинови *Български народни песни* в Загреб през 1861 г., благотворителната дейност на хърватския епископ Йосип Юрай Щросмайер, Сръбско-българската война от 1885 г., в която на българска страна участват хървати доброволци, отпечатването като един от първите преводи на чужд език на романа *Под игото* от Иван Вазов в хърватския град Крижевци през 1898 г. Най-пълно и всесъстремно е сътрудничеството между Царство България и Независимата хърватска държава в периода 1941 – 1944 г. За съжаление, спадовете в нашите отношения винаги са били продиктувани от политически режими и това естествено се забелязва в публичното пространство. Така е в периода 1945 – 1990 г., когато обхватът и динамиката на хърватско-българските отношения не се определят в Загреб и в София, а в Москва и Белград.

– *Какъв е броят на българите, които живеят в Хърватия? Признати ли са за малцинство?*

– Днес българите в Хърватия са малко, много малко. И това е отражение на политиката, за която говорих току-що. Един пример: през 1942 г. **само в Загреб** живеят (постоянно или единствено през сезона) над 2000 български градинари и техни работници. Отделно са хората от други професии – музиканти, търговци, свободни интелектуалци. А според последното преброяване на населението, направено през 2011 г., в Хърватия живеят 350 българи! В цялата страна! От тях само 293 души смятат българския за свой майчин език. А българите в Загреб са едва 120! Това показват данните... Според Закона за националните малцинства, който е един от най-либералните закони в Хърватия, българите са признати, въпреки числеността си, за национално малцинство. Дейността ни се финансира изцяло от хърватската държава, затова можем да издаваме и своето списание. От България не получаваме абсолютно никаква помощ – нито финансова, нито каквато и да е друга.

– *Има ли българско училище в Хърватия? Какви български институции действат на територията на Хърватия?*

– Ясно е, че при посочения малък брой българи за българско училище не може и да става дума. Само на хартия съществува българска православна църква, няма културен център, няма представителства на български фирми и на туристически агенции. Ако на някого не е ясно, ще подчертая, че за един културен център, за представителството на

българска фирма или туристическа агенция не е важен броят на българите, които живеят в Хърватия. Важен е броят на хърватите, които се интересуват от България. А след възстановяването на Хърватия като държава през 1991 г. (и особено след края на войната през 1995 г.) все повече и повече хървати търсят информация за България. И имат желание да я посетят. Но директна самолетна връзка няма... Борим се за нея повече от 25 години и винаги получаваме нелепия отговор – финансово е неизгодна, българите в Хърватия са малко. Какво да се прави: политика... незнание... неосведоменост... незаинтересованост. В тази редица мога да сложа и още някои думи.

– *Съществува ли конструктивен диалог между българските институции?*

– Не може да съществува диалог между българските институции, защото тях освен посолството ги няма. Установен е обаче и съществува конструктивен и активен диалог между посолството и Националната общност на българите в Хърватия. Сътрудничеството между посланик Таня Димитрова и председателя на Националната общност на българите Рашко Иванов е успешно и плодотворно. Така трябва и да бъде, защото целта е една и е обща – развитие и задълбочаване на отношенията между Република България и Република Хърватия.

– *И един последен въпрос: как виждате диалога между славяните – в миналото и настоящето?*

– Диалог между славяните трябва да има. Езиците и географското положение би трябвало да бъдат улесняващ фактор, но невинаги са били. Затова днес са необходими повече усилия за осъществяване на успешен диалог. Според мен изключително важен фактор е разговорът чрез литературата. В основата на моето убеждение не е само предпоставката за общата ни „славянска душа“, но и вярата, че основа на всяко разбирателство са културата и диалогът между хората на словото. Ето и пример – по инициатива на българския писател и преводач Николай Стоянов през 1995 г. е създадена Международната фондация „Балканника“. В нея членуват издателствата на редица балкански (между тях и славянски) страни. Като познаваме от уроците на историята някои от „балканските“ проблеми в диалога на нашия полуостров, звучи невероятно фактът, че фондацията съществува вече 23 години. И че неин председател, от основаването до днес, е Николай Стоянов – човекът на

словото е показал и доказал, че това, което не може да направи политиката, могат и го правят интелектуалците. Ето още един пример в същата посока: Славянската литературна и артистична академия във Варна, която също действа като фондация. Една от основните ѝ цели е да популяризира произведения на литературата чрез преводи и издания. От 2007 г. във Варна се провежда Международен фестивал на поезията „Славянска прегръдка“. Симптоматично е, че основател и председател на фондацията е поетеса – Елка Няголова. Горните два примера ми дават основание на въпроса как виждам диалога между славянските народи, да отговоря, че това, което най-много ни сближава, е духовността.

Разговора води **Евелина Грозданова**

ИЗРАЗЯВАНЕ НА КОНЦЕСИВНИ¹ ОТНОШЕНИЯ НА НИВО СВЪРЗАН ТЕКСТ В СЪВРЕМЕННИЯ СРЪБСКИ ЕЗИК

Мияна Кубурич-Мацура
Университет в Баня Лука

Мияна Кубурич-Мацура. Выражение концессивных (уступительных) отношений на уровне связного текста в современном сербском языке

В настоящей работе обсуждаются коннекторы, которые в качестве ко-гезионных (связующих) элементов дискурса делают возможным осуществление концессивной (уступительной) связи. Уделяется внимание дефинированию концессивного значения в системе адвербальных значений, истории вопроса, роли противопоставительных и сочинительных коннекторов в выражении концессивной связи между элементами содержания, а также чисто семантическим формам дискурсных концессивных связей без эксплицированных коннекторов.

Ключевые слова: концессивность, дискурс, коннекторы

Mijana Kuburić-Macura. Expressing Concession Relations on a Text Level in Contemporary Serbian Language

The present paper discusses the connectors that function as cohesive elements in the discourse and facilitate the concession relations on a text level. The paper also focuses on the issue of defining the concessive meaning within the paradigm of the adverbials' semantics, on the previous theoretical background, on the role of the concessive and coordinating connectors expressing concessive relations between the contents as well as on the purely semantic forms of discourse concessive relations without explicit connectors.

Key words: concession, discourse, connectors

1. Увод в историята на въпроса

Известно е, че концесивните връзки в мисленето и езика, а наред с това – и значението на концесивността в съвременния сръбски език, представляват едни от най-сложните връзки, които могат да се изразят с помощта на езика, тъй като в тяхното образуване участват и други

¹ Концесивни – отстъпителни. – Б. пр.

връзки: най-напред взаимоотношението противопоставяне (адверзативността), но също така и отношението причина – следствие (каузалността) и условността (кондиционалността). Концесивното взаимоотношение по същество, като причинно-следственото и условното, се базира на връзката между два фактора, участващи в нейното осъществяване, а това са основанието и резултатът. Обаче за разлика от каузалния и кондиционалния контекст в концесивния контекст във връзка се поставят обратната причина и резултатът (или по-общо казано – условие и обектът на условие), при което в концесивната връзка се появява резултат, противоположен на онзи, който очакваме на базата на експлицираното основание. По същия начин концесивното значение е сродно и с кондиционалното, тъй като езиковите единици, които служат за изказване на концесивността, както и онези, чрез които се изразява кондиционалността, представляват някакво условие за извършване на глаголно действие, но действителното условие и концесивното условие се различават помежду си въз основа на своята адекватност спрямо ефекта, който постигат.

Към концесивните взаимоотношения в сръбския език и езиковите единици, с помощта на които те се изразяват в сръбската и сърбохърватската² литература, се обръщат някои лингвисти, които са насочвали своето внимание само към няколко явления, свързани с концесивността и нейните синтактични показатели. Концесивните отношения на ниво свързан текст са засегнати от отделни автори, които се занимават с текста, кохерентността и конекторите изобщо. Йосип Силич например разглежда конекторите като „сигнали за контекстуалната включеност на изречението“ и ги дели на граматични (съюзите *i*, *pa*, *a*, *ni*, *али*, *него*, *но* и *или*), лексикално-граматични (конектори частици (партикули), конкутивни, интензивни и верификативни конектори), лексикални (за повторение (репризни), синонимни, деиктични, компаративни, амплифицирани, метонимични, ексклузивни, номинални, експликативни, конфронтативни, деривационни, локални, темпорални, пространствени, концесивни, кондиционални, каузални, финални, модални и квантитативни (количествени), стилистични (лексикално-стилистични и граматико-стилистични) и пропозиционални (междутекстови връзки, които нерядко представляват и самостоятелни изречения) (Силич 1984: 109 – 132).

Мирна Велчич класифицира конекторите на релативни (относителни местоимения, „специални релативизатори“, повечето адвербиални

² Разграничението между сърбохърватска и сръбска литература е направено от авторката на статията. Вероятно се има предвид литературата преди и след разпадането на Югославия. – Б. ред.

относителни местоимения), съюзни конектори („истински съюзи“), конектори наречия (които могат да бъдат прости и сложни); фразеологизирани конектори и пропозиционални конектори (Велчич 1987: 24 – 28). От друга страна, според семантичния критерий М. Велчич обосновава следните видове конектори: адверзативни, експликативни, конкутивни, каузативни, а също така адитивни, консективни, темпорални и кондиционални конектори (пак там: 55 – 108). Говорейки за „конекторите за противопоставяне – адверзативите“, авторката отбелязва, че те указват различието и противоположността между две прости изречения, и причислява към тези конектори съюзните адверзативи *a, док, али, но, већ, него*, адверзативите наречия *међутим, напротив, пак* и фразеологизираните адверзативи *с друге стране, за разлику од тога, без обзира на то, друга је ствар што, (сасвим) различито од тога јест да* и др. Авторката отбелязва и това, че изреченията, които се свързват с помощта на адверзативите *али, но, међутим, с једне стране... с друге стране, без обзира на то и друга је ствар што*, могат да се свързват и с т. нар. конектори за допускане (отстъпителност): *иако... ипак (свеједно), усркос томе, унаточ томе* и др. и по този начин „противопоставянето (адверзативността) в смисъл на отделяне на различното в рамките на съществуващото се доближава до отношение на допустимост, а изборът на посочените адверзативи потенциално се разширява с помощта на конекторите за отстъпителност (концесивите“ (Велчич 1987: 59). Тук следва да припомним и това как авторката разглежда семантиката на адверзативите:

Какво изразяваме чрез адверзативите? Противопоставянето (адверзативността) можем да свържем с някое неочеквано събитие или явление. В съществуващите различия и сходства при специфични обстоятелства могат да се появят изключения. По принцип те са неочеквани, ако протичането на действието е противоположно на нормалната последователност на явленията. Неочеквани или пък контрастни отношения между фактите, явленията или събитията изразяваме чрез конекторите от типа: *али, но, ипак, усркос³ томе* и под.

(Велчич 1987: 62)

Следователно е ясно, че към адверзативните конектори авторката включва и конекторите, чрез които се изразява концесивно взаимоотношение (за отстъпка) на ниво свързан текст.

³ В *Речника на сърбохърватския език* (1990) двете форми – *усркос* и *упркос*, фигурират като дублети. Принципно се приема *usprkos* повече за хърватизъм, а *упркос* – за сърбинизъм. – Б. пр.

По подобен начин към конекторите подхождат и авторките на *Граматика на сърбохърватски език за чужденци* (*Граматика српскохрватског језика за странце*) П. Мразович и З. Вукадинович, като отбелязват, че конекторите са „еизкови елементи – думи, група думи, а дори и цели изрази, чиято функция се състои в това да направят възможно в даден текст елементите да се свързват помежду си, да подсигурят съгласуването (кохерентността) на текста“, и могат да имат три функции: „препращане към предходен или следходен елемент, организиране на текста или разчленяване на текста“ (Мразович, Вукадинович 1990: 644). За разлика от препращащите елементи организаторите на текста, както посочват авторките, винаги имат разпознавателно значение, не насочват към нито един елемент в текста, но осигуряват текстовата цялост и в повечето случаи изискват предходен (а не следходен) израз. Според значението и употребата им те класифицират организаторите на текста в четири основни групи: противопоставителни конектори (адверзативни), обяснителни конектори (експликативни), заключителни конектори (конклузивни) и конектори за причина (каузални), но отбелязват, че наред с организаторите на текста съществува и цяла редица други конектори, които свързват изказванията според времето, причината, следствието и т.н. (пак там: 651). Като противопоставителни конектори и те посочват съюзите (конюнктори) *a*, *али*, *док*, *него*, *но* и *већ*, частиците *међутим*, *напротив*, лексемните съчетания от типа *за разлику од (тога)*, *без обзира на (то)*, *с једне стране*, *с друге стране*, както и изразите (*сасвим*) *различито от тога јесте да*, *друга је ствар да* и т.н. Също така посочват и следното:

Тези конектори не изразяват една и съща степен на противопоставянето между твърденията. Така напр. конекторите *a*, *док*, *међутим*, *за разлику од (тога)*, (*сасвим*) *различито (од тога)* подчертават разликите, оценявайки ги еднакво, докато останалите конектори изтъкват различното в рамките на съществуващото като потенциално допускане. Конекторите *него*, *напротив* и *већ* са специализирани да изразяват противопоставяне. Частицата *међутим* засилва разликите, но намалява противопоставянето.

(Мразович, Вукадинович 1990: 652)

От този преглед става ясно, че досега сръбските и сърбохърватските лингвисти не са разглеждали подробно и систематично концесивните връзки на ниво свързан текст, т.е. концесивните конектори като знак (сигнал) за тези връзки, а по-скоро само са отбелзвали наличието на такова специфично отношение между единиците на дискурса и са идентифицирали някои от концесивните конектори.

2. Концесивни конектори – маркери на концесивно отношение на ниво свързан текст

Обвързването на текста на принципа на концесивните взаимоотношения в съвременния сръбски език⁴ се осъществява по различни начини, чрез различни типове конектори и може да се каже, че е в тясна връзка – и семантична, и в плана на изразяване – с осъществяването на противопоставителната връзка в рамките на дискурса.

Условно казано, най-елементарният, но рядък вид концесивна връзка между две самостоятелни изречения е онзи, който не съдържа текстови конектори. Това е вид връзка, който по никакъв начин не е експлициран, в който не съществува никакъв формален знак (сигнал) за концесивна кохерентност между съдържанията, но той се забелязва в семантичен план. Поради тези причини е много трудно да се идентифицират подобни части на текста и при това определяне съществува голяма степен на субективност и произволност, поради което такива случаи не можем дори да приемем за реален и равностоен тип концесивна връзка на ниво свързан текст. За това сочи и следният пример: *Нисам те због тога звала. Испада да јесам* (Николич 147).

Посочените изречения като надизреченска цялост се свързват от смисъла на противопоставянето на съдържанието, но също така и от чувството на изльгано очакване, което е наложено от първото изречение. Тоест в първото изречение се представя ясната констатация: „Нисам те због тога звала“, докато във второто – неочекван и противоположен „результат“: „Испада да јесам“. Като текстови конектори, които експлицират посоченото значение, тук биха могли да се появят и противопоставителните, и концесивните конектори:

- Нисам те због тога звала. Испада да јесам.
 → Нисам те због тога звала. *Али*, испада да јесам;
 → Нисам те због тога звала. *Међутим*, испада да јесам;
 → Нисам те због тога звала. *Ипак*, испада да јесам;
 → Нисам те због тога звала. *Али, ипак*, испада да јесам, и др.

Способността на всяко едно от цитираните решения, които в по-голяма или по-малка степен се отклоняват от противопоставителното към концесивното значение, и субективността на такъв подход водят до заключението, че за действителна концесивна връзка между съдържа-

⁴ Списък с източниците на експериментирания материал е представен в края на изследването. – Б. а.

нието на ниво текст може да се смята само онази връзка, която съдържа ясно експлицирани маркери на концесивна контекстова свързаност.

Връзката между главните изречения въз основа на концесивното отношение между тях в сръбския език се осъществява с помощта на концесивни организатори на текста, конектори с ясно видимо концесивно значение. Концесивните конектори в текста могат да се появяват самостоятелно, но нерядко и в комбинация с адверзативни конектори, като по този начин стесняват тяхното значение.

Концесивното значение на ниво свързан текст може да се представя чрез различни видове конектори: конектори частици, конектори наречия и обстоятелствени изрази и хабитуални конектори.

2.1. Конектори частици

Частиците като конектори са един от основните елементи при конструиране на свързан текст и тяхната роля в комуникативен план е много важна. Те сигнализират на слушателя или читателя как да определи аргументативните и ситуацияните отношения в текста, т.е. „насочват въвеждането на информация и по този начин предоставят насоки за понататъшна преценка и интерпретация на изказа на говорещия“ (Глоацки-Бернарди 1990: 51). Можем да класифицираме частиците, които са във функцията на концесивни конектори, в две основни групи въз основа на тяхната синонимност: към едната група ще причислим конекторите *ипак* и *свеједно*, а в другата заедно ще разгледаме конекторите *истина* и *додуше*.

2.1.1. Конекторите *ипак* и *свеједно*

Конекторите *ипак* и *свеједно* се появяват в ролята на сигнали на концесивното взаимоотношение между изреченията или по-широки изказвания в различна позиция и с различна роля, за което свидетелстват и следните примери:

Син је и у овом погледу био на њу, мада би, кад боље размисли, као мајка можда требало да га укори. *Ипак* је он још дете, могао би да настрада (Живковић, 93); Није било дозвољено унети бицикл у тролејбус. Она је то *ипак* повремено чинила (Живковић, 95); У том нараштају, како су старци доцније причали, није било готово никог ко се добро сећао последње велике поплаве. *Ипак* су сви били тих кишних јесењих дана на опрезу [...] (Андрејић, 81); По томе смо одмах и закључили да је мртав. *Ипак*, за сваки случај, Јаков прислони своје мало и заврнуто уво на његове космате груди (Шћепановић, 88); Питање је звучало компликовано. *Ипак*, одговор оног најкрупнијег уследио је брзо (Маројевић, 155); Од нас тројице приятельja, једино Лав никада није тврдио да ће се убити. *Ипак*, неколико дана после

његовог самоубиства, сазнање да је он начео и проредио нашу дружину чинило ми се природним (Маројевић, 81); Забавни садржаји и такозвана лака музика су увек и свуда доминантни и наравно да сам љубоморан због тога. Али публика, *ипак*, уме да препозна вредност (Новости, 35); Сваком је дозвољено да се проводи како хоће, уколико својим проводом не угрожава друге. Међутим, *ипак* нам је у том призору „нешто“ преврнуло желудац (Илустрована, 12); Његови коалициони партнери, либерални демократи, у кампањи су се противили тако брзим променама. Међутим, на крају су *ипак* пристали, суочени са реалном претњом кризе државног дуга налик на грчку (НИН, 75); Мелодија је заиста била сетна, али ни на шта није подсећала. А *ипак* ми је била некако позната (Пекић, 148); Старији га заборављају, младеж га се не сећа, странци га не познају. А *ипак*, његова је судбина у тесној вези са капијом [...] (Андрић, 164); [...] како ће се сада, овог пролећа и лета, можда на првом сабору пред црквом појавити која нова девојка, која ће њу својом лепотом бацити већ једном у запећак и учинити је – уседелицом. Но *ипак*, уверена је била да то не може никада бити (Станковић, 36); Како се већ спустила ноћ, није више било много света, тако да су могли да продуже без заустављања. Но, *ипак* су морали да користе звонце (Живковић, 110); Алфабетски принцип писања, по коме једна графема одговара једној фонеми, проистекао је из хиљадугодишње еволуције писма. Стога се заслуга за његово откриће не може у целости приписати само једном народу. Па *ипак*, пресудни корак од силабарија ка алфабету аутохтоно је учињен, колико се данас зна, само једном: негде између 18. и 16. века пре нове ере, на територији данашње Сирије или Палестине (Бугарски, 87); Џевасти систем, који се налази у сваком појединачном нефрону, у просјеку је дугачак око 3 цм и широк само 0,05 мм. Па *ипак*, када би било могуће расплести све тубулусе једног бубрега, њихова дужина би била 30 км (Михајловић, 130); Наравно, ви сада имате сатисфакцију да су деца одрасла и постала зрели, добри људи. Па *ипак*, у вами тиња нездадовољство [...] (Базар, 70); Здрава је, као што је била јучер, и свих ових тједана док је лежала и самовала. Али *свеједно* јој се чинило како је чудом преживјела неку ријетку и смртоносну болест [...] (Јерговић, 98); [...] он поверова да неће утећи тим људима нити икада више изаћи из те страшне шуме! *Свеједно*, и даље је бежао осећајући како онај малопрећашњи страх расте у њему [...] (Шћепановић, 42); [...] пред сазнањем да се [време] све брже отапа и смањује као комадић леда на врелом дану – минуло учас као последња илузија. *Свеједно*, хтео је бар да израчуна колико му стварног времена још остаје (Шћепановић, 37) и др.

От цитираниите примери ясно се вижда, че частицата *ипак*, значително по-честа в експериметрија материјал от частицата *свеједно*, а и най-фреквентната концесивна частица, може да се појави в ролјата на концесивен конектор самостојателно (напр. в следната връзка: „Син је у овом погледу био на њу, мада би, кад боље размисли, као мајка можда

требало да га укори. *Ипак* је он још дете, могао би да настрада.“). В повечето случаи тя се срећа заедно с адверзативния съюзен конектор *a*, *али* или *но* (напр. „Забавни садржаји и такозвана лака музика су увек и свуда доминантни и наравно да сам љубоморан због тога. Али публика, *ипак*, уме да препозна вредност“; „Мелодија је заиста била сетна, али ни на шта није подсећала. А *ипак* ми је била некако позната“; „Како се већ спустила ноћ, није више било много света, тако да су могли да прођује без заустављања. Но, *ипак* су морали да користе звонце“), с адверзативния конектор частица *међутим* (напр. „Сваком је дозвољено да се проводи како хоће, уколико својим проводом не угрожава друге. Међутим, *ипак* нам је у том призору „нешто“ преврнуло желудац“) и в комбинация с куплативния конектор *па* (напр. „Наравно, ви сада имате сатисфакцију да су деца одрасла и постала зрели, добри људи. Па *ипак*, у вами тиња незадовољство [...]“). С други думи, тя е еднозначен сигнал за концесивна връзка между изказванията, но в голям брой от случаите се появява редом с некој адверзативен конектор, като насочва и намалява противопоставянето в посока на концесивното значение. В случаите, когато конекторът *ипак* е в комбинация със свързващ конектор *па*, той има функција на модификатор на значението куплативност по посока към адверзативната семантика като свързваща с цел изходящата семантика на тази конекторна връзка да бъде доминантно концесивна.

Въз основа на цитираните примери можем да обобщим, че тези конектори – в случаите, когато се появяват самостоятелно – са позиционно свободни – появяват се или в самото начало на изречението, което въвеждат, или извън инициална позиция, но винаги изискват предходно съдържание, с което оствъществяват връзка. От друга страна, в случаите, когато се комбинират с некој друг конектор – адверзативен или съставен, такава връзка в повечето случаи се намира в инициална позиция в изречението (регистрирахме само един пример, в който частицата *ипак* е в дистантна позиция спрямо инициалния предлог *али*: „Забавни садржаји и такозвана лака музика су увек и свуда доминантни и наравно да сам љубоморан због тога. Али публика, *ипак*, уме да препозна вредност“).

Частицата *свеједно* като знак за концесивна връзка в текста също се появява или самостоятелно (напр. „[...] он поверова да не ће утећи тим људима нити икада више изаћи из те страшне шуме! *Свеједно*, и даље је бежао осећајући како онај малопрећашњи страх расте у њему [...]“), или в комбинация с адверзативен конектор (напр. „Здрава је, као што је била јучер, и свих ових тједана док је лежала и самовала. Али *свеједно* јој се чинило како је чудом преживјела неку ријетку и смртоносну болест [...]“).

И конекторът *ипак*, и конекторът *свежедно* са винаги включени в съдържанието, което е резултат, реализиран въпреки посочената неадекватна основа.

2.1.2. Конекторите *истина*, *истинабог* и *додуше*

Конекторите *истина*, *истинабог* и *додуше* служат като маркери на концесивното взаимоотношение в съдържанието на второто поред съдържание в концесивното отношение. Някои от откритите и записани примери са следните:

А да и ънга как друге бије, није мogaо, јер га је и он много волео. *Истина*, то никада није казао [...] (Станковић, 8); Упоредо са овим финансијским недаћама [...] ишле су и породичне бриге и разочарања. *Истина*, једна Џалерова ћерка, Ирена, удала се неочекивано добро (Ан드리ћ, 309); [...] *Истина*, више се и не сећа како му је било у том часу (Шћепановић, 17); [...] *Истина*, тада већ нису, и то због оскудице у новцу, трајала дуго та његова путовања [...] (Станковић, 20); На жалост, био нам је опет толико измакао да га је било немогуће стићи до шуме. Помишљали смо, *истина*, да га пучајући у вис зауставимо [...] (Шћепановић, 30); Мост је остало сада потпuno издвојен и сам. *Истинабог*, и на мосту су се дешавале ствари [...] (Ан드리ћ, 160); Али, од тих моралних реакција, које су у њему биле заиста живе и будне, иако не сталне и не увек сигурне, он је стварао стихове којима је недостајало све па да буду поезија. *Истинабог*, у том погрешном схватању га је учвршћивала и мода времена (www.blic.rs, 67); Чим рат између Турске и Србије престаде, свет се умири. *Истина*, то је био привидан мир под којим се крило много бојазни, узбуђених гласова и забринутих сашаптавања (Ан드리ћ, 123); Овако употребијебљен овај глагол мogaо је имати и императив. *Истина*, ради се о другом значењу (Танасић, 43); Али га је угледао једне ноћи Хамид, онај сипљиви и вечито пијани или мамурни хамал крвавих очију, и умро је још те ноћи, ту поред зида. *Додуше*, био је пијан до несвести и занохио је ту на мосту, под ведрим небом, при температури од 15° (Ан드리ћ, 9); Ову своју функцију глаголи остварују искључиво на синтаксичком плану језичке организације. [...] Има, *додуше*, и случајева када се функција неког глаголског облика остварује у оквиру ширем од просте реченице (Танасић, 17) и др.

Тези конектори показват, че информацията, която следва и която те въвеждат, е реализирана като известна „пречка“ пред реализирането на съдържанието на предходното изречение, но се допуска осъществяването му на фона на имплицитната информация, че съдържанието в действителност не е от съществено значение за крайния изход. Конек-

торите от тази подгрупа се срещат както в инициална позиция в изречението, което те въвеждат в текста, така и извън тази позиция.

2.2. Наречия и обстоятелствени изрази като концесивни конектори

Обстоятелствените изрази, които се срещат във функцията на концесивни конектори, са изразите от типа: *и поред тога, без обзира на то и упркос томе*, а единственото наречие, което се среща в ролята на концесивен конектор, е наречието *онем*.

2.2.1. Наречието *онем* като концесивен конектор

Употребата и функцията на наречието *онем* в ролята на концесивен конектор е идентична с конекторната употреба на концесивните частици *ипак* и *свеједно* – среща се в същите позиции в текста и има същата функция на стесняване или модификация на значението на адверзативните (противопоставителните) и копулативните (свързвашите) конектори:

Женске су имале само да се што лепше носе, ките, и да знају што више страних јела да готове, и што теже, заплетеније везове да везу. Али, *онем*, *ипак* да им је једино главно да што више своју лепоту и снагу негују, да су што беље, што страсније (Станковић, 10 – 11); Таква опасност не постоји, заправо то се не може избећи ни у једном телу које именује Скупштина. Али *онем*, на крају ће се видети резултати [...] (НИН, 25); [...] занијемила је и не даје гласа од себе. А, *онем*, није мртва (Рисојевић, 97); За моје потребе аутономни нервни систем био је сасвим довољан. А *онем*, мислио сам да сам круна еволуције (Басара, 31); Од њеног одела, простог или новог,jakе футе и дебеле јој кошуље на прсима, запахивао је мирис на лан, конопље и на оне високе планинске траве. А *онем*, баш испод те њене круте кошуље [...] помањала се и белила као млеком наливена тако нежна и слаба њена снага (Станковић, 147); Али је он био једини човјек у касаби који ми је рекао ријеч саучешћа, некорисну, али сигурно искрену. Па *онем*, стидим се да кажем, личила је на милостињу сиромаха, и није не ни загријала ни ганула (Селимовић, 72) и др.

Конекторът *онем* се среща винаги във връзка с адверзативен или свързващ конектор (напр. „Таква опасност не постоји, заправо то се не може избећи ни у једном телу које именује Скупштина. Али *онем*, на крају ће се видети резултати [...]“, „[...] занијемила је и не даје гласа од себе. А *онем*, није мртва“; „Али је он био једини човјек у касаби који ми је рекао ријеч саучешћа, некорисну, али сигурно искрену. Па *онем*, стидим се да кажем, личила је на милостињу сиромаха, и није не ни

загријала ни ганула“), а също така регистрирахме и случай, в който концесивните конектори от този тип се комбинират, срещат се един до друг, но тогава очевидно става въпрос за плеонастично цитиране на синонимни елементи: „Женске су имале само да се што лепште носе, ките, и да знају што више страних јела да готове, и што теже, заплетеније везове да везу. Али опет, ипак да им је једино главно да што више своју лепоту и снагу негују, да су што беље, што страсније“.

2.2.2. Обстоятелствени изрази като концесивни конектори

Многобройни и по-разнообразни в тази роля, обстоятелствените изрази са падежни или предложно-падежни конструкции, които са функционално-семантично близки или еквивалентни на някое наречие и често, но невинаги могат да бъдат заменяни с истинско наречие. Адвербиалният характер на тези конструкции се потвърждава от блокирането на техните съставни части, под което се подразбира невъзможността за вмъкване на някакъв член между тези конституенти или невъзможността за реализиране без посочване на задължителния детерминатор във функцията на съгласувано определение. М. Ковачевич разграничава три модела на образуването на обстоятелствени изрази в съвременния сръбски език: а) предложно-местоименни (по този начин се образуват напр. обстоятелствените изрази: *због тога, након тога, осим тога, упркос томе* и др.), б) предложно-именни (по този начин възникват изразите от типа *у међувремену, у потпуности, на миру, под морање* и под.) и в) падежен и предложно-падежен модел със задължителен детерминатор (*на овоме мјесту, у том времену, до те мјере, на тај начин, из тог разлога* и др.) (Ковачевич 2007: 14).

Обстоятелствените изрази, които служат като концесивни конектори, възникват като продукти на първия представен начин за образуване на адвербиални изрази – чрез обединяването на еднозначния предлог или предложния израз със съответната падежна форма на показателното местоимение (най-често местоимението *то*), като между тях не е възможно вмъкването на нито една друга лексема освен на квантификатора *све*. Такива обстоятелствени изрази се наричат местоименни обстоятелствени изрази (Ковачевич 2007: 14 – 15).

Концесивните местоименни обстоятелствени изрази се образуват – подобно на онези с експективно, експективно, финално или контрастивно значение – поради това, че езикът не е развил местоименни наречия за изказване на това значение, т.е. поради необходимостта от „запълване на празните места в семантичната парадигма на местоименни наречия“ (Пипер 1988: 10).

Местоименните адвербиални изрази, служещи като концесивни конектори в съвременния сръбски език, са: *и поред тога, без обзира на то и упркос томе* (показателното местоимение *то* в състава на тези конектори тук посочваме само илюстративно, тъй като нерядко в тази позиция се появява и местоимението *ово*):

При влади Холандије постои већи број сталних и повремених тела која се баве само аграром. *И поред тога*, о свим битним потезима који се тичу аграра влада директно разговара са представницима Уније произвођача (НИН, 38); [...] *И поред свега тога* она у расподели свога времена налази свакодневно бар по један сат за Алибега Пашића (Андрић, 212); Његови конвоји цистерни са нафтот пробијали су границе и баријере међу непријатељским странама [...]. Но *и поред тога* Деспоту се чинило да је Мики у ствари само наставио да се игра својих дечачких ратова са момцима из другог краја [...] (Капор, 14); Но *и поред свега овога*, чињеница је да су искључиво усмене заједнице махом мале, управо као што је и комуникационски добачај људског гласа ограничен (Бугарски, 158); [...] Али ипак, *поред свега тога*, изгледало је да се отимљу око ње највише ради њега, оца јој [...] (Станковић, 29); Човјек мора много да зна и да доживи да би био потпун, кажу мудраци. Али *без обзира на све то*, човјек се рађа са коначним предиспозицијама, и ту се не може превише учинити (Рисојевић, 128); Тако је дубровачки Сефард Самуел Коен остао оно што је. Али *без обзира на то*, гласине нисустале када је он устукнуо (Павић, 216); Додо и Деде су се сјајно слагали и то од првог дана када га је Кики довела на упознавање. [...] *Упркос свему томе*, није отишао на погреб рекавши да ће отићи само једном на гробље и то на сопствену сахрану (Куић, 212); [...] Али мој отац је, *упркос томе*, писао свој имагинарни ред вожње [...] (Киш, 34); Стари Грци дивили су се древности и трајности фараонског Египта исто као што су ценили богатство и величину Персијског царства. *Упркос томе*, никада се нису потрудили да у сопственој земљи направе нешто тоге слично [...] (Време, 64); Иако је Јагодић још на прозвивци демантовао наводе медија да Станчески одлази из Борца, на шта се Станчески потврдно насмејао, ипак се није појавио у петак на тренингу. Јагодић, *упркос томе*, и даље наводи да је у питању неспоразум (Новости, 32); Изгледа сасвим јасно да родитељска љубав и топлина, као и недостатак те љубави, имају снагу да обликују људско понашање на свим меридијанима. *Упркос томе* нека деца као да су способнија од других да успешно избегну или савладају у одређеном степену штетне ефекте родитељског одбацивања или емотивног повређивања (Кубурић, 28); Иако је калцијум-пентотенат официоналан у многим фармакопејама [...], опћенито се сматра да правих индикација за његову пероралну примјену нема. *Унаточ томе*, даје се при повећаном тјелесном метаболизму [...] (Којовић, 139); [...] та дилема [...] трајала је све до избора нове владе РС, 18. јануара 1998. године. Ипак, *упр-*

кос томе, питање је јесу ли таквим избором [...] ријешене све дилеме и напетости међу социјалистима [...] (Наградић, 154) и др.

Конекторите *и поред тога и без обзира на то* представљават местоименни адверbialни изрази, образувани чрез обединяването на еднозначните концесивни предложни изрази *без обзира на* и *и поред* и съответните показателни местоимения, докато конекторът *упркос томе* (във вариантите – *успркос томе, унаточ томе*) се образува чрез сливането на еднозначното концесивно наречие *упркос* и показателното местоимение. С помощта на местоименния елемент в техния състав се осъществява анафорична връзка с предходното съдържание и заместване на антецедента⁵, който се поставя в позиция на утежняващо обстоятелство, но не възпрепятства реализирането и осъществяването на глаголното действие.

Както се вижда от цитираните примери, в немалка част от тях е регистрирано и вмъкване на квантификатора *све* между предлога/предложния израз и местоимението в състава на конектора (напр.: „Додо и Деде су се сјајно слагали и то од првог дана када га је Кики довела на упознавање. [...] Упркос свему томе, није отишао на погреб рекавши да ће отићи само једном на гробље и то на сопствену сахрану“). Квантификаторът *све* има функцията да посочва общото от всички посочени обстоятелства, усложняващи реализирането на съдържанието, което такъв конектор въвежда в текста.

Заради тяхната фреквентност вниманието се привлича и от големия брой примери, в които конекторът от този тип се използва в комбинация с адверзативен съюзен конектор, напр. *но* или *али*, както в примерите: „Његови конвоји цистерни са нафтом пробијали су границе и баријере међу непријателским странама [...]. Но и поред тога Деспоту се чинило да је Мики у ствари само наставио да се игра својих дечачких ратова са момцима из другог краја [...].“ или „Тако је дубровачки Сефард Самуел Коен останао оно што је. Али без обзира на то, гласине нису стала када је он устукнуо“. Също така нерядко тези конектори се появяват в комбинация с концесивния конектор *ипак* (напр. „[...] та дилема [...] трајала је све до избора нове владе РС, 18. јануара 1998. године. Ипак, упркос томе, питање је јесу ли таквим избором [...] ријешене све дилеме и напетости међу социјалистима [...]“) или в комбинация от адверзативен и концесивен конектор *али ипак* (напр. „[...] Али ипак, поред свега тога, изглеждало је да се отимљу око ње највише

⁵ Антецедент – във философията и логиката – причина спрямо следствието, антоним на консеквент; в по-общ смисъл – предхождащо събитие. – Б. ред.

ради њега, оца јој [...]“). Наред с адверзативните съюзни конектори тези конектори служат като верификатори на концесивното взаимоотношение в текста, докато в последния посочен пример става въпрос за плеонастична употреба, т.е. излишно натрупване на конектори с еднакво значение, което е спорно както от стилистично, така и от граматическо гледище.

2.3. Хабитуални конектори

Хабитуални конектори наричаме конекторите, които представляват маркери на условно концесивно повтарящо се (обичайно) действие между единиците на дискурса – изреченията. Такива са конекторите *(било) како било/како год било/како год и било како му драго/како ти драго, както и како год се узело* (регистриран само при един от авторите), които открихме в следните случаи:

[...] *Било како било*, Даниел Атијас се бранио [...] (Албахари, 21); [...] *Било како било*, Даниел Атијас је застao испред те застакљене полице [...] (Албахари, 29); [...] *Било како било*, два или три дана која су ме још делила од тренутка одласка Даниела Атијаса деловала су (...) крајње недовољна за све оно што сам имао на уму [...] (Албахари, 155); [...] *Било како било*, они су претходни дан [...] провели у непрекидном приближавању [...] (Албахари, 62); Да ли је Даниел Атијас говорио о љубави или о оданости? И да ли између њих постоји нека разлика? *Било како било*, знао сам да од тог часа постоји нешто у чему могу да потражим утешу [...] (Албахари, 94); [...] *Било како било*, када сам тада помислио на литицу и пад, нисам уопште помислио на стварну литицу и стварни пад [...] (Албахари, 158); [...] *Било како било*, после скоро годину дана, видевши да у Италији никако не може да преживи [...] Павле Пио одлучи [...] да сав тај новац потроши за пароброд (Куић, 67 – 68); [...] *Било како било*, без вас никад не бих добио посао шефа рецепције у ексклузивном хотелу! (Куић, 136); [...] *Било како му драго*, у тој полемици Атех је учествовала с великим жаром [...] (Павић, 120); [...] *Како било*, Милићу је с толиким језицима, таквим педигреом и таквом биографијом било скоро гарантовано да ће успети у било којој професији (Време, 66); [...] *Како било*, тек први фестивалски дани протекли су у знаку, углавном претенциозних, америчких филмова (Босна, 60); [...] *Како ти драго*, ја их не жалим (Ћопић, 221); [...] *Како год било*, није му могла рећи колико се брине за дијете које није ни родила (Јерговић, 134); [...] *Како год*, Стогоф се током деведесетих прочуо као брилијантан новинар [...] (Време, 52); [...] *Како год*, тек на том малом узораном парчету земље некаква драма се одиграла [...] (Илустрована, 14); [...] Но, *како год се узело*, Мала ноћна музика је једно тамно чудо (Живановић, 7); [...] *Како год се узело*, ради се о Истом [...] (Живановић, 114); [...] Но, *како год се узело*,

стално увећавање броја одговора не приближава нас циљу, па чак нити самом питању (Живановић, 42); [...] *Како год се узело*, један овакав третман божанског треба имати у виду [...] (Живановић, 88) и др.⁶

Маркираните езикови единици имат способността анафорично да посочват предходно споменатата информация, за която – в по-малка или по-голяма степен – е известно, че е действителна и представлява фактор, възпрепятстващ реализирането на следходната ситуация, поради което може да се каже, че те са единствен маркер на условно концесивното отношение на ниво свързан текст. Същевременно внасят в текста информация относно цялостната незначителност на предхождащата ситуация (или повече ситуации), която е посочена като „възпрепятстваща“ за реализирането на последващото съдържание.

Структурно погледнато, цитираните хабитуални конектори дължат своята концесивна, и по-конкретно – условно концесивна стойност, на местоименните наречия от общ тип (*било како, како год*, които се комбинират с непълната форма на перфект⁷). Тяхната роля в представянето на концесивните смислови отношения не е нова на този план на езикова организация – те се появяват като съюзни средства на частично концесивни клаузи, чиято семантика също така частично може да се характеризира като хабитуална.

В най-голям брой от случаите конекторите от този тип се появяват самостоятелно, а само в два от регистрираните примери, и то тези с конектор *како год се узело* – специфичен за стила на изразяване само на един автор, се среща в комбинация с адверзативния конектор *но*, като се преобразува неговата адверзативна семантика и му се придава концесивен смисъл.

3. Заключение

От направения преглед, т.е. от систематизирането и анализа на изразните средства на концесивните връзки на ниво дискурс, могат да се направят няколко заключения, които ще представим по-долу.

⁶ В повечето случаи не сме цитирали частите от текста, които предхождат цитираните изречения, тъй като става въпрос за един по-широк контекст, в чиито рамки се установява концесивно отношение, поради което с цитирането на едно или няколко предходни изречения картина на дискурса, за която става въпрос, не би била цялостна. Следователно може да се каже, че цитираните концесивни конектори анафорично посочват по-широк контекст, обхващащ редица ситуации, които представляват част от концесивното взаимоотношение. – Б. а.

⁷ Непълна форма на перфект, усечен перфект (срб. – кръни перфекат) – форма без спомагателния глагол „съм“. – Б. пр.

а) Въпреки че може да се говори за концесивен характер на текстовата връзка само на семантично равнище, без експлицирани конекторни единици, в такива случаи съществува голяма доза интерпретативна субективност и произволност, поради което не можем да ги смятаме за истински примери на концесивна връзка на ниво свързан текст. За истински концесивни връзки на ниво дискурс говорим само тогава, когато те се изразяват чрез значите (сигналите) на тази дискурсна връзка – чрез концесивни конектори.

б) Като концесивни конектори в сръбския език се появяват частиците *ипак*, *свеједно*, *истина* (и вариантът *истинабог*) и *додуше*, наречието *онет*, обстоятелствените изрази *упркос томе*, *без обзира на то и и поред тога*, както и хабитуалните конектори. Класифицирани в групи въз основа на граматическия критерий, те все пак показват определени семантични, позиционни и дистрибуционни характеристики.

в) Конекторите *ипак* и *свеједно* винаги се включват в съдържанието, представляващо резултат, който се осъществява въпреки цитираната неадекватна основа. В рамките на това синтактично съдържание те имат свободна позиция. В повечето случаи се срещат в комбинация с определен адверзативен конектор, като му придават концесивна семантика, или пък в комбинация с копулативен конектор, модифицирайки неговото значение по посока към адверзативно значение с доминиращи концесивни оттенъци. Конекторът *ипак*, освен че е най-честата концесивна частица на всички нива на езикова организация, също така е и най-честият концесивен текстов конектор.

г) Конекторите *истина* и *додуше* носят информацията, че съдържанието, което въвеждат, е осъществено като вид „препятствие“ за предходното съдържание, но неговото осъществяване се допуска на фона на имплицитната информация, че съдържанието в действителност не е важно за крайния изход. Тяхната позиция също е свободна (в рамките на изречението имат концесивна семантика), а в разглеждания експериментален материал не забелязахме нито един пример, в който те са в комбинация с адверзативни конектори.

д) Адвербиалните изрази, които се появяват във функцията на концесивни конектори, са местоименните обстоятелствени изрази *и поред тога*, *без обзира на то и упркос томе*, а единственото наречие, което се появява в ролята на концесивен конектор, е наречието *онет*. Предлогът *упркос* и предложните изрази *и поред* и *без обзира* на това ниво на езикова организация (освен на ниво синтагма и сложно съставно изречение) показват своята изключителна продуктивност, като участват в създаването на много фреквентен модел концесивни текстови конектори.

е) Хабитуално-концесивните конектори са застъпени в езика с редица модели (*било како било, како било, како год било, како год, било како му драго, како ти драго, како год се узело*). Спецификата на тези конектори се изразява в това, че сред такива свързващи средства на ниво дискурс те единствени свързват съдържанието на принципа на условно концесивната връзка и посочват ирелевантността на всички предходно посочени обстоятелства, които съпътстват реализирането на даденото съдържание.

Превод от сръбски: **Светла Джерманович**

Източници

- Албахари: Давид Албахари, *Светски путник*, Стубови културе, Београд, 2001.
- Андрић: Иво Андрић. *На Дрини ћуприја*. Београд: БИГЗ, 1985.
- Базар, бр. 1191.
- Басара: Светислав Басара. *Краткодневица*. Бања Лука: Глас српски, 2000.
- Бугарски: Ранко Бугарски. *Писмо*. Београд: Чигоја штампа – XX век, 1997.
- Вечерње новости, 17.1.2011.
- Време, бр. 1047, 27.1.2011.
- Живановић: Миодраг Живановић. *Eine Kleine Nachtmusik*. Бања Лука: Литера, 2009.
- Живковић: Зоран Живковић. *Мост*. Лагуна, Београд, 2006.
- Илюстрована политика, бр. 2693.
- Јерговић: Миљенко Јерговић. *Ruta Tannenbaum*. Сарајево: Дани, 2007.
- Капор: Момо Капор. *Последњи лет за Сарајево*. Београд: БИГЗ, 1995.
- Киш: Данило Киш. *Башта, пепео*. Подгорица: Вијести, 2004.
- Којовић: Владимира Којовић. *Фармакотерапија у офтамнологији*. Сарајево: Свјетлост, 1986.
- Кубурић: Зорица Кубурић. *Породица и психичко здравље деце*. Београд: Чигоја штампа, 1999.
- Куић: Гордана Куић. *Преостале приче*. Београд: Алнари, 2009.
- Маројевић: Игор Маројевић. *Медитерани*. Београд: Лагуна, 2006.
- Михајловић: Бранислав Михајловић. *Здравље почине данас*. Београд: No limits book, 2005.
- Наградић: Слободан Наградић. *Опструкција демократије*. Београд: Чигоја штампа, 1998.
- Николић: Данило Николић. *Кралица забаве*. Београд: Политика, Народна књига, 2004.
- НИН, бр. 3113, 26.8.2010.
- Павић: Милорад Павић. *Хазарски речник*. Београд: Просвета, 1988.
- Пекић: Борислав Пекић. *Нови Јерусалим*. Београд: Политика, Народна књига, 2004.

- Рисојевић: Ранко Рисојевић. *Фрагменти*. Бања Лука: Бесједа, Београд: Арс Либри, 2003.
- Селимовић: Меша Селимовић. *Дервии и смрт*. Сарајево: Свјетлост, 1968.
- Слободна Босна, бр. 721, 9.9.2010.
- Станковић: Борисав Станковић. *Нечиста крв*. Београд: Политика, Народна књига, 2004.
- Танасић: Срето Танасић. *Синтаксичке теме*. Београд: Београдска књига, 2005.
- Ћопић: Бранко Ћопић. *Глуви барут*. Београд: Просвета, Сарајево: Свјетлост, Сарајево: Веселин Маслеша, 1975.
- Шћепановић: Бранимир Шћепановић. *Уста пуне земље*. Београд: БИГЗ, 1990. www.blic.rs (очитано 21.2.2013)

ЛИТЕРАТУРА

- Ајанович 1953:** Ајановић, М. „Независно“ сложене реченице и однос простих реченица у њима. // *Наши језик*, књ. V, св. 3 – 4, Београд, 1953, 134 – 147.
- Ајанович 1954а:** Ајановић, М. „Независно“ сложене реченице и однос простих реченица у њима. // *Наши језик*, књ. V, св. 5 – 6, Београд, 1954, 206 – 221.
- Ајанович 1954б:** Ајановић, М. „Независно“ сложене реченице и однос простих реченица у њима. // *Наши језик*, књ. V, св. 7 – 8, Београд, 1954, 278 – 291.
- Велчић 1987:** Велчић, Мирна. *Увод у лингвистику текста*. Загреб: Школска књига, 1987.
- Главацки-Бернарди 1990:** Главацки-Бернарди, Зрињка. *О тексту*. Загреб: Школска књига, 1990.
- Губерина 2007:** Губерина, Петар. *Повезаност језичних елемената*. Загreb: Матица хрватска, 1952.
- Звекић-Душанович 2007:** Звекић-Душановић, Душанка. О неким синтаксично-семантичким трансформацијама на релацији: кондиционалност – негација – концесивност. // *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, Vol. 50, бр. 1 – 2, 2007, 271 – 279.
- Ковачевич 2002:** Ковачевић, Милош. Концесивност као последица негације каузалне везе. // *Синтаксичка негација у српском језику*. Ниш: Универзитет у Нишу, 2002, 141 – 152.
- Ковачевич 2007:** Ковачевић, Милош, *Србистичке теме*, ФИЛУМ, Крагујевац, 2007.
- Мразовић, Вукадинович 1990:** Мразовић, Павица; Вукадиновић, Зора. *Граматика српског језика за странце*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1990.
- Пипер 1988:** Пипер, Предраг. *Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику (семантичка студија)*. Београд: Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, књ. 8, Институт за српскохрватски језик, 1988.
- Пипер и кол. 2001:** Пипер, Предраг, и др. *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 2005.

- Пранкович 2001:** Прањковић, Иво. *Друга хрватска складња. Синтактичке расправе*. Загреб: Хрватска среучилишна издавачка агенција, 2001.
- Рудолф 1996:** Rudolph, Elisabeth. *Contrast: adversative and concessive relations and their expressions in English, German, Spanish, Portuguese on sentence and text level*. Berlin: De Gruyter, 1996.
- Силичић 1984:** Силић, Јосип. *Од реченице до текста*. Загреб: Либер, 1984.

СХОДСТВА И РАЗЛИКИ ПРИ ПРАВИЛАТА, ОПРЕДЕЛЯЩИ ПИСАНЕТО НА ЧУЖДИ ДУМИ В ХЪРВАТСКИЯ И В СРЪБСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК

Евелина Грозданова
Загребски университет

Евелина Грозданова. Сходства и отличия правил, определяющих написание иностранных слов в хорватском и сербском литературных языках

Статья пытается осуществить сравнительный анализ правил, определяющих написание иностранных слов в хорватском и сербском языке. Основной целью является выделение общих черт и отличий между указанными орфографическими нормами. Объектом исследования являются две новые нормативные орфографические книги: Хорватская орфография (*Hrvatski pravopis*, Институт хорватского языка и лингвистики, 2013) и Орфография сербского языка (Правопис српского језика, *Matica srpska*, 2010).

Ключевые слова: хорватская орфография, сербская орфография, иностранные слова

Evelina Grozdanova. Similarities and Differences between the Rules Underlying the Spelling of Foreign Words in Croatian and Serbian Literary Language

The text attempts to make a comparative analysis of the rules defining the writing of foreign words in Croatian and Serbian languages. The main aim is to highlight the similarities and differences existing in both orthographic norms. The object of study are the two latest normative orthographic books: Croatian orthography (*Hrvatski pravopis*, Institute of Croatian Language and Linguistics, 2013) and Orthography of Serbian language (Правопис српскога језика, *Matica srpska*, 2010).

Key words: Croatian orthography, Serbian orthography, foreign words

В настоящия текст се прави опит за съпоставителен анализ на правилата, определящи писането на чужди думи в хърватския и в сръбския книжовен език, като целта е да се посочат сходствата и разликите, съществуващи в двете правописни норми. Обект на изследване са двете най-нови правописни издания: *Хърватски правопис* (*Hrvatski pravopis*)¹, изд. на Института за хърватски език и езикознание, 2013 г., и

---

¹ По-нататък в текста – ПХЕ. Всички бележки под линия са на авторката – Е. Г.

*Правопис на сръбския език (Правопис српскога језика)*², изд. на Матица сръбска, 2010 г.

Разделите, посветени на тази проблематика, са организирани по различен начин в двата правописа. Дори може да се каже, че именно това е разделът, в който се наблюдават най-много разлики.

В ПМС текстовете за правописа на думите от чужди езици са много подробни. Предлагат се богати исторически данни, които са залегнали в основата на правилата за писане на тези думи. Разглеждат се поотделно думи, навлезли от класическите езици, а след това и още от около тридесет от съвременните езици. При ПХЕ е спазен подходът за повече стегнатост в излагането на правилата. В него те се групират в три раздела: на първо място са поместени тези, засягащи писането на съществителни нарицателни имена, последвани от правилата за изписване на личните имена, а в края е обособен правописът на прилагателните имена, образувани от чужди имена, както и склонението им.

И двете правописни ръководства определят, че начинът на писане на чуждиците и заемките е в зависимост от степента на адаптацията им към хърватския и съответно сръбския език и могат да се изписват в оригинал според писането им в езика, от който са взети, или изписането им се адаптира към хърватския или сръбския правопис.

При разглеждането на думите от латински и гръцки произход в ПМС се правят препратки към определени подходи и методи, характерни за нормата на хърватския езиков стандарт. Казва се, че някои езици чрез туристичните си програми са ограничили употребата на подобна лексика, но въпреки това не подлагат на съмнение интернационалния ѝ характер. В ПМС се отбелязва също, че различните географски, културно-исторически и религиозни обстоятелства и особено съществувалата почти 150 години сърбохърватска езикова общност, както и традиционно различните нормативни процеси са в основата на различния начин на възприемане на част от гръцката, латинската и интернационалната лексика в сръбската култура. Изброените причини пораждали дублети, които се допускат от нормата. Твърди се, че за сръбската страна е по-характерен контактът с гръцкия език, докато за хърватската страна активният посредник при усвояването на гърцизмите е бил латинският език. Неравномерно е било влиянието и на живите езици – в сръбската култура голяма роля изиграват руският и френският, докато в хърватската – немският и чешкият. Смята се, че появилите се

² По-нататък в текста – ПМС.

разлики в отделни случаи са с лексикален характер, но в други се групират типологично. Изброени са следните типологични отлики:

- В сръбския езиков стандарт нормата допуска само следните форми: *радијум*, *хелијум*, *калцијум*, *стадијум*, *атријум* и др., докато варианти от типа *алуминиј*, *атриј*, *медиј* се срещат по-рядко и сръбският книжовен език се освобождава от тях по естествен път. Трябва да се подчертава, че в хърватския език правилни са единствено формите от типа *radij*, *stadij*, *aluminij*;
- Три глаголни наставки са характерни за сръбския език: *-овати*, *-исати*, *-ирати*. За наставка *-овати*, която е с най-стар произход, се изтъква, че и днес е доста продуктивна (*екранизовати*, *киднаповати*). За форманта *-ис-* се посочва както неговият гръцки произход, така и много високата му честота днес при турцизми (*калдемисати*) и при по-нови европеизми (*експериментисати*). Като най-нова и най-често използвана е определена наставката *-ирати*, чиято основа е немската наставка *-ieren*. Авторите отбелязват, че най-близка на сръбския език е наставка *-овати*, но това според тях не означава, че употребата ѝ трябва да бъде форсирана.

За хърватския езиков стандарт е характерна същата наставка, но при съвременното словообразуване се предпочита наставка *-irati*, срв. *експериментисати* (срб.) – *eksperimentirati* (хърв.), *киднаповати* (срб.) – *kidnapirati* (хърв.).

- Третата отлика засяга следните случаи:
  - Употребата на *c/s* или *z/z* в следните думи: *консеквентан*, *консултација*, *космос*, *космички*, *Персија*, *персијски*, *импулсиран*. Сръбският езиков стандарт ги смята за правилни, изписани единствено по този начин. Подчертава се, че в хърватския език същите думи се пишат с консонант *z*: *konzekventan*, *konzultacija*, *kozmos*, *kozmički*, *Perzija*, *perzijski*, *impulzivan*.
  - Употребата на *m/t* или *ц/c*, както и *k/k* или *ц/c*. Сръбският езиков стандарт определя за правилно изписани думите *демократија*, *аристократија*, *бирократија*, *океан*, *кентаур*, *Кербер*, *цикlop*, *Кипар* единствено по този начин. В хърватския език е прието те да се пишат: *demokracija*, *aristokracija*, *birokracija*, *ocean*, *centaur*, *Cerber*, *ciklop*, *Cipar*.
  - Сръбският езиков стандарт предпочита употребата на *x/h* вместо *k/k* при думи от типа на *хемија*, *хаос*, *хирургија*, *хлор*, *хор*, *хром*, *хроника*, *хризантема*, в хърватския те са възприети с *k*: *kemija*, *kaos*, *kirurgija*, *klor*, *kor*, *krom*, *kronika*, *krizantema*.

- При лексика с главно библейски и религиозен характер, но и с друг вид характер, предимно при лични и собствени имена, в сръбския език преобладава влиянието на гръцкия изговор и затова са възприети формите *Авель, Аврам, Атина, Вавилон, Венијамин, Византија, Витлејем, Јерусалим, Крит, Месопотамија, варварин, историја, јеванђеље, јерес, јеретик, садукеј, символ* (но и *символ*), *фарисеј, херувим* и др. В хърватския те навлизат посредством латинския, затова за правилни се считат формите *Abel, Abraham (Abram, Avraam), Atena, Babilon, Benjamin, Bizant, Betlehem, Jeruzalem, Kreta, Mezopotamija, barbarin, historija, evandelje, hereza, heretik, saducej, simbol, farizej, kerubin.*

Правила за писане на съществителни нарицателни имена

ПМС почти не обръща внимание на тази група имена. ПХЕ определя, че чуждите не принадлежат към хърватския език и затова, ако все пак се употребяват, те трябва да се пишат в италик, за да се означи по този начин чуждият им произход. Набелязват се следните особености при писането на чужди думи според писането им в езика, от който са заети:

- отделни думи – *attachment, cafe, celebrity, gadget, jakuzzi, wellness*³;
- притежателните прилагателни, образувани от чуждици: *celebrityjev, paparazzov, sommelierov*;
- при полуслято писане на думи, съдържащи чуждица: *offshore-tvrtka, rock-koncert, wellness-centar*;
- при някои музикални термини: *a cappella, adagio, allegrissimo, crescendo, fortissimo, mezzoforte, bluse, country, heavy metal, rock and roll, reggae*⁴;
- при пощенски термини: *par avion, porto franco, poste restante*;
- термини от латински език: *Fragina vesca, Homo sapiens, Rubus idaeus*⁵.

³ Авторите на правописа препоръчват замяната на чуждата дума с домашна, ако това е възможно. Посочват се следните примери: *attachment* – *privitak*, *bookmark* – *straničnik*, *bypass* – *premosnica*, *call-centar* – *pozivni centar*, *copyright* – *autorsko pravo*, *e-mail* – *e-pošta/e-poruka/e-adresa*, *donor* – *darivatelj*, *futsal* – *mali nogomet*, *header* – *zaglavlje*, *jackpot* – *glavni zgoditak*, *pacemaker* – *srčani stimulator*, *printer* – *pisač*, *remake* – *prerad(b)a*, *rent-a-car* – *iznajmljivanje automobila*, *revival* – *oživljavanje*, *software* – *programska podrška*, *stage* – *pozornica*, *summit* – *sastanak na vrhu*.

⁴ Но някои музикални термини могат да се пишат и фонетизирано – *džez, pank, rok, solfedo*.

С адаптация към особеностите на хърватския език се пишат следните групи думи:

- заемки и техните производни: *aluminij, apneja, bilijar, boks, brend, čips, evergrin, gasterbajter, intervju, kapičino, menadžer, paviljon;*
- производни думи, образувани от чуждици: *brejkdenser, hevimetalač, panker, šopingholičarka; čegevarist, darvinist, humboltovac, marksizam, donkihotovski, šekspirovski;*
- прилагателни имена, образувани от имена на географски обекти: *bolonjski, bridžtaunski, buenosaireski, ciriški, čikaški, dablinski, džordžtaunski, glazgovski, haški, njujorški, pekinški, šangajski⁶;*
- названия на жители: *Bejrúćanka, Bolonjac, Cirišanin, Edinburžanka, Hongkonžanin, Madriđanin, Ženevljanka;*
- названия на мерни единици: *ampер, farad, gram, hektar, henri, herc, inc, kilogram, kulon, litra, metar, om, vat;*
- названия на химични елементи: *ajnštajnj, kirij, raderfordij;*
- екзотизми: *avokado, marakuja, gnu, orangutan, karpačo, paelja, džin, mastika, bendžo, šokotan, hacijenda, cent, dolar, funta, gulden, emir, gejša, bumerang, tomahavk, cunami, ikebana, fengšui, vudu.*

Въпреки че ПМС не разглежда съществителните нарицателни имена, ситуацията с тяхното писане на сръбски език е напълно идентична в случаите, за които ПХЕ препоръчва те да се пишат, като се адаптират.

Правила за писане на съществителни собствени имена

И двата правописа определят два вида изписване на чуждите съществителни собствени имена – в оригинал и адаптирано. В сръбския език адаптираното изписване може да се извършва и на кирилица, и на латиница, а в оригинал – само на латиница⁷. Като се има предвид, че ПМС е написан на кирилица, примери за имена, които се пишат в оригинал на латиница, не са илюстрирани. Изтька се, че по време на сърбохърватското езиково единство правописът е разрешавал падежното

⁵ Термините от латински език не се скланят.

⁶ В някои случаи, ако не е ясно от кое име е образувано прилагателното, оригиналното название може да се запази до морфемната граница, напр. *Milwaukee – milwaukejski*, същото правило важи и за някои лични и фамилни имена: *Hjelmslev – hjelmslevski*.

⁷ ПМС се връща назад във времето на Константин-Кирил Философ и отбележва, че именно той е първият, който въвежда адаптирано писане на гръцките думи чрез славянската азбука.

окончание да се пише слято към името, напр. в случаи като *Shakespeare – Shakespearea*, но в съвременния сръбски език окончанието трябва да се пише полуслято, напр. *Wuyts – Wuyts-a*⁸.

ПХЕ определя следните случаи, при които съществителното собствено име се пише в оригинал:

- лични имена от езици, които си служат с латиница: *Angelina Jolie, Antoine de Saint-Exupéry, Björn Rune Borg, Lech Wałęsa*;
- имена на градове от езици, които си служат с латиница (с изключение на тези, които се пишат адаптирано): *Belo Horizonte, Bonn, Edinbourg, Lyon, Ottawa, Singapore*⁹;
- имената на някои териториални единици от езици, които си служат с латиница: *Champagne, Idaho, Kentucky, Mallorca, Utah, Wales*.

Адаптирано писане се изисква в следните случаи:

- имена от езици, които си служат с кирилица: *Ana Karenjina, Andrej Bolkonski, Andrey Ševčenko, Černobil*¹⁰, *Goce Delčev, Todor Živkov, Dnjepar, Harkov, Kijev, Sankt-Peterburg, Sofija*;
- лични имена от езици, които не си служат нито с латиница, нито с кирилица: *Akira Kurosava, Ban Ki Min, Bašar al Asad, Benazir Buto, Jaser Arafat, Jukio Mišima, Georgios Papandreu, Halie Seasije, Kim Il Sung, Mao Ce Tung*;
- имена на географски обекти от езици, които не си служат нито с латиница, нито с кирилица: *Bejrut, Bombaj, Fukušima, Hiroshima, Kairo, Kjoto, Nagoja, Nišapur, Pjongjang, Šangaj, Fudži, Himalaja, Hokaido, Honšu*.

За последните две групи се отбележва, че се допуска тяхното изписване да се извършва и според правилата за транскрипция и транслитерация на отделните езици, така имената са правилно изписани и по следния начин: *Akira Kurosawa, Ban Ki-moon, Bashar al-Assad*,

⁸ Правило, което е противоположно на действащото в съвременния хърватски език, според което падежната флексия трябва да се пише слято с името.

⁹ ПХЕ съветва да се прави разлика, когато се пише *Gvatemala* и *Guatemala*, *Luksemburg* и *Luxembourg*, *Monako* и *Monaco*, *Singapur* и *Singapore*. По първия начин, написани спрямо изговора, се означават държавите, а по втория, в оригинал, се пишат градовете. Понякога не съществува разлика при писането им, напр. *Panama (grad)* и *Panama (država)*, *Tunis (grad)* и *Tunis (država)*, тогава определящ е контекстът.

¹⁰ За украинските имена се отбележва, че често те са навлезли в хърватския език с помощта на руския, затова се допуска те да изписват и според правилата за предаване на украинската кирилица – *Andrij Ševčenko, Čornobil, Kijiv, Lviv, Harkiv*.

Benazir Bhutto, Georgios Papandreu, Kim Il-sung, Mao Zedong, Yasser Arafat, Beijing, Bombay, Fukushima, Kyoto, Pyongyang.

Към хърватския език се адаптират:

- лични имена на исторически личности: *Ivana Orleanska, Karlo Veliki, kraljica Elizabeta, Luj XIV, papa Franjo, car Franjo Josip;*
- лични имена от класическите езици: *Ahilej, Aristotel, Gaj Julije Cezar, Klitemnestra, Medeja, Pitagora, Seneka, Sokrat¹¹;*
- съвременни и исторически имена на някои градове: *Aleksandrija, Atena, Beč, Budimpešta, Čeljabinsk, Firenca, Kopenhagen, Lavov, Varšava, Venecija, Ženeva;*
- названията на континентите: *Afrika, Antarktika, Australija, Azija, Europa, Južna Amerika, Sjeverna Amerika;*
- имена на държави: *Alžir, Bjelokosna Obala, Gruzija, Gvatemala, Italija, Kuvajt, Mjanmar;*
- имена на други териториални единици: *Aljaska, Bavarska, Donja Saska, Engleska, Kalifornija, Katalonija, Lombardija, Mandžuriјa, Tibet;*
- имена на планини и реки: *Kilimandžaro, Kordiljeri, Sena, Visla.*

ПХЕ обръща внимание и на това как се извършва склонението на личните имена и образуването на притежателни прилагателни от тях, като подчертава, че този проблем не е правописен, а граматичен.

Въз основа на извършения анализ може да се направи заключението, че съществуват известни разлики между правилата, определящи писането на чужди думи в двата ортографски наръчника. Една част от тях са продиктувани от социолингвистичния характер на някои от правописните правила, като при определянето им голяма роля играят различните традиции и културни особености на двата народа – в хърватския език чуждиците се записват в оригинал от изходния език, ако той ползва латинската азбука, докато в сръбския правопис чуждиците се адаптират. Друга особеност на хърватския правопис е афинитетът към суфикс *-ira-* при глаголи от чужд произход, за разлика от сръбския, който предпочита суфиксите *-isa-* или *-ova-*. Суфиксални разлики се срещат и при адаптирането на чужди съществителни имена, като тези разлики се дължат на езиците, чрез които съществителните навлизат в хърватска среда.

¹¹ Отбележва се, че в научни текстове се допуска писането на старогръцки и латински имена в транслитериран вид, напр. *Akhillej/Achillej, Aiskhyl/Aeschyl* и пр.

Следваща важна особеност е отношението към правописната традиция. Общоприето е твърдението, че хърватската правописна концепция се стреми към по-голямо отдалечаване от правилата, въведени чрез общия *Новосадски правопис*¹², а сръбската търси опора именно в него. Хърватската правописна норма показва признания на известно завръщане към морфонологичния правописен принцип, застъпван в редица от по-старите хърватски правописи, за сметка на фонетичния, към който се придръжа *Новосадският правопис*.

ЛИТЕРАТУРА

- Брозович 1985 – 1986:** Brozović, D. Jezična i pravopisna previranja u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. (O jednom razvojnom zaokretu u hrvatskome književnom jeziku). // *Jezik*, 33, 1, 1985 – 1986, 1 – 15.
- Брозович 2008a:** Brozović, D. *Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 2008.
- Брозович 2008b:** Brozović, D. Jesu li Bečki i Novosadski „dogovori“ samo beznačajne epizode i činovi unitarističkog nasilja – ili jedine osnovne točke u hrvatskoj novoštakavskoj standartizaciji? // *Identitet jezika jezikom izrečen*. Zagreb: Srednja Europa, 2008, 33 – 42.
- Величкова 1996:** Величкова, С. Сърбо-хърватският езиков проблем. // *Език и литература*, 1996, 5 – 6, 147 – 154.
- Грозданова 2012:** Грозданова, Е. Новосадският книжовен договор от 1954 година. // Университетът – академична карта на света, Научни трудове, том 49, кн.1, сб. Б. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2012, 210 – 220.
- Кордич 2010:** Kordić, S. *Jezik i nacionalizam*. Zagreb: Durieux, 2010.
- Милосавлевич 2003:** Милосављевић, П. О Новосадском договору. // Увод у србистику. Београд: Требник, 2003, 453 – 458.
- Новосадски правопис 1960:** *Правопис српскохърватскога книжевног језика. Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*. Нови Сад. Zagreb: Матица српска. Matica hrvatska, 1960.
- ПМС 2010:** Пешикан, М., Ј. Јерковић, М. Пижурица. *Правопис српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2010.
- ПХЕ 2013:** *Hrvatski pravopis*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje. Zagreb: Zrinski d.d., Čakovec, 2013.

¹² Вж. повече Брозович 1985 – 86, 2008б, Величкова 1996, Милосавлевич 2003, Кордич 2010, Грозданова 2012.

ЗА НЯКОИ МОРФОЛОГИЧНИ, МОРФОСИНТАКТИЧНИ И СИНТАКТИЧНИ ГРЕШКИ НА БЪЛГАРСКИ СТУДЕНТИ ПО СРЪБСКИ ЕЗИК

Дарка Хербез

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Дарка Хербез. О некоторых морфологических, морфосинтаксических и синтаксических ошибках, допускаемых болгарскими студентами на сербском языке

В представленной работе рассматриваются наиболее частотные морфологические, морфосинтаксические и синтаксические ошибки болгарских студентов, изучающих сербский язык как иностранный. Данные извлекались из корпуса, сформированного на основании письменных работ студентов всех курсов. Мы сфокусировали свое внимание на ошибках в области морфологии и синтаксиса. Целью анализа было систематизировать наиболее частотные морфологические, морфосинтаксические и синтаксические ошибки, допускаемые болгарскими студентами на сербском языке, чтобы лучше понять и прогнозировать языковые ошибки в ходе обучения сербскому языку как иностранному.

Ключевые слова: обучение сербскому языку как иностранному, языковые ошибки, морфология, синтаксис, анализ ошибок

Darka Herbez. On some Morphological, Morphosyntactic, and Syntactic Errors Made by Bulgarian Students in Serbian Language

The present paper discusses some of the most common morphological, morphosyntactic, and syntactic errors made by Bulgarian students who study Serbian as a foreign language. The corpus has been created on the grounds of written assignments submitted by students from first to fourth year of studies. The focus is on students' errors in the areas of morphology and syntax in particular. The aim of the analysis is to systemize the most common errors in the aforementioned areas and thus to facilitate a better awareness of the potential language errors in the process of teaching Serbian as a foreign language.

Key words: teaching Serbian as a foreign language, language errors, morphology, syntax, error analysis

1. Увод

В настоящата работа са разгледани най-честите морфологични, морфосинтактични и синтактични грешки, допускани от студенти по сръбски език към катедра „Славистика“ в ПУ „Паисий Хилендарски“.

Анализът се базира на корпус, формиран на основата на писмени работи на студенти от различните курсове. Смятаме, че на основата на студентските есета може да се получи по-добра представа за нивото на познаването на езика, докато чисто граматическите тестове в никаква степен ограничават тази възможност. Все пак в работата е обърнато внимание на морфологични, морфосинтактични и синтактични грешки, допуснати и в граматични тестове.

Преподаването на граматика на сръбски като чужд език е специфичен процес, към който трябва да се подхожда творчески. Така се повишава мотивацията на студентите и се събужда интересът им към изучаването на езика. За да се постигнат по-добри резултати в хода на обучението, не трябва да се забравя колко е съществена ролята на мотивацията на студентите, както и на начините, с помощта на които тази мотивация да бъде съхранена. Имайки предвид, че въпросът за мотивацията излиза извън рамките на нашата работа, няма да се спирате по-подробно на него. Само ще припомним думите на Наум Димитриевич, който специално подчертава колко е погрешно схващането, че за доброто преподаване на чуждия език е достатъчно само отличното му познаване. Разбира се, че освен чисто лингвистичната компетентност от съществено значение е и преподавателят да владее и методиката на преподаването на чуждия език (Димитриевич 1984: 14).

2. Морфологични, морфосинтактични и синтактични грешки

2.1. Грешки при образуване на сегашно време

В работите на студентите по сръбски език забелязахме грешки при спрягането на глаголите, като най-честите от тях се констатират при образуването на сегашното време и на сегашното деепричастие. Студентите обикновено бъркат при 1 л. ед. ч. и 1 и 3 л. мн. ч. на сегашното време. Такива грешки се забелязват в следните примери:

Треба да идем у пошту да платим телефон, или ме мрзи па ѡу одуговлачти колико можем.

(Правилна конструкция: *Треба да идем у пошту да платим телефон, или ме мрзи па ѡу одуговлачти колико могу.*)

Обожавам да путовам у различите земље и упознавам различите културе.

(Правилна конструкция: *Обожавам да путујем у различите земље и упознајем различите културе.*)

Ми учим српски језик и гледаме много филмова о српској култури и историји.

(Правилна конструкция: *Ми учимо српски језик и гледамо много филмова о српској култури и историји.*)

Људи у Африци и Аустралији живу без воде и хране због суше.

(Правилна конструкция: *Људи у Африци и Аустралији живе без воде и хране због суше.*)

Млади људи данас закључват грађански брак, а не црквени.

(Правилна конструкция: *Млади људи данас закључују грађански брак, а не црквени.*)

У ресторану гости плешију, једају и пјевају.

(Правилна конструкция: *У ресторану гости плешу, једу и пјевају.*)

Тук трябва да се напомни на студентите, че съществуват и някои по-особени случаи при изграждането на отделни глаголни форми, като например при 1 л. ед. ч. сег. вр. на глагола *моћи*, и по този начин да се направи опит да се избегне грешката. Във втория случай вероятно става дума за прибавяне на окончанието за лице към инфинитивната основа. В третия пример е налице влияние на родния език (*ниче учим, нице гледаме*). В четвъртия пример на студентите трябва да бъдат припомнени типовете спрежения на глаголите и съответните окончания за сегашно време. В петия пример се забелязва буквально пренасяне на конструкцията от родния език, което е довело до съответната грешка (*сключват брак*). В шестия пример се налага на студентите да бъде обърнато внимание на окончанието за 3 л. мн. ч. сег. вр. Смятаме, че броят на тези пропуски може да бъде намален значително с често повтаряне на граматичните правила и с упражнения, насочени към точно този тип грешки.

2.2. Грешки при образуването на сегашното деепричастие

При образуването на сегашното деепричастие бяха забелязани следните грешки:

Гледала је у њега плаќајући.

(Правилна конструкция: *Гледала је у њега плачући.*)

Брисајући прашину, не смијеш оборити ниједну од ових фигура!

(Правилна конструкция: *Бришући прашину, не смијеш оборити ниједну од ових фигура!*)

Писајући овај роман, схватио је да је то његово животно дјело.

(Правилна конструкция: *Пишући овај роман, схватио је да је то његово животно дјело.*)

Мајка је журно ушла у стан викајући.

(Правилна конструкция: *Мајка је журно ушла у стан вичући.*)

Возили смо се мањајући родитељима.

(Правилна конструкция: *Возили смо се машући родитељима.*)

Он је, вукући помало ноге и кашљајући, одлазио на жељезничку станицу.

(Правилна конструкция: *Он је, вукући помало ноге и кашљајући, одлазио на жељезничку станицу.*)

Предполагаме, че този тип грешки е резултат от неправилното обра-
зуване на формите за 3 л. мн. ч. сег. вр.

2.3. Грешки при рода и числото на съществителните имена

Грешките, които се срещат в работите на студентите, засягат и оп-
ределянето на рода и числото при някои съществителни имена. Причи-
на за тези грешки е влиянието на родния език, т.е. в случая става дума
за междуезикова интерференция. При някои съществителни, които в
сръбски са pluralia tantum, а в български не са, студентите допускат
грешки при употребата им. В писмените работи на студентите попад-
нахме на следните грешки:

Нова кола је много лијена.

(Правилна конструкция: *Нова кола су много лијена.*)

Врата је широм отворена.

(Правилна конструкция: *Врата су широм отворена.*)

При определянето на рода на някои съществителни отново се забе-
лязва влиянието на родния език. Така например съществителните имена
сако и такси, които в сръбски са от м.р., в български език са от сп. р.

Дај ми моје сако јер идем на прославу.

(Правилна конструкция: *Дај ми мој сако јер идем на прославу.*)

Ово такси је дошло касно па нисмо стигли на вријеме.

(Правилна конструкция: *Овај такси је дошао касно па нисмо стиг-
ли на вријеме.*)

Грешки, които се отнасят до съществителни от сръбското четвърто
склонение, открихме в следните примери:

Крв је потекао из рањене ноге па се мало уплашила.

(Правилна конструкция: *Крв је потекла из рањене ноге па се мало
уплашила.*)

У путној торби је било много ствара.

(Правилна конструкция: *У путној торби је било много ствари.*)

У пећи пламти велика ватра.

(Правилна конструкция: *У пећи пламти велика ватра.*)

Грешки се появяват и при съществителни от ж.р., завършващи в
сръбски на *-а*. И тези грешки са в резултат на влиянието на българския
език, защото в него съответните същ. имена са от м.р.

За доручак сам појела само јабуку и бanan.

(Правилна конструкция: *За доручак сам појела само јабуку и бananу.*)

Иако знам да то дебља, много волим да једем чоколад и сладолед.

(Правилна конструкция: *Иако знам да то дебља, много волим да
једем чоколаду и сладолед.*)

Док сам пила кафу на жељезничкој станици, чуло се клопарање локомотива.

(Правилна кострукция: *Док сам пила кафу на жељезничкој станици, чуло се клопарање локомотиве.*)

Навик је најбољи слуга, а најгори господар.

(Правилна конструкција: **Навика** је најбољи слуга, а најгори господар.)

2.4. Грешки при образуването на сравнителна и превъзходна степен на прилагателните имена

Бяха забелязани следните грешки при образуването на сравнителна и превъзходна степен:

Tu си најлијепа у друштву.

(Правилна конструкция: *Tu си најљепша* у друштву.)

Наша наставница је најдобра у учоници.

(Правилна конструкция: *Наша наставница је најбоља* у учоници.)

Петронијевић је сматрао да је највелик човјек у Београду.

(Правилна конструкция: *Петронијевић је сматрао да је највећи* човјек у Београду.)

Здравство у Бугарској је најлоше у Европи.

(Правилна конструкция: *Здравство у Бугарској је најлошије* у Европи.)

Забелязахме, че и тези грешки са следствие от влиянието на родния език. Така в български език сравнителната и превъзходната степен на прилагателните е *по-хубав, най-хубав; по-добър, най-добър; по-велик, най-велик*, откъдето моделът се пренася и в сръбски. В тези случаи би трябвало да се обърне внимание на по-особените степени на сравнение на сръбските прилагателни *добар* и *велик*, а също така и на наставката *-и-* при прилагателните *мек, лијеп* и *лак*.

2.5. Грешки при определяне на вида на глаголите

Такива грешки бяха забелязани в следните примери:

Не могу да се јавим, управо оперем судове.

(Правилна конструкция: *Не могу да се јавим, управо перем судове.*)

Кад се супа кува, склоните је са шпорета.

(Правилна конструкция: *Кад се супа скува, склоните је са шпорета.*)

Ноћас сам како лоше спавала – цијеле ноћи сам се пробудила.

(Правилна конструкция: *Ноћас сам како лоше спавала – цијеле ноћи сам се будила.*)

Прије него што купујете ту лампу, проверите колико кошта.

(Правилна конструкция: *Прије него што купите ту лампу, проверите колико кошта.*)

Нешто хоћу да ти кажем, али сам заборављао шта.

(Правилна конструкција: *Нешто хоћу да ти кажем, али сам заборавио шта.*)

Чим је виолиниста излазио на сцену, публика је запљескала.

(Правилна конструкција: *Чим је виолиниста изашао на сцену, публика је запљескала.*)

Иван у недељу иде на скијање, па му је другарица поклањала нову капу.

(Правилна конструкција: *Иван у недељу иде на скијање, па му је другарица поклонила нову капу.*)

2.6. Грешки при употребата на винителен или местен падеж

Често се срећат грешки при употребата на винителен и местен падеж. В српски език след глаголи за движење се испорава винителен падеж, а след глаголите, који не означавају движење – местен. Студентите обикновено неглижирају ово правило, које се види на примерима:

За вријеме распуста увијек идем на мору.

(Правилна конструкција: *За вријеме распуста увијек идем на море.*)

Кад имам слободног времена, увијек идем у дискотеци.

(Правилна конструкција: *Кад имам слободног времена, увијек идем у дискотеку.*)

Данас сам на посао, али сутра ћу бити слободна.

(Правилна конструкција: *Данас сам на послу, али сутра ћу бити слободна.*)

Уторком и четвртком не идем на факултету.

(Правилна конструкција: *Уторком и четвртком не идем на факултет.*)

Сљедеће суботе идем у Америци да гледам утакмицу.

(Правилна конструкција: *Сљедеће суботе идем у Америку да гледам утакмицу.*)

Отац купује пиће, а сестра и ја помажемо мами у кухињу.

(Правилна конструкција: *Отац купује пиће, а сестра и ја помажемо мами у кухињи.*)

Моја омиљена пјевачица погинула је у аутомобилску несрећу.

(Правилна конструкција: *Моја омиљена пјевачица погинула је у аутомобилској несрећи.*)

2.7. Употреба на именителен вместо винителен падеж

Професор му је рекао да узме свеска и напише непознате ријечи.

(Правилна конструкција: *Професор му је рекао да узме свеску и напише непознате ријечи.*)

Осамдесет посто пјевачица у Бугарској имале су бар једна пластична операција.

(Правилна конструкција: *Осамдесет посто пјевачица у Бугарској имале су бар једну пластичну операцију.*)

Мислим да природа кажњава људи.

(Правилна конструкција: *Мислим да природа кажњава људе.*)

Сваке године на Божић желим поклони, а свим људима на свијету пуно среће.

(Правилна конструкција: *Сваке године на Божић желим поклоне, а свим људима на свијету пуно среће.*)

Негде сам прочитала да такви снови сањају људи који имају проблема.

(Правилна конструкција: *Негде сам прочитала да такве снове сањају људи који имају проблема.*)

Узмите једна кифла са чоколадом и кокосом.

(Правилна конструкција: *Узмите једну кифлу са чоколадом и кокосом.*)

Ове године ћу купити књига за учење српског језика.

(Правилна конструкција: *Ове године ћу купити књигу за учење српског језика.*)

Като се има предвид, че българският език е предимно аналитичен, категорията падеж представљава проблем за българските студенти, затова е разбираемо, че горните грешки са възникнали под влиянието на родния език.

2.8. Грешки при образуването на форми за родителен падеж

мн. ч. на същ. имена от м. р. и спр. р.

Од њих је стигло много писма.

(Правилна конструкција: *Од њих је стигло много писама.*)

На базену има много спасиоца.

(Правилна конструкција: *На базену има много спасилаца.*)

У то вријеме наша земља је имала много храбрих бранциоца.

(Правилна конструкција: *У то вријеме наша земља је имала много храбрих бранилаца.*)

Сљедећег дана сви идемо код бака и дједа.

(Правилна конструкција: *Сљедећег дана сви идемо код бака и дједова.*)

На компјутеру имам много српских филма.

(Правилна конструкција: *На компјутеру имам много српских филмова.*)

Постоји много виџета о плавушама.

(Правилна конструкција: *Постоји много виџета о плавушама.*)

Видјела сам много туриста и града.

(Правилна конструкција: *Видјела сам много туриста и градова.*)

За да се изкоренят тези грешки, на студентите трябва да се припомня за съществуването на непостоянно *a*, което се появява в родителен падеж мн.ч., но и за запазването на *л* в началото на сричката. Също така трябва да се държи сметка за разширителните морфеми *-ов-* и *-ев-* между корена и окончанието при група същ. имена от м.р.

2.9. Грешки при образуването на форми за творителен падеж при същ. имена от м. р. и спр. р.

Сестра је резала хљеб ножом.

(Правилна конструкция: *Сестра је резала хљеб ножем.*)

Сусрела се са опасним ловцом у шуми.

(Правилна конструкция: *Сусрела се са опасним ловцем у шуми.*)

Јуче сам се два сата возила чамцом и уживала у предивном дану.

(Правилна конструкция: *Јуче сам се два сата возила чамцем и уживала у предивном дану.*)

Свијет се не може освојити богатством и новцем, него учењом и знањом.

(Правилна конструкция: *Свијет се не може освојити богатством и новцем, него учењем и знањем.*)

За да се избягват в бъдеще подобни грешки, би трябвало на студентите да се напомня за случаи, в които е налице редуване на вокалите (*o : e*) в окончанието заради (някогашната) мякост на крайния съгласен звук при някои съществителни имена от м.р. и спр.р.

2.10. Поява на предлога *с* при употреба на творителен падеж, изразяващ средство на действието

Обично путујем с аутобусом од посла до куће.

(Правилна конструкция: *Обично путујем аутобусом од посла до куће.*)

У Лондон сам путовала с авионом.

(Правилна конструкция: *У Лондон сам путовала авионом.*)

На мору смо се возили с бродом и много пливали.

(Правилна конструкция: *На мору смо се возили бродом и много пливали.*)

Мая на посао путује с аутом.

(Правилна конструкция: *Мая на посао путује аутом.*)

На часу важне ствари пишем с црвеном оловком, а неважне с плавом.

(Правилна конструкция: *На часу важне ствари пишем црвеном оловком, а неважне плавом.*)

Здравка обожава да се вози с мотором.

(Правилна конструкция: *Здравка обожава да се вози мотором.*)

*Они су пловили **са** бродом, али никад нису пловили петком.*

(Правилна конструкция: *Они су пловили бродом, али никад нису пловили петком.*)

И тези грешки се появяват под влиянието на родния език – на български единствено правилно е *пътувах **със** самолет, **с** автобус, **с** кораб; пиша **с** химикалка* и т.н.

2.11. Употреба на предлозите **у** и **на**

Българските студенти, изучаващи сръбски, често грешат при употребата на предлозите **у** и **на** поради по-различните правила в родния им език. Така на български се казва *отивам **на** ресторант, **на** дискотека, **на** кино*, което предизвиква грешки от следния вид:

*Луче смо гледали врло занимълив филм **на** кину.*

(Правилна конструкция: *Луче смо гледали врло занимълив филм **у** кину.*)

*Вечерас идемо **на** ресторан да прославимо рођендан.*

(Правилна конструкция: *Вечерас идемо **у** ресторан да прославимо рођендан.*)

*Студирам **у** Универзитету „Пајсије Хиландарски“ **у** Пловдиву.*

(Правилна конструкция: *Студирам **на** Универзитету „Пајсије Хиландарски“ **у** Пловдиву.*)

*У суботу идем **на** дискотеку **са** најбољим другарицама.*

(Правилна конструкция: *У суботу идем **у** дискотеку **са** најбољим другарицама.*)

2.12. Употреба на някои предлози с родителен падеж

Често се срещат грешки при употребата на предлозите *због* и *ради*. *Због* в сръбски се използва като предлог за изразяване на причина, а *ради* – за цел, докато в български език предлогът *заради* се използва за изразяване и на причина, и на цел, което вероятно предизвиква и появата на грешки, типични за студенти от втори и трети курс. В работите на българските студенти забелязваме и други примери за неправилна потреба на предлози с родителен падеж, за което „заслуга“ отново има родният език.

*Није дошао **у** школу **ради** болести.*

(Правилна конструкция: *Није дошао **у** школу **због** болести.*)

*Кад сам данас отишила **из** часа, професорица ми је дала минус.*

(Правилна конструкция: *Кад сам данас отишила **са** часа, професорица ми је дала минус.*)

*Мајци се не свиђа **кад** не може да види дјецу **од** прозора.*

(Правилна конструкция: *Мајци се не свиђа **кад** не може да види дјецу **са** прозора.*)

2.13. Ред на енклитиките в изречението

Чести са грешките по отношение на реда на енклитиките в рамките на фразата и изречението, например:

Бих се удала само у цркви. Бих се омъжила само в църква.

(Правилна конструкция: *Удала бих се само у цркви.*)

Не се сећам тог фильма. Не се сещам за този фильм.

(Правилна конструкция: *Не сећам се тог фильма.*)

Другови су чули да си ту и се радују твом доласку. Приятелите разбраха, че си тук и се радват на пристигането ти.

(Правилна конструкция: *Другови су чули да си ту и радују се твом доласку.*)

В сръбски език енклитиките не могат да оглавяват изречението, но също така не могат да стоят и след съюзите *a* и *i*. Грешките, които се срещат в работите на студентите, се появяват под влияние на българския език. Тези грешки са най-фrekventни в работите на студенти от четвърти и пети курс. За да се избегнат такива грешки, трябва на студентите да се повтарят правилата в сръбски. Полезно е да се направят специални упражнения за пропуските, свързани с неправилния словоред, за да може студентите да се упражняват върху това, в което грешат.

2.14. Колокации

Макар че на този тип грешки вече обърнахме внимание в една по-ранна своя публикация (Хербез 2015: 85), от полза е да споменем грешките на лексикално-синтактично ниво, които се появяват заради буквален превод от български език.

Луче сам узела испит. Вчера си взех изпита.

(Правилна конструкция: *Луче сам положила испит.*)

Пустићу веш-машину. Ще пусна пералня.

(Правилна конструкция: *Укъучићу веш-машину.*)

Узели смо четири лекции. Взехме четири урока.

(Правилна конструкция: *Обрадили смо четири лекции.*)

3. Заключение

Целта на настоящата публикация е да се отбележат и да се дефинират най-честите морфологични, морфосинтактични и синтактични грешки, които български студенти, изучаващи сръбски език, допускат в хода на усвояването му. Най-чести са грешките при определянето на рода и числостта при някои съществителни имена, при определянето на падежите и употребяваните с тях предлози, при образуването на някои глаголни фор-

ми, при свършения и несвършения вид на глаголите и при образуването на степените за сравнение при прилагателните имена. Тези грешки са типични за студентите от втори и трети курс. Забелязват се и грешки, които са резултат от дословното превеждане на конструкции от български език, както и грешки при реда на енклитиките в рамките на изречението. Тези грешки са типични за студентите от четвърти и пети курс. Макар че в работата са отбелязани и други типове грешки, все пак преобладават тези, които са под влияние на родния език. С цел в бъдеще да се избягват такива грешки, е необходимо на студентите да се обръща специално внимание върху важността на усвояването на граматичните правила в сръбския език. Наум Димитриевич подчертава, че грешката при изучаването на чужд език е резултат от неасимилирано граматично правило. Той изтъква разликата между грешки, които не нарушават значението на съобщението (сгрешено окончание за мн. ч. на съществително име или неправилно образуване на сравнителна степен на прилагателно), и грешки, които оказват влияние на същинското значение (грешна употреба на глаголно време или на местоимение). Този автор смята, че грешките трябва да се отстраняват внимателно и планирано с помощта на упражнения (Димитриевич 1984: 66).

В настоящата статия обърнахме внимание на най-честите грешки, допускані от студенти по сръбски език, и предложихме начин на работа, с помощта на който тези грешки биха могли да бъдат избегнати. Като се има предвид, че тематиката, засягаща преподаването на сръбския език като чужд, не е разработена в достатъчна степен, смятаме, че това изследване ще допринесе за издигането на качеството на преподаването на сръбския език като чужд и ще направи възможно по-лесното му усвояване от българските студенти.

Превод от сръбски: Гергана Иванова

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин и кол.** 1973: Андрейчин, Л., Георгиев, Л., Илчев, Ст., Костов, Н., Леков, Ив., Стойков, Ст., и Тодоров, Цв. *Български тълковен речник*. София: Наука и изкуство, 1973.
- Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999:** Бояджиев, Т., Куцаров, И., Пенчев, Й. *Съвременен български език*. София: Петър Берон, 1999.
- Димитриевич 1984:** Dimitrijević, N. *Zablude u nastavi stranih jezika*. Sarajevo: Svetlost, 1984.
- Джорджеевич 2000:** Ђорђевић, Р. *Увод у контрастирање језика*. Београд: Филолошки факултет, Универзитет у Београду, 2000.
- Кордер 1973:** Corder, P. *Introducing Applied linguistics*. London: Penguin books, 1973.

- Лейдо 1957:** Lado, R. *Linguistics across cultures*. Michigan: University of Michigan Press, 1957.
- Ричардс 1984:** Richards, J. *Error analysis*. New York: Longman, 1984.
- Точанац-Миливојев 1997:** Точанац-Миливојев, Д. *Методе у настави и учењу страног језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.
- Филипович 1986:** Filipović, R. *Teorija jezika i kontaktu*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, 1986.
- Хербез 2015:** Хербез, Д. О неким језичким грешкама бугарских студената српског језика. // *Научни трудове на Филологический факультет*, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, 2015, 78 – 88.

БЪЛГАРИТЕ И БЪЛГАРИЯ В СТАРАТА СРЪБСКА ЛИТЕРАТУРА¹

Славица Василевич-Илич
Университет в Баня Лука

Славица Василевич-Илич. Болгары и Болгария в древней сербской литературе

Упоминания Болгарии и болгар в древней сербской литературе можно сгруппировать вокруг нескольких тем: война и военные конфликты, где болгары упоминаются лишь как противники, в то время как о союзе сербов и болгар умалчивается. Затем болгары появляются в темах описания переноса мощей, а также в вопросах о языке: реформы письма, трудности и проблемы при переводе или переписывании с одного языка на другой. В работе также выделены рукописи и произведения, в которых упоминается Пловдив. Отношение к болгарам в древней сербской литературе, как мы показали, проходило через разные фазы: от осуждения отдельных правителей, политических противников, через какие-то особенности народа, вплоть до подчеркивания того, что их связывает, например – общее старославянское наследие, православное христианство, реликвии, а также исторические события, такие как турецкое иго. Сербско-болгарские связи несомненно были более близкими, чем это показывают сохранившиеся литературные рукописи и приведенные примеры являются доказательством этому утверждению.

Ключевые слова: болгары, средневековая сербская литература, сербско-болгарские связи

Slavica Vasiljević-Ilić. Bulgarians and Bulgaria in Old Serbian Literature

The records of Bulgarians in Old Serbian literature are centred around several themes: war and war-like conflicts, where the Bulgarians are referred to as adversaries exclusively, whereas the alliance between the Serbs and Bulgarians is not mentioned at all. Other instances of mentioning Bulgarians concern the transfer of holy relics and issues related to language: the reform of alphabet, translation difficulties regarding the two languages etc. The paper also deals with transcripts and works in which the town of Plovdiv is mentioned. The author clearly shows how the attitude towards Bulgarians has changed over the course of time, – from

¹ Предложеният текст е написан по повод на лекция пред студенти по сръбски и хърватски език в Пловдивския университет.

condemning condemnation of individual rulers, political opponents or certain national characteristics to pointing out the common binding features, such as Old Slavic heritage, Orthodox Christianity, sacred elements, as well as historic events, predominantly the Turkish rule. The connections between the two peoples must have been closer and much more intricate than the preserved literary sources show, which can be concluded hinted at from the examples mentioned above

Key words: Bulgarians, Medieval Serbian Literature, Serbian-Bulgarian relations

„Подражавай на онова, което е свято и честито,
за да ни признае всевиждащият за свои верни слуги,
когато се представим пред него.“

Патриарх Павле, *Духовната връзка на два народа*,
беседа в църквата „Св. Александър Невски“

В старата сръбска литература българите се споменават доста често, което е разбираме, като се има предвид, че двете държави са съседни и принадлежат към територията на византийското влияние, а в зависимост от обстоятелствата това е водело до сближаване или до противопоставяне на политическите интереси². Без да се спирате на исторически свидетелства и на многобройните изследвания по този въпрос, ще се ориентираме към експлицитното споменаване на българите, на България или поименно на отделни представители на нейното население.

Съперници и съюзници във войната

Една от характеристиките на Сръбското средновековие е провъзглаждането на сръбските владетели за светци: всички сръбски владетели от династията на Неманичите с изключение на цар Душан биват канонизирани. Средновековната литература, особено службите и житията, имат основна роля за издигането в култ на светец за защитник на сръбския народ и свещения му произход. Схемата на владетелските жития е наложена още от Стефан Немания в неговата грамота за Хилендарския манастир, в която описва как трябва да се говори за него след смъртта му. Неговия

² Политическите бракове може би най-добре илюстрират взаимовръзките: първата сръбска царица Елена е българка (българският цар Иван-Александър е неин брат, а деспот Страцимир – неин баща); българки са и съпругите на сръбските крале Владислав, Милутин (1284), Стефан Дечански (1305/6) и на вече споменатия Стефан Душан (1332). Сръбски принцеси също се омъжват за българи: дъщерята на Стефан Немания се омъжва за Константин Асен; сестрата на Дечански – Ана, за цар Михаил Шишман; дъщерята на княз Лазар – Драгана/Драгиня, за цар Иван Шишман. – Б. а.

замисъл са последвали синовете му св. Сава и Стефан Първовенчани, а по-късно и останалите сръбски автори на жития. Схемата е включвала няколко момента: грижа за държавата и нейното териториално разширяване, за запазването на „мира и тишината“, грижа за индивидуалното духовно развитие, за манастирите и монасите, за бедните и немощните. С идеята да се наложи образът на владетеля като баща на държавата, още в първите сръбски жития се споменават отделни битки.

Още в най-старите писмени паметници българите са представени като съперници. Интересно е обаче, че в житието на Стефан Първовенчани, което е всъщност и негова автобиография, не се споменава, че по време на конфликта с брат му Вukan той намира убежище точно в България при цар Калоян, а се изтъква, че неговият баща – свети Симеон, му оказва чудодейна помощ (това е неговото четвърто поред чудо) в конфликта с българския цар, наследник на Калоян³:

[...] би завист од законопреступног цара бугарског званог Борило, који је живио у близини, чије се безакоње од целог света не утаји. Надмаши оно, уистину, Иродово безакоње. Овај зарати са свом својом силом, узвеши са собом зета свога, грчкога цара званог Филандар [...] И високо узнесе мисао своју да униште оточество Светог и да мене до краја озлобе и, ако је могуће, да и прогнају мене из државе моје. Јер су рикали као лавови и хтели да ме прогутају (Пс 104,56,2) и подигавши силу, да се похвале против мене.

[...] завистта на законопрестъпния български цар, наречен Борил, който живееше наблизо и чието беззаконие не се укри от целия свят. Наистина надмина онova Иродово беззаконие. Той започна война с цялата си сила, вземайки със себе си своя зет, гръцкия цар, наречен Филандар [...] И възвисиха високо своята мисъл да унищожат отечеството на Светия и да ме озлобят докрай и ако е възможно, да ме прогонят от собствената ми държава. Защото ревяха като лъвове и искаха да ме погълнат (Пс 104,56,2) и навдигайки силата си, да се прославят за моя сметка.

(Първовенчани 1999: 81)

Според очакванията на слушателите обединените врагове биват победени с помощта на светеща защитник:

И изненада, у поноћ, би вика. И невидљиво расу, Преподобни (Симеон – б. а. – С.В.-И.), непријатеље наше, који су се поставили у убојити ред. И

³ Има се предвид Калоян или Калоян Асен. Коментарите във връзка с произведенията на Доментиян и Теодосий дават различни имена и различни години: Теодосий – 338; Доментиян – 347. Стефан Първовенчани не споменава името на българския цар, Доментиян го нарича Иван, а Теодосий – Б. а.

страхом великим обузети, појавом светог господина мојег и једним знамењем, побеђени од њега побегоше, сасецавши сами себе, један другога. И победа им би међу собом, и до краја се уништише. И отидоше посрамљени у погибельји, у пропasti и срамоти великој.

И ненадейно в полунощ се чу шум. И невидимо разпиля Преподобният (Симеон – б. а. – С.В.-И.) нашите врагове, които се бяха подредили в бойна редица. И от голям страх обзети, когато се појви светият мой господар, и победени от него с едно знамение, побегнаха, съсичайки един друг сами себе си. И победиха се взаимно и докрай се унищожиха. И посрамени погинаха в падение и голям позор.⁴

(Първовенчани 1999: 83)

И в петото чудо на същия светец се говори за българин – този път за българския поданик Стрез. То е особено интересно, тъй като трима сръбски биографи⁵ въвеждат този епизод, като постоянно добавят нови детайли и го доизграждат. Стрез е брат на Борил и негов политически съперник, и му се налага да се спасява, бягайки от страната си, защото бива „нападнат от той (Борил) зъл законоотстъпник, брата негов“. Като хиперболизира, подобно на предходния случай, Стефан пише:

Јер свакога дана тражише га (Стреза – б. а. – С.В.-И.) да огњем сажеже тело његово или да га растргне на четири дела и да их повеша по зидинама градскими. Јер је овај (Борил) мучител веома острвио и слатко беше души његовој да пролива крв свога рода. И безброй других људи истреби, желећи да помишљу својом искорени земљу и море.

Защото го търсеше (Стрез – б. а. – С.В.-И.) всеки ден, за да изгори с огън тялото му или да го разкъса на четири парчета и да ги окачи по градските зидове. Защото той мъчител (Борил) се беше много настървил и му беше сладко на душата да пролива кръвта на своя род. И безброй други люде изтреби, искайки с това си дело да изкорени земята и морето.

(Първовенчани 1999: 85 – 87)

Грозната картина и представата за характера на българския владетел само подчертават жеста, който Стефан оказва на Стрез, без дори да се споменава политическият фон, който е очевиден. Казва се, че Стефан го приема в държавата като скъп син („отхраних го и го запазих непокътнат

⁴ Има се предвид нападението на българския цар Борил и латинския цар Хенрих през 1214 г. срещу Стефан Първовенчани. – Б. а.

⁵ Средновековната сръбска агиография се отличава с висока степен на биографизъм, поради което житието се доближава до жанра на биографията. – Б. ред.

от страдание, което го заплашваше и със смърт⁶”), но онзи не остава дълго време лоялен и се дистанцира от него, поради което Стефан е бил принуден да действа. Стефан изтъква и причината за своята помощ и това е милосърдие към страдащите и нищите, което наследява като завет от своя баща светец. Той праша Сава да вразуми Стрез, но без успех.

[...] силом светога Симеона који крепким дланом подржава оточество своје [...] прободе овог злог. И издахну посрещ народа злом смрћу, и смрћу чудном [...] И поста одједном наг, разбијен и непотребан.

[...] със силата на свети Симеон, който със здрава ръка поддържа своето отечество [...] прободе този злия. И издъхна сред народа от зла смърт и смърт чудна [...] И стана отведенъж гол, прекършен и непотребен.

(Пак там)

И тук Симеон се появява като защитник на родината.

Третият сръбски биограф – Доментиян, също споменава българите. Тук отново се появява епизодът със Стрез, но този път като чудо на св. Сава. Доментиян казва за Стрез единствено, че е от страната на българите и че на засвидетелстваната към него голяма любов е отвърнал с измяна и високомерие. Изтъквайки, че това е един от седемте смъртни гряха, той през целия епизод го сравнява с дявола. На конкретното историческо събитие авторът придава универсален смисъл, като се придържа към средновековната поетика на абстрактиране⁶, но заедно с това влага в неговото изображение своя индивидуален образен изказ. Срещу горделивостта на Стрез е изтъкната скромността на Стефан, който никога, както изтъква авторът, не се е уповавал на своята, а само на Божията сила, и затова Сава е пратен да изглади конфликта. Тъй като Сава не успява с преговорите, а има дарбата на прозорлив човек, след молитвата бързо напуска лагера. Тогава ангел Божий пробожда Стрез с невидимо копие „както свети Димитър – неговия сродник цар Калоян: „И умори го със зла смърт“. Смъртно ранен, Стрез иска да доведат Сава, но него вече го няма: „и от своите избрани бива изхвърлен мъртъв и гол за поругание от всички“. Отново се повтаря изразът за голотата, с която се прави асоциация за греха на Адам и Ева, когато те разбират, че са голи и че са изоставени и отхвърлени от Бог (Доментиян 1988: 124 – 128). И при Доментиян този епизод е представен убедително и динамично.

⁶ Най-вероятно авторката на статията има предвид характерната за цялата средновековна литература тенденция към изборност на фактите и ракурса на тяхното тълкуване, което е следствие от функцията на средновековните текстове да обслужват държавната и църковната идеология. – Б. ред.

Монахът Теодосий, който според собственото си признание се при-държа към написаното от Доментиян, ни дава много повече сведения за българите. Той споменава, че Владислав, който „незаконно и разбойнически завзема властта, макар и да смята, че това е по Божия воля“, е женен за българската принцеса на – както той казва – „загорския цар Асен“⁷. Случката със Стрез тук прераства в кратък, самостойно обособен разказ, който е сред най-добрите в старата сръбска литература. Стефан Първовенчани е въздижен престъпника като равен на себе си, приемайки го за брат по евангелие⁸, и затова Стрез се оказва евангелски престъпник (Теодосий 1988: 176 – 186). Теодосий не го сравнява с дявола, както прави Доментиян, а онова, което Доментиян само споменава – смъртта на Калоян, убит от св. Димитър, – се превръща за него в основа на сравнението. След това той описва злодеянията на Калоян, който разорил много гръцки градове из Тракия и Македония, ала миро-точните мощи на св. Димитър са му попречили да завладее Солун. Теодосий разказва, че войниците му са го балсамирали и са пренесли тялото му в родината. И Теодосий, подобно на Първовенчани, нарича Стрез (Доментиян казва, че е от българската земя) гот и казва, че е храбър роднина на цар Борил, заради което го нарича благородник, но тъй като е бил възможен претендент за престола, го е заплашвала смърт. Авторският стил на Теодосий се отличава с това, че придава по-реални черти на своите герои, мотивира постъпките им, а с развоя на събитията постига художествено внушение и експресивност. Фактът, че е получил

⁷ Владислав (1234 – 1243), син на Стефан Първовенчани и сръбски крал, е бил женен за българска принцеса – дъщеря на Иван Асен Втори, който след битката при Клокотница през 1230 г. става най-силният владетел на Балканите. Владислав идва на власт с помощта на своя тъст и поради това е бил с пробългарска ориентация. Доментиян само констатира, че по Божия воля след Радослав на престола се възкачва Владислав. – Б. а.

⁸ Всеки следващ автор представя първоначалните отношения между Стрез и Стефан Първовенчани като все по-блиски, за да се подчертаят по този начин размерът на престъплението и основанията за последвалата разплата. Първовенчани представя отношенията като на баща към син, респективно суверен към васал; Доментиян казва, че Стрез е бил „храненик“ на Първовенчани, но споменава и новия момент на приемането му като брат по евангелие. Теодосий говори само за братското отношение, за да изтъкне колко голяма е била любовта, която Първовенчани засвидетелства на Стрез, но и да каже как Стрез наруши клетвата на евангелието, и с това да оправдае неговата смърт. И тримата автори правят паралел между тези събития и смъртта на Калоян край Солун, защото става въпрос за един и същи вид святост. Първо Симеон, после Сава се явяват защитници на държавата, подобно на св. Димитър, който е покровител на Солун. Паралелът става още по-убедителен и поради роднинската връзка между Калоян и Стрез. Докато Първовенчани не споменава колко е голяма войската на Стрез, Доментиян казва, че той е събрал „от кол и въже всякакъв народ“, а Теодосий – че с него е имало гърци и „бездрай много всякакъв народ“. – Б. а.

подслон и закрила, подчертава размера на Стрезовата надменност. Теодосий описва даровете и заплахите, с които искат да откупят Стрез от Стефан, но без успех. Като доказателство за любовта си Стефан му дава и областта с град Просек. Заради въздействащото описание цитираме целия откъс:

Обогати се много, тако да се о ънему може згодно казати: „Угоji се, одебъя и рашири безумъем, и заборави Бога узвисивши се умом.“ Показа се убиеца, дакле, и немилостиван, юростан и некротак и веома бешчастив. Утврдивши си дом на стени увишереченом Просеку, а та стена је веома висока –око две стотине сежана и више, а испод ъне, како да се прилепила, река велика тече, која се зове Вардар – на тој стени, дрветом поплочавши место, позорница себи сатвори. И када се, бедник, веселио, председаваше опијајући се на томе мрском и самотном судишту, играјући и веселећи се. А весеље његово смрт беше човечја. За малу, дакле, кривицу преступника на смрт осуђиваše, и низ ону стену страшну висином, са оне позорнице заповедаше да се бащи. А када кога бащаху, он у весеље к ънему клишаše: „Пази да не оквасиш кожух“.

Той много забогатя, така че за него може с право да се каже: „Угоji се, надебеля и се изпълни с безумие, и забрави Бог, възвеличавайки ума си“. Показа се убиец, още и безмилостен, юростен и невъздржан и много нечестив. Като си укрепи дом на скалата край гореспоменатия Просек, а тая скала е много висока – около двеста сежана⁹ и повече, а под нея като прилепена тече голяма река, която се нарича Вардар, – на тая скала, настилайки мястото с дървени трупи, направи си сцена. И когато нещастникът се веселеше и беше пиян, отсъждаше на това омразно и самотно съдилище, играейки си и веселейки се. А веселието негово бе смърт човешка. За никаква дребно провинение остьждаше престъпника на смърт и от онази страшно висока скала, от онази сцена заповядваше да го хвърлят долу. А като хвърляха някого, той развеселен му подвикваше: „Гледай да не си намокриш елека“.

(Теодосий 1988: 179)

В описанието на Теодосий Стрез придобива митическите черти на ламя, на хтонично същество (Летич 2009: 35).

Теодосий разказва по-нататък, че Стефан, като опознал истинския характер на Стрез, започнал да се бои от Бог и да се измъчва от мисълта, че е спасил „такъв свиреп бил“. Стремежът към психологическа мотивировка на действията на героите личи и в цитирания откъс.

⁹ Сежан – мярка за дължина, равна на обхват на разтворени ръце, т.е. около два метра. – Б. ред.

Дечански ще спомене случая със Стрез в своята молитва преди битката при Велбъжд¹⁰ (Данило 1989: 42). Целта на цитираните епизоди е да се възвеличаят сръбските светци и да се създаде национален култ към Неманичите като свещена династия.

С териториалното разширяване на Сърбия българите биват споменавани все по-често. Началото на сръбския пролог *Жития на кралете и архиепископите сръбски (Житије краљева и архиепископа српских)*¹¹ отбелязва конфликта с владетелите на Браничево¹² Дърман и Куделин през 1291 г., когато на помощ на крал Драгутин идва брат му крал Милутин. По последни данни тогава Жича¹³ бива запален (Мишич 2009: 333). В *Житията* Данило Втори казва, че тяхното наследство бива конфискувано и предадено за управление на Драгутин. Като отмъщение за поражението на болярите следва нападение и на видинския княз Шишман. Тези владетели са били васали на татарския хан Ногай. Шишман, който според средновековната топика след заговор с дявола тръгнал срещу сърбите с голяма войска, бива победен с чудо – с помощта на светите Симеон, Сава и Арсений (последният е погребан в днешната Печка патриаршия¹⁴, тогава архиепископия):

Те ноћи када су стајали близу тога места званог Ждрело, молитвама својих угодника Св. Симеона и Саве и архиепископа Христова Св. Арсенија, који ту лежи у дому Св. Апостола, јави им Бог велико знамење страха, таково знамење да су видели велики огњени ступ где силази са неба, од кога су излазиле пламене луче и са јарошћу паљаху њихова лица, и огњени људи

¹⁰ **Битката при Велбъжд** (дн. Кюстендил) е между сръбския крал Стефан Урош III Дечански и българския цар Михаил III Шишман, който е водил завоевателни войни на Балкански полуостров. Състояла се е на 28 юли 1330 г. и е завършила с поражение за българската войска. – Б. ред.

¹¹ Сборникът *Жития на сръбските крале и архиепископи* е създаден от сръбския архиепископ Данило II и е дописван от неговите последователи. Представя историята на династията на Неманичите. – Б. ред.

¹² **Браничево** – средновековен български град, който днес се намира на територията на Сърбия. Дърман и Куделин са двама братя, български боляри, владетели на Браничево през XIII в. – Б. ред.

¹³ **Жича** – православен манастир в областта Рашка. Неговият строеж е започнат от Стефан Първовенчани през 1205 – 1208 г. Там се е извършило и неговото коронясване за сръбски крал. Последвали са и други подобни церемонии, свързани преди всичко с династията на Неманичите. – Б. ред.

¹⁴ **Печка патриаршия** – южнославянска православна църква, просъществувала в периода 1346 – 1463 г., в която е имало и сръбски, и български свещеници. По времето на султан Сюлейман Великолепни е възстановена и е просъществувала до 1766 г., когато е била подчинена на Цариградската патриаршия. Днес град Печ е в областта Метохия в Косово. – Б. ред.

са оружјем у рукама и са великом жестином гоњаху их, секући њихове пукове. И тако видевши овај њихов зломислен вођ овако знамење за његову погибао и за све који су са њиме, поче бежати, гоњен гневом Господњим, са мало војске у своју државу.

Онази ноќ, когато седяха близо до това място, наречено Ждрело, благодарение на молитвите на своите покровители св. Симеон, Сава и Христовия архиепископ св. Арсениј, който лежи тук в дома на св. Апостол, Бог им яви голямо знамение за страх, такова знамение, че видяха голям огнен стълб да слизга от небето и от него излизаха пламенни лъчи и яростно изгаряха лицата им, и огнени люде с оръжие в ръка и с голяма ярост ги гонеха и сечаха наред техните полкове. И като видя техният коварен вожд това знамение за своята гибел и за гибелта на всички, които са с него, хукна да бяга, гонен от гнева Гоподен, с малката си войска в своята държава.

(Данило 1988: 119)

Милутин решава да отмъсти и тръгва след тях, завладява видинската област, а самият Шишман побягва в гората. Тъй като Милутин е имал намерение да унищожи неговата видинска област, се стига до преговори, в които той поставя като условие Шишман да се ожени за дъщерята на великия жупан Драгош, а на сина на Шишман – Михаил, който по-късно става български цар, дава своята дъщеря Ана. Своя син Стефан той жени за българката Теодора, дъщеря на българския цар Смилец¹⁵, но в житието не се споменава за женитбата на Милутин с българската принцеса Ана (1284 г., дъщеря на цар Георги Тертер, сестра на Теодор Светослав¹⁶), тъй като бракът се обявява за нищожен, за да може Милутин да се ожени за пети път. Не се отбелязва и фактът, че воювайки срещу Византия, Милутин получава помош от българите, а само се казва, че „и мнозина от другите съседни царе се притекоха при благочестивия“ (Данило 1988: 116). Данило споменава и за срещата на Милутин с българския цар в Търново (Данило 1988: 135), но не става ясно кой цар се има предвид, нито кога се е състояла срещата. Тъй като идеята е да се възвеличае образът на Милутин като владетел светец, очевидно е важно да се изтъкне уважението, което другите му засвидетелстват, а не хронологията на събитията. Възвеличава се не само бъдещият светец, но се прославят и св. Симеон и св. Сава като защитници на отечеството и чудотворци – национални светци, към които бива присъединен и св. Арсениј като светец,

¹⁵ Смилец заема престола на Втората българска държава за времето от 1292 – 1298 г., след като цар Георги I Тертер абдикира и избягва в Константинопол. Дъщеря на последния се жени за Стефан Дечански и ражда бъдещия сръбски цар Стефан Душан. – Б. ред.

¹⁶ Теодор Светослав Тертер – цар на България от 1300 до 1322 г. – Б. ред.

които е най-близо до бойното поле. Житието на Милутин е истински каталог на военни конфликти и завоевания¹⁷.

Даниловият ученик¹⁸, един от четиридесетата автори на *Жития на сръбските крале и архиепископи*, пишейки житие на тогава все още неканонизирания Стефан Дечански и по времето на неговия син Душан, бъдещ цар, отделя най-много място на битката при Велбъжд. Сръбските историци твърдят, че това е една от най-големите победи на сърбите през Средновековието. Интересното за нас в случая е, че противно на средновековния канон победената страна не само остава незавладяна, а напротив – Дечански връща на престола своята сестра Ана и малолетния ѝ син. Битката е срещу обединените сили на България и Византия. Даниловият ученик е сред писателите, които оставят описание на начините, по които през Средновековието са се водили военните действия: от сраженията за превземане на укрепен град през нападенията от засада до фронталните сблъсъци на открито поле, затова се предполага, че става въпрос за личност от благородно потекло, на която войната не ѝ е чужда. С най-много подробности е описано полесражението при Велбъжд. Описани са всички етапи на битката: от преговорите посредством пратеници, молитвата преди битката, събирането на войската, разстановката ѝ на бойното поле и уточняване кои отряди ще предвожда Дечански и кои – Душан, през изхода на сражението, плениците, смъртта на Михаил, размера на плячката, та чак до изпращането на писма в царския двор, с които се известява за изхода от битката, и благодарствените молебни, които се отслужват във всички манастири. За Михаил се казва:

подиже се велика узбuna и mrжњa на ovoga (Дечанског) od бугарског цара Михаила, jer ovaј цар беше зет превисокоме краљу Стефану Урошу (Милутину), родитељу ovoga благочастивог краља. Од њега беше чуван и крепљен и подизан у време своје немоћи, достојну му помоћ чињаше и љубав изнад мере, осећајући за њега бол као и частољубиви отац, што му беше на славу и крепост.

надигна се силно недоволство и омраза към той (Дечански) от българския цар Михаил, защото онзи цар беше зет на височайшия крал Стефан Урош (Милутин), родител на той благочестив крал. От него беше пазен и под-

¹⁷ Един от героите на целокупния Сборник, архиепископ Данило II, подобно на Сава, изпълнява и дипломатически мисии и във връзка с тях отива при българския цар Михаил Шишман. – Б. а.

¹⁸ **Данилов ученик** (Данилов настављач, XIV век) – анонимен сръбски средновековен писател, за когото единствено се знае, че е обучаван от Данило. Не е известно нито светското, нито монашеското му име. – Б. ред.

държан, и издиган, когато беше изпаднал в немощ, достойна помощ му оказваше и любов безмерна, чувствайки за него болка като честолюбив баща, и това му беше за чест и слава.

(Данило 1989: 39)

Убедително е описанието на ситуацията в България след поражението: „в тази земя настана тревога и голяма скръб, и се надигнаха един срещу друг, грабейки един от друг богатствата си“. Според житието българите предлагат държавата си на царя: „отсега сръбското кралство и българското царство ще бъдат обединени и ще се възьзари мир“ (Данило 1989: 51), обаче Дечански не приема и въздига малолетния син на сестра си, сестрата „на цар Стефан“ – Иван/Йован. Тъй като Стефан е титулно име на сръбските крале, тук то е употребено, за да покаже близостта на двете държави (Данило 1989: 155).

Битката при Велбъжд се споменава и в житието на Душан.

За тази битка пише и българинът Цамблак – писател, който принадлежи към различни литератури и който в своето житие за Дечански го възхвалява като светец и застава изцяло на сръбска страна. Като използва средновековни топоси, Цамблак, който в Сърбия е игумен на Дечанския манастир¹⁹, казва, че българският цар Махайл²⁰, който, „възгордял се от много успехи и царска слава, се вдигаше срещу сръбското господство и се стремеше да го подчини под своята власт. Много беше, прочее, неговата войска, още по-много беше събрал от различни народи; [...], и нашите [сръбската – б. ред.] бяха твърде малко спрямо множеството на ония – пет към хиляда, както би рекъл някой“²¹ (Цамблак 1989: 97). Донка Петканова твърди, че когато пише за тази битка, Цамблак не е така краен като своя предходник и че измества фокуса към конфликта между двама владетели с различни морални характеристики (Петканова 2001: 533)²².

¹⁹ **Манастирът Дечани** е бил свързан с българското монашество, защото в него освен Цамблак е пребивавал монах Ефрем, по-късно патриарх. – Б. а. Монахът исихаст Ефрем става сръбски патриарх. – Б. ред.

²⁰ **Михаил III Шишман Асен** – последният български цар на Второто българско царство. В битката при Велбъжд е тежко ранен и умира. – Б. ред.

²¹ Цитатът на Цамблак е по българското издание *Стара българска литература. Том 4. Житиеписни творби* (София: Български писател, 1986;

<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=450&WorkID=15756&Level=1>). В скоби след цитата са библиографските данни на изданието, което е ползвала авторката на статията. – Б. ред.

²² Д. Петканова говори също така за значението на това житие за българите (Петканова 2001: 532). – Б. а.

В края на петнадесети и в зората на шестнадесети век, когато вече нито една от тези държави не е самостоятелна, Константин Михайлович от Островица дава съвсем различна интерпретация на събитията. Той казва, че Стефан Дечански тръгва срещу българския цар и след като стига до Искър, започва да гради църква от едната страна на реката. Българският цар, когото погрешно нарича Димитрий, вдига църква от другата страна, тъй като според Михайлович и двамата са богообязани. Авторът твърди, че са преговаряли мирно, но ненадейно, без знанието на баща си, Душан, бъдещият цар, преминал реката, нападнал българската войска и пленил българския цар. Когато го завежда в сръбския стан, Стефан Дечански „много се натъжи, прие царя много любезно, а по време на обядта кралят го сложи да седне по-високо, както подхожда на цар. Но пред тях застана кралският син, държейки в ръка боздуган, и каза на баща си: „Не е правилно да поставяш своя враг над себе си“ и после удари царя с боздугана и той умря на място“ (Михайлович 1986: 94 – 95).

Дечански погребва царя в Търново с почести и се връща в страната си, не желаейки да завземе българското царство заради недостойната постыпка на сина си – така Михайлович тълкува последвалите събития. Според автора Дечански става крал и на българите по тяхна молба, а след смъртта му Душан е бил крал на сърбите и цар на българите. По-зовавайки се и на устни предания, Константин Михайлович представя Дечански като светец, а Душан, когото народната традиция осъжда заради предизвикания църковен разкол, обвинява за битката между християните.

Както виждаме от цитираните примери, описанията на конфликтите с българите са израз на необходимостта героят, светецът да бъде прославен като идеалния владетел и защитник на родината. За тази цел са хиперболизирани негативните черти на врага и мащабът на конфликта. Противоположните примери – на взаимопомощ и съвместни действия, за които знаем от историческите извори, тук не се споменават, тъй като не са важни за изграждането на образа: те биха имали обратен ефект, тъй като биха принизили величието на героя.

Пренасяне на мощите

Българите често присъстват и в описания за пренасяне на мощите на светци. Причина за това е фактът, че св. Сава, сръбският национален светец, умира в Търново и след завладяването на града от турските нащественици светите мощи са били пренесени на сръбска земя, където ситуацията по онова време е била по-спокойна.

Доментиян споменава българите, когато описва смъртта на Сава и пренасянето на мощите. Западната идея за предаване на мощите, в която владетелят светец идейно се сравнява с Христовото влизане в Йерусалим на Цветница, е валиден за първите Неманичи (Попович 2006: 250). Радмила Маркович казва, че Доментиян комбинира българската и сръбската версия. На връщане от второто си пътуване по Светите места Сава посещава Иван Асен, който е тъст на неговия племенник – крал Владислав²³. Иван Асен го приема с всички почести, дава му палати и слуги, но Сава, изтощен от пътя, се разболява и умира в Търново.

[...] прослави Бога који му је послao света мужа, да благослови ънега и дом и град ънегов. И заповиједи [...] да тако са великом чашћу сахране мошти Преосвећенога у рукотвореном му манастиру у Дому светих Четрдесет Мученика.

[Българският цар] прослави Бога, който му бе пратил светия мъж да благослови него и дома му, и неговия град. И заповядва [...] с големи почести да погребат мошите на Преосвещения в изградения от него самия манастир в дома на светите Четиридесет мъченици.

(Доментиян 1988: 224)

Фактът, че царят го погребва в своя мавзолей, говори за това, че Сава е действително почитан и в България. Историята за пренасянето на мощите е разказана изключително живо от Доментиян, който обаче е упрекван заради това, че я представя твърде абстрактно. Инициатор за пренасянето на мощите на Сава е крал Владислав. Той отива в България с голяма свита и царят го приема като син „и му оказва двойна почит“: като на велик крал, съпрестолник и зет. Когато царят узнава причината за посещението, казва Доментиян, той много се натъжил и нито той, нито болярите искали да дадат мощите на Сава. През нощта обаче царят имал страшно видение, с което му било заповядано да даде пресветите мощи, и на сутринта, „силно развълнуван“, нареджа тяхното пренасяне. Сърбите бързо подготвят всичко, страхувайки се българите да не променят решението си, но и празният гроб бил чудотворен, така че българите били удовлетворени. Потвърждение за чудотворността е изцелението на парализирания монах Неофит. На гроба се случват и други чудеса, поради което монасите наредждат гробът да се затвори, за да не ги притеснява хорският наплив. Споменава се българският архиерей Атанасий, който произнася похвала за Сава (Чиркович 2008: 149).

²³ Стефан Владислав е женен за дъщерята на цар Иван Асен II – Белослава, и има от нея три деца. Баща му – Стефан Първовенчани, е син на Стефан Неманя и брат на Сава. – Б. ред.

По повод на смъртта на Сава и пренасянето на неговите мощи Теодосий проявява повече съпричастност към българското участие и изтъква ролята на българския патриарх Йоаким. За Сава казва, че щедро дарява българите с дрехи, книги и църковна утвар. И в този разказ едва след знаменателен сън царят освобождава мощите на светеца и бързо организира пригответленията за тяхното пренасяне. Инициатор за пренасянето на мощите е сръбският архиепископ, а Теодосий подчертава изявленето на самия български патриарх Йоаким, че Сава не е завещавал къде да бъде погребан, което е повод за желанието на българите да запазят неговите мощи²⁴. В разказите за пренасянето Смиля Марянович вижда жанра *furta sacra*²⁵ (буквално означава „крадени свещени предмети“ – б. пр.), позовавайки се и на думите на Теодосий, според когото царят открыто заявява на Владислав, че е крадец на мощи. И тук се описва чудото с Неофит. Теодосий разказва, че след смъртта на Асен един митрополит платил на манастира, за да го положат в гроба на Сава, а монасите, които се надявали с това да предотвратят потока от хора, се съгласили, но не успели да преустановят чудесата.

Картина на богоизбрания владетел Иван Асен, който припознава светостта, се присъединява към другите агиографски средства, с които се загатва, че „светите мощи“, споменати в двата сръбски извора, придобиват статута на реликви много по-рано от формалната процедура *elevatio*. След пренасянето на мощите чудотворен е самият прах, което е в съответствие с византийската агиографска традиция за чудотворната сила на светец (подобно на св. Димитър), но се явява и връзка между „наратива за пренасянето и по-късната забрана на култа“ (Марянович 2009: 286).

И двамата автори дават различни версии на едно и също събитие в съответствие с политико-идеологическата насоченост на своите произведения. В българския разказ с това погребение символично се прокарват

²⁴ Марянович твърди, че действията на Иван Асен, свързани с полагането на скъпоценните реликви в неговия собствен мавзолей, имат символно значение. Авторът на житието не само показва трескавата бързина и усърдието на царя колкото се може по-скоро да зазида гробницата, да я покрие с камъни и царски знаци, като представя това христообразно усърдие като белег на идеалния владетел, но също така свързва действията на царя с един утвърден и предварително осмислен образец на благоверния владетел в името на Христа, с което изгражда добре познатата и нужна на това място в текста *imago pietatis*. – Б. а.

²⁵ Доментиан използва сравнението „с най-голямата светиня – иконата на Христос, която „персийските мъдреци“ тайно пренасяли в своята земя, както е отбелязано и в апокрифа, съдържащ легендата за чудесата в Персийската земя. Апокрифът се цитира самостоятелно като произведение на Афродитиян Персиец и се появява под неговото име в славянската преводна литература“ (Марянович 2009: 290). – Б. а.

идейни паралели между Цариград, Солун и Търново, като последното е новото избрано място именно благодарение на светите реликви по Божия промисъл. За тази цел преди това са били пренесени мощите на св. Димитър, св. Иван Рилски и други светци: „Събирането на важни реликви на източноправославния свят, както и на държавотворни свидетелства като носители на специално значение говори за Асеновата програма по повод на църквата „Свети Четиридесет мъченици“, с което е трябало да се покаже континуитетът на българското царство (Марянович 2009: 283, Попович 2006: 278). При сърбите мотивът за пренасянето на мощите е задължителен елемент на житието и един от първите елементи на канонизацията, тъй като от това става ясно, че мощите са цели.

И при пренасянето на мощите на св. Петка Цамблак пише за България, започвайки изложението си *in medias res*²⁶ за варварския цар, който всички български краища „завладява като гнезда“, за падането на Търново под турска власт (1393) и пренасянето на тялото във Видин, а после в Сърбия през 1398 г., след като Видин е завладян първо от маджарите, а след Никопол го завладяват турците. Освен отбелязването на заслугите на княгиня Милица, синовете ѝ и Ефимия за пренасяне на мощите важно е, че света Петка, както и в *Житие на Св. Петка* от Патриарх Евтимий, се проявява като защитница на българската държава, народ, столица, „придобива военни характеристики“ и описанието на Цамблак за пренасянето на мощите е прехвърляне на нейната защитна роля и за сръбската държава „[...] и пази ги невредимо от напора на нашественици“²⁷ (Цамблак 1989: 120). Затова в края на произведението си Цамблак величае сръбската земя и казва: „Отне Владиката българската слава от нея (на св. Петка – б. а. – С.В.-И.), а ѝ дарува сръбската, понеже онази [българската] не остана никак!“ (Цамблак 1989: 122).

Образа на Балканите от XV век изгражда и сръбският писател Димитър Кантакузин²⁸ в *Житие на Иван Рилски*. Кантакузин пише за завладяването на Гърция от Иван Асен и пренасянето на мощите на Иван Рилски в Търново: „на околностите на Търново дълго време беше оказ-

²⁶ **In medias res** (лат., букв. „насред нещата“) – наративна техника, която има за цел да въведе читателя непосредствено в същината на действието. Предходящите събития се представят или чрез ретроспекция, или посредством диалога между персонажите. – Б. ред.

²⁷ Преводът е по българския текст на Григорий Цамблак *Разказ за пренасяне на мощите на Петка Търновска във Видин и Белград*, включен в: *Стара българска литература. Том 4. Житиеписни творби*. София: Български писател, 1986;

<http://www.slovo.bg/showwork.php?AuID=450&WorkID=15757&Level=1> В скоби са посочени библиографските данни на изданието, ползвано от авторката на статията. – Б. ред.

²⁸ Редакционната колегия не споделя мнението на авторката за сръбската принадлежност на Димитър Кантакузин. – Б. ред.

вана милост“²⁹ (Кантакузин 1963: 90). Едва сега, през XV век, писателят изразява своето становище относно отделните народи, което отговаря не само на новото време, но и на личната поетика на Кантакузин. В увода, където дава израз на своите размисли, той обръща внимание на това, че са разкази за плача и за това „колко наши сълзи струва и с какви злини самите ние си бяхме виновни“:

Хришћани међу собом жестоко ратоваху, да кажем, грчки и бугарски род, и земља Срба, који тада беху веома слаби и онима покорни, дуго година, зло и силовито. И не грдим бугарски род док раније непросвећени вером беху, но, мрзећи, хулим њихову супровост и нејудскост од када крштењем правоверни посташе а зала се не оставише. Ни грчку не хвалим охолост, превисоку због надмености. Зло међу собом имајући и крв своју као воду проливајући, што је неприлично и неверницима да раде, постигну тако жељено, и мноштво гнева, током дугог времена гомилано...

Християните жестоко воюваха помежду си, например гръцкият и българският род, и земята на сърбите, които тогава бяха много слаби и покорни на първите – дълги години, със зло насилие. И не се сърдя на българския род, докато по-рано много непросветени във вярата бяха, но с омраза хуля неговата жестокост и безчовечност, откакто с кръщение правоверни станаха, а не се отказаха от злото. И гръцкото високомерие не хвалия, а то е прекалено голямо заради надменността им. Озлобени едни към други и проливайки кръвта си като вода, което е неприлично дори за неверниците, постигнаха това, което толкова много бяха искали, много гняв трупали дълго време...

(Кантакузин 1963: 91)

Разбираем е негативният тон на писателя, като имаме предвид историческите обстоятелства, при които християнските държави като „спопове падат“ под турска власт, изтощени докрай от войните, които водят помежду си. Гърците не успяват да се противопоставят едновременно на турците и българите, тук са и венецианците, които завладяват Константинопол. Турците се възползват от непрестанните войни между гърци и българи и покоряват техните земи, пише Кантакузин.

Бугарске земље начине тако да је невероватно оно што је некада о томе приповедано: Земља пуста, мужи, који жељају хришћанске крви правоверних, своју изненада немилосрдно проливану виде, жене се бесрамно и

²⁹ При българския превод цитатите от Кантакузин са сравнявани със старобългарския оригинал в: Димитър Кантакузин. *Събрани съчинения*. София: БАН, 1989. – Б. ред.

бешчастно продају у ропство, младићи се заробљавају, авај, и лишавају православља, тешко стечена имања се грабе.

Причиняват такива неща на българската земя и е невероятно това, което някога се е разказвало за това: пуста земя, мъжете, които желаеха християнската кръв на правоверните, изведенък виждат своята жестоко пролята, жените безсръмно и безчестно се продават в робство, младежи са превърнати в роби и уви, отнето им е православието, трудно придобити богатства са разграбени.

(Кантакузин 1963: 92)

С нашествието на турците и Рилският манастир опустява, а Търново е завладяно:

Тада нека три мужа, браћа, чином свештенства укращени, родом Бугари из области Велбужда, најбољом душевном благородношћу цветајући, на селу живљаху добродетељним животом. Потрудивши се да више достигну, анђеоски на себе узму лик. Један за другим у рилску гору оду, те, нашавши храм светога запуштен, обнове (га).

Тогава трима мъже, братя, в свещенически чин посветени, родом българи от областта Велбъжд, като процъфтяват с най-добро душевно благородство, водят на село добродетелен живот. Стараейки се да се въздигнат още повече, приемат ангелски облик. Един след друг ходят в рилската планина и намирайки светия храм изоставен, обновяват (го).

(Кантакузин 1963: 94)

Кантакузин споменава, че при пренасяне на мощите от Търново в манастира им помага Мара Бранкович. Той говори и за Черноменската битка³⁰, и за велможите на Душан, които заради своееволното заграбване на властта, престъпвайки своите клетви и убивайки цар Урош³¹, губят битката.

³⁰ **Черноменската битка**, известна още като битката при Марица, се състои на 26 септември 1371 г. край река Марица близо до село Черномен (днес Орменио в Гърция). Битката е между османската армия и християнска армия, предвождана от братята Мърнявчеви (единият от тях – Вълкашин, е бащата на Крали Марко, а другият брат е Углеша) – представители на сръбската династия, наследила кралската титла след Неманичите. Редица стари хронисти и съвременни изследователи обаче са на мнение, че Мърнявчеви са от български произход и са се сдобили с властта благодарение на подкрепата на царица Елена Българска и сина ѝ Стефан Урош. Във войската участват много българи. Християнската армия обаче е победена, а двамата братя – убити. – Б. ред.

³¹ **Стефан Урош V** е сръбски цар от 1356 до 1371 г. Той е първороден (някъде казват, че е единствен) син на Стефан Душан и Елена – сестрата на българския цар Иван Александър. – Б. ред.

В *Рилска повест* Владислав Граматик описва нашествието на турците, Черноменската и Косовската битка, както и завладяването на България: „Малко след това те завладяха и българските области, подобно на някое слабо гнездо, заедно с оня чуден град, в който лежаха чудодейните мощи на чудотворния отец“³². Той споменава и обновяването на манастира, подобно на Кантакузин, но с много повече детайли, например дава имената на монасите и техните бащи. Но за разлика от Кантакузин той изтъква, че градските първенци не искали доброволно да предадат мощите и че три дни водят спорове и едва накрая съдия отсяжда в полза на монасите и им предава тялото. Неговото описание на предаването на мощите следва схемата на този жанр.

И Кантакузин, и Граматик смятат, че турските завоевания са последица от наши собствени грехове. Но Кантакузин стига по-далеч и открива виновника, анализирали историческите факти (Петканова 2001: 623). Трябва да се отбележи, че Кантакузин не е по-малко остър и в осъждането на сърбите, особено на духовенството, което, вместо да е морален пример, е затънало в разврат, както изтъква в *Послание на кир Исаи* (*Посланица кир-Исаији*). По време на падането под турска власт са търсени причините за това в отстъплението от християнската етика, в алчността и разврата. Тогава отново оживява идеята за християнското единение, която и преди това не е била пренебрегвана, но е била подчинена на политиката. Сега, когато политиката на всички потиснати народи е обърната към едно – освобождението, всички християни относно стават истински братя.

Преводи

Тук със сигурност не е нужно да пишем за първите векове на старославянската³³ литература, за делото на Кирил и Методий и на техните ученици, които продължават тяхната книжовна и мисионерска дейност в българските центрове Преслав и Охрид, както и за тяхното значение. Този първи книжовен език често се нарича само славянски. Бил е език на славянски народ, а Кирил и Методий са славянски апостоли и учители. През цялото Средновековие, особено по време на всеобщата турска

³² Цитатът в българския превод е по: Владислав Граматик. *Разказ за пренасяне на мощите на Иван Рилски в Рилския манастир*, публикуван в: *Стара българска литература. Том 4. Житиеписни творби*. София: Български писател, 1986;

<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=452&WorkID=15780&Level=1> – Б. ред.

³³ Българската наука не приема понятието „старославянска литература“, тъй като тази литература е създадена на старобългарски език. Все пак редакционната колегия уважава авторското право, но не се солидаризира с изразената теза. – Б. ред.

заплаха, съществува съзнание за единство „евангелско и апостолско“ (Трифунович 1994: 158)³⁴. Тъй като много скоро след приемането на християнството и на старославянския език се стига до появата на различни редакции, в старите сръбски ръкописи се появяват бележки за разликата между две редакции и за трудностите при превода.

През 1374 г. в Синай (Стоянович 1903 – 1926: 144) въз основа на светогорски български текст Яков и Йоаникий³⁵ правят препис на последната част от половината от Триода за сръбската църква в Йерусалим и отбелязват, че е от „български език, защото Бог знае, че на мене ми беше много трудно неговото представяне на сръбски език“ (Стоянович 1903 – 1926: 144).

В своето *Сказание за буквите* (*Сказаније о писменех*) Константин Костенечки казва, че българският език е „дебелашки“, сръбският е „висок и неудобен“, а руският – „изтънчен и прекрасен“³⁶. Той отчита слабостите при превода на сръбски и български език. На редица места оценява по достойнство търновските мъже за свършената работа и хвали търновските преводи.

Преписването на Триода от български език на сръбски се отбелязва и в записа от 1434 г. (Стоянович 1903 – 1926: 263) заедно с уговорката да не се обвинява авторът Грубац, ако нещо не е наред, тъй като не е вещ в „това слово“, и нека го поправи онзи, който може по-добре да свърши това.

В *Послание на дякон Григорий за езика* по повод на превода на академиста³⁷ на Йоан Кръстител от втората половина на XV век авторът казва, че „сръбската реч сякаш се лее бавно и плътно, а българската – по-остро, като че прилича на гръцки“, както и че сръбският език предпочи-

³⁴ За трудностите при превеждането пише Трифунович (*Огледи и преводи* 1995: 45 – 49 и *Стара сръпска книжевност. Основе*, 1994: 162 – 170) – Б. а.

³⁵ Свети Яков е бил сръбски архиепископ от 1286 до 1292 г., а свети Йоаникий II е бил също сръбски архиепископ и първи печки патриарх, който през 1346 г. е ръкоположил Стефан Душан за цар на сърби и гърци. – Б. ред.

³⁶ Авторката е имала предвид следния пасаж от текст, който тук е цитиран по българско-то издание: Константин Костенечки. *Съчинения. Сказание за буквите. Житие на Стефан Лазаревич*. София: ЕТ Славника, 1993, с. 23: „Защото е ясно, че в началото онези, които са искали да направят превод на славянски език, не са могли да го направят на български език, макар и някои да казват, че е било така. Защото как би могла да се преведе елинската или синорийската, или еврейската изтънченост на този дебелашки език? Нито пък на сръбския висок и неудобен глас. Затова, след като онези добри и дивни мъже размислиха, избраха най-изтънчения и прекрасен руски език и в помощ му взеха българския и сръбския, и боснийския, и словенския, и част от чешкия, че и хърватския език, за да вместят в него божествените писания. И така беше направен преводът“. – Б. ред.

³⁷ Академист – молитвено песнопение. – Б. ред.

та вариите (тежките ударения), а българският – оксиите (острите ударения) (Трифунович 1994: 167; 1995: 45 – 46).

От стар извор „с български акцент“ дяк Симон преписва и Пролог от 1560 г. в манастира „Врело“ (Стоянович 1903 – 1926: 613).³⁸

От 1585 г. (Стоянович 1903 – 1926: 775; Богданович, Каталог № 280, стр. 124) е запазен запис на монах Григорий, в който се говори за трудностите при търсене на истинския извор на книгата на Йосиф Премъдри (Флавий)³⁹ и се казва, че той е бил търсен в сърбските манастири на Света гора, в Сърбия, търсен е и по българските земи, но го намира само в Русия, а втори няма.

От XVI или XVII век (Трифунович 1995: 49)⁴⁰ е краткият запис на Празничния миней за септември – януари, преписан от български извор, и по традиция преводачът казва, че е неопитен, та да му простим, ако е сгрешил буква или носовка (Стоянович 1903 – 1926: 4237).

Според Трифунович „преписването и преводът от българославянски на сърбкославянски се е смятало за особено майсторство“ (Трифунович 1994: 169; 1995: 49).

Географско пространство – Пловдив

Невъзможно е да се посочи колко често се среща името на България като географско название или се споменават имената на отделни българи. В много от старите записи, които Стоянович издава, се споменават български области, градове, манастири, в които са писани книги. Затова потърсихме в старите сръбски текстове споменавания на Пловдив под различни негови имена.

Тъй като един от сръбските патриарси е българинът Ефрем, съгласно със сръбската средновековна традиция той получава свое житие, а в него се споменава Филиповият град като място, близо до което той известно време е бил настоятел на манастир (Богданович, ред. 1986: 166)⁴¹. Конс-

³⁸ От XVI век е записът (Стоянович 1903 – 1926: 5943), в който се казва, че Словата на Йоан Златоуст превежда от елински (гърци) на български език кир Дионисий. Рилският йеромонах Йосиф през 1757 г. превежда на „прост език български“ книгата, а после от този извор в същия манастир препис прави и Никифор. – Б. а.

³⁹ **Йосиф Флавий** (род. ок. 37 г.) е древен еврейски историк и политик. – Б. ред.

⁴⁰ Трифунович отбелязва, че става въпрос за Празничния миней за септември – януари. – Б. а.

⁴¹ Нека споменем, че българският патриарх признава сърбската патриаршия през 1346 г. Кир Ефрем е третият сръбски патриарх, оглавява църквата два пъти: през 1375 – 1379 г. и 1389 – 1392 г. Бил е и книжовник (молитвени канони и стихове) и агиографски герой (Богданович 1980: 182 – 184). Той е първият патриарх след помирението с Византийската патриаршия, който идва на престола с нейна благословия (Богданович 1971: 89). – Б. а.

тантин Михаилович споменава и Пловдив в описанието на конфликта от 1441 г., когато унгарският крал Владислав и Джурадж Вукович⁴² потеглят срещу Мурат, но неговата войска не им позволява да преминат прохода за Пловдив и трябвало да се върнат, а до стълкновението се стига в Сърбия, след което е върната земята на деспота.

В *Житие на деспот Стефан* от Константин Костенечки, известен още като Константин Философ, се споменава Пловдив под името Филипопол⁴³. Той пише как българите вдигат бунт под водачеството на царските синове против Сюлейман (Константин Философ 1989: 105). Описвайки гражданская война между синовете на Баязид, казва, че Стефан Лазаревич и брат му Вук заемат противоположни страни. Като обвинява Вук за поражението от Сюлейман, Муса погубва първия във Филипопол. Затова в знак на отмъщение Сюлейман опожарява града през 1410 г. (Константин Философ 1989: 108 – 110). Константин описва и двойния данък, събиран в града: първо от Муса, а след това – и от Сюлейман (Константин Философ 1989: 110). Муса убива в Пловдив и митрополита кир Дамян и го хвърля от градските стени, разказва Константин. Градът страда и в конфликта между Муса и Мохамед. Муса е на българска територия и бива удавен в река Искър. Константин ни информира, че българският цар Константин (Втори – бел. а., С.В.-И.), син на Страцимир, умира в Белград (1422). „И благочестивият го оплача като истински брат, и раздаде много милостища за душата му“⁴⁴ (Константин Философ 1989: 121).

Пловдив се споменава и в няколко сръбски записи. В един запис (Стоянович 1903 – 1926: 6745) се казва, че се събрали голяма войска на Пловдивското поле през 1634 г. А поп Илия от Пловдив оставя запис от 1605 г., че светопавловски игумен по времето, когато са правени записите, бил Исаи (пак там: 945), докато от 1669 г. имаме запис на йерей Аврам Димитриевич, че в Пловдивска област, в градец Карлово е писано евангелие (пак там: 1644).

***

Сръбската литература излиза от националните си рамки през XV век, а в началото на XVI век се създават общобалкански православни култове на територията на Западна България: Поп Пейо с *Житие на*

⁴² Джурадж (Георги) Вукович (ок. 1377 – 1456), известен повече с фамилията Бранкович, деспот на Сърбия (1427 – 1456). – Б. ред.

⁴³ Всички факти от житието на деспот Стефан, на които се позовава авторката, се намират между стр. 173 и 184 в българското издание (Костенечки 1993, вж. бел. 36). – Б. ред.

⁴⁴ Цитатът е по българското издание Костенечки 1993: 184. – Б. ред.

⁴⁵ За тези факти, както и за двете цитирани произведения вж. Петканова 2001: 558 – 572. – Б. а.

Георги Нови Софийски (Кратовски), Матей Граматик с *Житие на Николай Нови Софийски*, книжовника от Кратово Андрей със *Служба за Николай Нови Софийски* Богданович отнася и към сръбските, и към българските писатели (Богданович 1980: 262 – 263)⁴⁶.

Трифунович споделя това мнение и изтъква, че във Видин по желание на царица Ана през 1360 г. е преписан в сръбска редакция сборник с жития на светици. През XV, XVI, XVII век в старопланинските манастири се използва сръбската редакция и ресавският правопис с „някои новопоявили се български особености“ (Трифунович 1995:113). Освен духовниците с книжовна дейност се занимават и светски лица, сред които Трифунович отбелязва Петър Крушевлянин – сърбин, който работи в България през XVI век, посредством чийто пример ясно се вижда свързаността на двете културни среди и сръбското влияние в Западна България (Трифунович 1995: 113). Петканова смята Кантакузин и Граматик за български писатели – заради тематиката, но и заради други характеристики, а Константин Философ приема за автор, с когото започва кръгът на общобалканските автори, които надхвърлят тесните национални граници⁴⁷ (Петканова 2001: 560).

В зависимост от нуждите следата на чужденците, сред които и на българите, минава през различни фази – от отделни осъдителни коментари на владетели, политически противници или някои характеристики на народа до изтъкване на онова, което ги свързва като общо наследство, до старославянския език, православното християнство, реликвите и историческите събития, тегобите под турска власт. Мрежата на сръбско-българските взаимоотношения сигурно е била още по-гъста, отколкото свидетелстват литературните паметници, което осезателно долавяме в посочените примери.

Превод от сръбски: **Златка Неделчева**
Редактор на превода: **Гергана Иванова**

⁴⁶ Богданович твърди, че писателите от Западна България през XV век пишат със сръбска редакция, подхранват се общите култове с важната роля на кратовския скрипторий и Рилския манастир. С възстановяването на Печката патриаршия цялата област южно от София с Рилския манастир минава под юрисдикцията на Печката патриаршия. – Б. а.

⁴⁷ Ето цитата на Д. Петканова: „...въпреки добрия прием, който намира в Сърбия, винаги се чувства чужденец. Ето защо Константин има място както в историята на сръбската литература, така и в историята на българската. С него започва поредицата балканскославянски книжовници, за които народността не стои вече на първо място, а въпростъ за запазване на славянската книга, на славянското богослужение, на християнската вяра и чрез тях на народността“ (Петканова 2001: 560). – Б. ред.

ЛИТЕРАТУРА

- Бакалова 2009:** Бакалова, Елка. Друштво и уметност у Бугарској током XIII века. // *Зборник радова Византолошког института*, 2009, 46, 239 – 254.
- Богданович 1971:** Богдановић, Димитрије. Измирење српске и византијске цркве. // Božić I., Đurić B. (ur.) *O knezu Lazaru*. Naučni skup, Kruševac, 1971, Beograd: Filozofski fakultet, 81 – 91.
- Богданович 1980:** Димитрије Богдановић. *Историја старе српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга, 1980.
- Богданович, ред. 1986:** Шест писаца XIV века, Григорије Рашки, Јаков Серски, Силуан, Непознати светогорац, Монах Јефрем, Марко Пећки. Избор, данашња језичка верзија и редакција Димитрије Богдановић. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга, едиција Стара српска књижевност у 24 књига, књига 10, 1986.
- Данило 1988:** Данило Други. *Животи краљева и архиепископа српских, Службе*. Приредио Мак Данијел, Дамњан Петровић. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга, 1988.
- Данило 1989:** *Данилови настављачи, Данилов ученик, други настављачи Даниловог зборника*. Приредио Гордон Мак Данијел, Београд, Просвета, Српска књижевна задруга, едиција Стара српска књижевност у 24 књига, књига 7, 1989.
- Джиркович 2008:** Сима Ђирковић. «Доментијанова просопографија.» // *Зборник радова византолошког института*, XLV, 141 – 155.
- Доментијан 2001:** Доментијан, Житије св. Саве, предговор, превод дела и коментари др Љиљана Јухас-Георгиевска. Београд: Српска књижевна задруга, 2001.
- Кантакузин 1963:** Димитрије Кантакузин. *Дела*. Приредио Ђорђе Трифуновић. Београд: Нолит, 1963.
- Кашанин 1990:** Кашанин, Милан. *Српска књижевност у средњем веку*. Београд: Просвета, 1990.
- Константин Философ 1989:** Константин Филозоф. *Повест о словима. Житије деспота Стефана Лазаревића*. Приредила Гордана Јовановић, превод Гордана Јовановић и Лазар Мирковић. Београд: Просвета и Српска књижевна задруга, 1989, књига 11.
- Летић 2009:** Летић, Бранко. *У огледалу духовном, огледи из старе српске књижевности*. Пале: Просвјета, 2009.
- Марјанович-Душанић 2009:** Марјановић-Душанић, Смиља. «Реликвије, чудотворења и furta sacra. Прилог изучавању српско-бугарских односа током четврте деценије XIII вијека.» // *Зборник радова Византолошког института*, Београд, XLVI, 281 – 298.
- Михаилович 1986:** Константин Михаиловић из Острвице. *Јаничареве успомене или Турска хроника*. Приредио и превео Ђорђе Живановић. Београд: Просвета и Српска књижевна задруга, књига 15, 1986.
- Мишић 2009:** Мишић, Синиша. Српско-бугарски односи на крају 13. века. // *Зборник радова Византолошког института*, 2009, 46, 333 – 340.

- Панджич 2006:** Панџић, Жељка. Прича о Стрезу. // Зборник *Матице српске за славистику*, Нови Сад, 2006, бр. 70, 45 – 55.
- Патриарх Паисий 1993:** Патријарх Пајсије. *Сабрани списи*. Приредио Томислав Јовановић. Београд: Просвета и Српска књижевна задруга, књига 16, 1993.
- Петканова 2001:** Петканова, Донка. *Българска средновековна литература*. Велико Търново: Абагар, 2001.
- Попович 2006:** Поповић, Даница. *Под окриљем светости, култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији*. Београд: САНУ, 2006.
- Първовенчани 1999:** Првовенчани, Стефан. *Сабрана дела*. Предговор, превод дела и коментари др Љиљана Јухас-Георгиевска. Београд: Српска књижевна задруга, 1999.
- Радич 1986:** Радић, Радивоје. *Обласни господари у Византији крајем XII и у првим деценијама XIII века*, Зборник радова Византолошког института, XXIV – XXV, 1986, 151 – 290.
- Стојанович 1903 – 1926:** Стојановић, Љ. *Стари српски записи и натписи I – VI*. Београд, 1903 – 1926.
- Теодосиј 1988:** Теодосије. *Житија*, приредио Димитрије Богдановић, данашња језичка редакција Лазар Мирковић, Београд, Просвета, Српска књижевна задруга, едиција Стара српска књижевност у 24 књиге, књига 5.
- Трифунович 1994:** Трифуновић, Ђорђе. *Стара српска књижевност. Основе*. Београд: Филип Вишљић, 1994.
- Трифунович 1995:** Трифуновић, Ђорђе. *Огледи и преводи XIV – XVII века*. Београд: Источник, 1995.
- Цамблак 1989:** Цамблак, Григорије. *Књижевни рад у Србији*. Приредио Дамњан Петровић. На савремен језик превели Лазар Мирковић, Димитрије Богдановић, Ђорђе Трифуновић, Дамњан Петровић. Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 12. Београд: Просвета и Српска књижевна задруга, 1989.

„СВЕЩЕНАТА БОЛЕСТ“ В БЪЛГАРСКАТА И В СРЪБСКАТА СРЕДНОВЕКОВНА ЛИТЕРАТУРА

Елисавета Ненчева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Елисавета Ненчева. „Священная болезнь“ в болгарской и сербской средневековых литературах

В статье подробно рассмотрена и проанализирована глава сороковая из Жития сербского короля Стефана Уроша III (Стефана Дечанского), написанного Григорием Цамблаком в начале пятнадцатого века.

В данном тексте зафиксировано одно из самых редких, но и наиболее подробных описаний болезни проказа, а также больницы для лечения прокаженных из всех обнаруженных в болгарской и сербской средневековых литературах.

Ключевые слова: история, проказа, болгарская и сербская средневековая литература, Григорий Цамблак

Elisaveta Nencheva. “The Sacred Disease” in Bulgarian and Serbian Medieval Literature

The subject matter of the present research is a detailed analysis of Chapter 40th from The Life Of King Stefan Uroš III (Stefan Dečanski), written by Gregory Tsamblak at the beginning of XV c.

The text is one of the rarest but detailed descriptions of lepra in Bulgarian and Serbian medieval literature and includes description of medical nature and traits of the disease, which are prevalent in The Middle Ages in the Balkans.

Key words: History of Leprosy, Bulgarian and Serbian Medieval Literature, Gregory Tsamblak

Проказата в древността. Описания на болестта в средновековната българска и сръбска литература

Проказата (гр. лепра), хронично заболяване, което в своите крайни стадии предизвиква тежки лицеви и телесни деформации, е позната на човечеството още от най-древни времена. Промените в тялото, предизвикани от болестта, невъзможността в голяма част от случаите те да бъдат контролирани и лекувани, са плашили и отвращавали хората, създавайки в човешките общества негативна представа за заболяването.

В Стария завет е описан начинът, по който общността се отнася към болните от проказа, които биват наблюдавани, за да бъде установена степента на инфекцията, след което в случай на доказване на заболяващото болният бива отделен от общността, за да бъде тя предпазена от „нечистотата“ на болестта (Левит 13: 1 – 17). Този начин на третиране на болните от проказа като нечисти е отразен и в превода от гр. език на старобългарската дума за болестта: коренът на думата „проказа“ идва от стб. *казити* (наказвам) (БЕР: 754). В гл. 13 на книга „Левит“ на Стария завет тази болест е представена като нелечимо и „нечисто“ хронично страдание заедно с други, по-леко протичащи кожни болести и вероятно е била често смесвана с тях (макар за разлика от други подобни заболявания тя почти винаги да предизвиква трайни и необратими увреждания, а също и отделяне на болния от обществото). В Новия завет обаче (Евангелие на Лука) тя вече е представена като лечима. Едно от изцелителните чудеса на Иисус Христос (Лука 5: 12 – 17) е именно излекуването на прокажените, което той извършва като форма на очистване – индивидуално или групово. Описанието на второто чудо, извършено с десетимата прокажени (Лука 17: 12 – 19), носи още и информацията, че болните са били прогонвани от общността на здравите с цел предпазване от заразата и са се придвижвали на групи вероятно за да се пазят от животни и врагове.

Отношението към заболелите от проказа през Средновековието в Западна Европа се влияе от старозаветната силно негативна представа за болестта. Болните от проказа са възприемани като нечисти физически и духовно, като наказани от Бог заради морално падение и поради това са смятани дори за еретици. Тази гледна точка се разпространява през VI и VII в. в съчиненията на папа Григорий Велики, на Изидор Севилски и на хрониста Беда (Кови 2001: 316). Степента на негативизъм към заболелите от проказа зависи от честотата на заболеваемост (възникване на епидемични огнища в различни градове и области), както и от индивидуалното отношение на определени влиятелни църковни и светски лица към болните¹.

В изследванията върху средновековната литература на българи и сърби – за разлика от тази на Западна Европа – проблематиката на болестта, както и на отношението към нея са рядко срещани поради това,

¹ Най-често милосърдното отношение се изразява чрез издаване на декрети за облекчаване на живота на болните от проказа, позволяващи на прокажените да си набавят храна чрез специални права за просене на милостиня и по този начин да съществуват, макар и в периферията на някои средновековни общества, без да бъдат totally изолирани от общността. – Б. а.

че съденията за разпространението на болестта през този период на Балканите и в България, и в Сърбия са силно ограничени, а освен това в редица случаи проказата се смесва с други кожни заболявания или с такива, които имат епидемичен характер. Болестта е била от съществено значение за обществото, което е довело до необходимостта от построяването на специализирани лечебни заведения, наричани лепрозории, голяма част от които са възниквали край големи манастирски комплекси, свързани с отдаване на почит към владетели или към видни аристократи. Болниците за проказени в Сърбия и на Балканите, както и в Западна Европа вероятно са били специализирани в лечение само на това заболяване и поради своето естество е трябвало да бъдат локализирани на изолирани места, където поради инфекциозния характер на болестта заразените от проказа да бъдат държани далече от другите болни, както и от здравите хора.

Описание на „свещената болест“ в *Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак и в Похвално слово за Константин и Елена от Патриарх Евтимий*

Житие и живот на светия великомъченик цар Стефан Сръбски (Дечански) от Григорий Цамблак съдържа едно от най-редките, но и най-пълни картични описания на проказата в българската и сръбската средновековна литература. В един кратък по обем текст от гл. 40 на *Житието* авторът описва с медицинска точност симптомите и проявленията на болестта в болница за проказени, чието построяване близо до манастира Дечани Цамблак приписва на Стефан Урош III Дечански. Григорий Цамблак, който е игумен на манастира Дечани – построен от Стефан Дечански през първите години на XV в., е бил запознат с това как протича болестта и какви поражения нанася върху засегнатите от нея. От какъв източник Цамблак би могъл да получи толкова точна информация за симптоматиката на болестта и дали болницата, изградена към манастира, е била тясно специализирана за лечение на проказени?

Според *Житието* Стефан Дечански построява болницата за проказени „на три стадия“ от манастира. Стои обаче въпросът доколко това отговаря на истината, тъй като сходен топос (построяването на болница към манастирски комплекс, но във византийската столица Константинопол) присъства и в житието на бащата на Стефан Дечански – крал Стефан Милутин. В подкрепа на това твърдение е и коренно различната представа за Стефан Дечански, създадена към средата на XIV в. от Даниловия ученик във фрагментарния житиен текст за този сръбски владетел, поместен в *Даниловия сборник*. Там Стефан Дечански е представ-

вен в съвсем друга светлина – най-вече чрез своите военни победи, както и през призмата на сложните взаимоотношения с баща си, който го обвинява в заговор, ослепява го и го изпраща в изгнание. Сложни са взаимоотношенията и с неговия син – Стефан Душан, който го сваля от престола (Маринкович 2007: 254 – 256). В житието на сръбския владетел в Даниловия сборник обаче липсват данни за построяване на болница в близост до манастира Дечани.

Построяването на болница за прокажени, представено в другото житие на Стефан Дечански – това от Григорий Цамблак, върху което са фокусирани и нашите настоящи разсъждения, е окачествено като „венец“ на неговото милосърдие. Епизодът е поместен почти в края на описание на жизнения път на краля мъченик непосредствено след епизода с победата му срещу българския цар Михаил Шишман в битката при Велбъжд, която безспорно е сред най-значимите му военни победи. Стефан Дечански е представен като човек, готов след воинските подвизи, постигнати с Божия помощ, да извърши и най-големите подвизи на християнско милосърдие и себеотрицание (които са с по-висока стойност в градацията, направена от Цамблак в житието), давайки чрез построяването на болницата подслон и духовна утеша на прокажените: *вратио съкыраеть, числов доволно множьство* (ЖСД л. 707а, гл. 40.2). Техните телесни страдания, описани картино и истинно, предизвикват умиление у читателя. Кралят осигурява всичко необходимо на болните: построява болница, назначава администрация, която да се грижи за тях, осигурявайки им най-доброто лечение, препоръчано от тогавашната медицина, дори полага лични грижи за тях: *Силь покланяе се, обыятие оустроено, пльти страда[ти]лное шне ц[е]лоуе сльзали, словеса оутешенїа къ ними беседе сихъ похвалиае* (ЖСД, так там). Причината Стефан Дечански да извършва това „служене“ на болните, е описана в следващия пасаж и отразява познатата вече новозаветна гледна точка, която обвързва извъряването на пътя на страданието с постигането на Божието царство: *тако ради вѣлиеннаго страда[ли]нїа и скоропѣднаго, бескончнѹи[и] ц[е]л[и]ствїо спод[о]биши се*. Кралят проявява милосърдие към онези, които поради тежкото си заболяване са отхвърлени от обществото, и тайно ги посещава в болницата. Този акт на милосърдие е достоен завършек на жизнения път на владетеля мъченик, чиято мъдрост е сравнена със Соломоновата: *и не толико Соломонъ о въсии славѣ ц[е]л[и]ствїа своего красуаше се, елико ши[и] страда[ти]лъскими силъ съѣранїемъ и мнагы ноши скончаваше съ ними беседе, вѣхоу во вѣн ихъ моужїе и в[о]жъствни мъ нѣтким спод[о]бъльше се* (ЖСД, л. 707б, гл. 40.8). В *Житието на Стефан Дечанс-*

ки сръбският владетел преживява своето духовно пречистване чрез аскеза, която започва символично с избождането на очите му и прогонването му от сръбското кралство след интригите на неговата мащеха и продължава по време на последвалото многогодишно изгнаничество, когато той извършва подвизи на вярата и преживява изпитание – смъртта на по-малкия си син.

Названието на проказата, за лечение на която Стефан Дечански построява болница, още в самото начало на разглеждания пасаж обаче е уникално за българската и сръбската литература. Григорий Цамблак не употребява нейното обичайно название – „проказа“, което се среща включително и в старобългарските евангелски преводи, а евфемистично я нарича „свещен недъг“. Каква е причината Григорий Цамблак да назове в конкретния случай заболяването проказа „свещен недъг“, и среща ли се то и в други произведения от българската или сръбската средновековна литература?

Отговор на този въпрос би могъл да се открие в популярното *Похвално слово за Константин и Елена* от Патриарх Евтимий, възникнало през XIV в., в което също е споменато заболяването проказа. В единствения епизод от *Похвалното слово*, в който се открива фрагментарно описание на тази болест, е представена популярната легенда за приемането на християнството от Константин Велики. Според тази легенда императорът приема светото кръщение като акт, който представлява своеобразно духовно и телесно очищение и който му помага да се спаси от тежко заболяване – проказа, която по онова време е била нелечима: *и враченьи мицгы ҳытности подвыгшеньи о того исцѣлинии не ослѣвашемъ ниutoже* (Калужняцки 1901: 163). Присъствието в този текст на легендата за излекуването на византийския император от проказа чрез приемането на Свето кръщение свидетелства за присъствието на проказата и в живота на българите по времето, когато Патриарх Евтимий създава *Похвално слово за Константин и Елена* – периода от втората половина на XIV в. (известно е, че по това време проказата е широко разпространена в Европа, като на места тя достига епидемични размери). Нещо повече – то показва и определено отношение към болестта, която в легендата е представена като лечима, а спасението от мъките за болните се осъществява чрез силата на вярата. Този пасаж от *Похвалното слово* би могъл да бъде посочен и като пример за промяна в отношението към болестта и към болните от проказа в българското общество по времето на Патриарх Евтимий – промяна, която вероятно се дължи на навлизането на исихастките схващания за лечението на тежки хронични заболявания с летален край (Георгиев 2011: 154 – 155) и на

идеята за първенстващата роля на духа над плътта, както и на представите, че страданието, отнемашо значението на плътта, е път към спасението на душата.

В края на похвалното слово Константин Велики най-сетне получава съновидение, в което апостолите Петър и Павел го насочват към спасителното за него кръщение в Христовата вяра, което да бъде извършено от тогавашния епископ на Рим – Силвестър. Чрез това кръщение императорът трябва да се очисти от проказата и от всички телесни недълзи. И действително това се случва: *Бълсъходеющ же емоу шт ване пакы вътїа, остави въ нии, такоже рывбїе люспы, прокаженїа страсть и изыде въесь здравъ, радосты же и доушю и тѣломъ* (Калужняцки 1901: 164). Водата от Светото кръщение излекува тежките рани от проказата и струпените падат от тялото във вид на рибешки люспи, което символизира духовното прераждане на императора (рибата е новозаветен символ на първите християнски общини и новопокръстените християни). Чрез Светото кръщение болното тяло на императора се превръща символично в тяло Христово и страданието е преодоляно, а плътта на императора, както и душата му преживяват пълно очищение. Болестта, която се явява както човешко, така и държавническо изпитание, кара император Константин Велики да прояви качества на мъдър и милостив владетел, подтиквайки го към Светото кръщение – тя е част от пътя към светостта на самия Константин, утвърдил християнството в Римската империя и сам станал пример за подражание за всички християнски владетели. Именно тази болест в *Житието на Стефан Дечански* Григорий Цамблак нарича „свещена“ („свещен недъг“).

„Свещеният недъг“ и представите за строежа на човешкото тяло, отразени в хуморалната теория за равновесието на течноностите

Но има ли други основания, свързани с тогавашните представи за природата на човешкото тяло, въз основа на които проказата, описана в *Житието на Стефан Дечански*, би могла да бъде наречена „свещен недъг“? Коя от средновековните медицински представи, познати на Цамблак, би могла да даде основание за подобно назование на болестта?

Вече беше споменато, че описанietо на болестта в глава 40 от *Житието на Стефан Дечански* е необичайно именно заради неговата медицинска точност, която прави впечатление с ясното представяне на основните симптоми на заболяването, както и на най-популярните начини за лечение, познати на тогавашната медицинска практика. Григорий Цамблак, като игумен на манастира, построен от Стефан Дечански, е познавал много добре работата за прокажени към манас-

тира, както и самата болест – нейните симптоми, методите за лечение, както и трагичната участ на средновековния човек, заболял от проказа.

Единствената болест, наричана „свещена“ в древността, е епилепсията. В своето съчинение *За свещената болест* обаче Хипократ опровергава твърдението за божествена намеса в развитието на тази болест. В този труд, както и в други свои съчинения той дава обяснение за произхода на заболяванията, тяхната диагностика и лечение в съгласие с изложената от него хуморална теория за устройството на човешкото тяло, според която процесите в него са в пряка зависимост от моментното физическо състояние и съотношението между неговите четири течни съставки – кръв, флегма (слуз), жълта и черна жъльчка. Тези четири течности обозначават в човешкия микрокосмос четирите основни елемента, от които е изграден макрокосмосът (жизнената среда) на човека – земя, вода, въздух и огън. Свойствата на четирите течности, управляващи процесите в човешкото тяло, се идентифицират с физичните свойства на четирите елемента от неживата природа – топлота (кръв), мокрота, сухота и студенина (флегма), които могат да се променят в зависимост от външни влияния върху тях, предизвиквайки болестни състояния в организма. С други думи, болестта е резултат от нарушение в равновесните процеси в човешкото тяло, изучаването на чиято фина механика е основна цел на лекаря през Средновековието (Георгиев 2011: 44). Това схващане не противоречи на богословските представи за човешкото тяло през Средновековието, включително и по българските земи, за което свидетелстват тогавашните анатомични описания на човешкото тяло. Например в естественонаучната енциклопедия *Шестоднев*, компилирана през X в. от старобългарския книжовник Йоан Екзарх, е представена хуморалната теория на телесните течности.

При Хипократ и неговите по-късни последователи проказата представлява по-скоро деформация на тялото, отколкото болест, която заедно с други кожни болести според него бива причинена от възпаление (флеба) (Потър 1994: 58). Според Гален проказата се причинява от натрупването на черна жъльчка в организма, с което той обяснява подуването на тялото в началните стадии на болестта. Римският лекар Ареатей Кападокийски също подробно описва болестта, но ѝ дава название – „елефантаза“ очевидно поради отоците по тялото на пациента и вида на неговата кожа. С други думи, според хуморалната теория проказата е заболяване, което е резултат от загубата на равновесието между телесните течности (Георгиев 2011: 87). Според същата теория болестите, предизвикани от външни фактори, са внезапни, протичат остро и са често смъртоносни, докато хроничните заболявания на кожата

(проказа, кожни екземи с хроничен характер и др.), на сетивните органи (слепота и глухота), на двигателния апарат се развиват постепенно и са смятани за „болести – изпитание“ (Георгиев 1985: 32).

Описанието на симптомите² на болестта, с които започва глава 40 от *Житие на Стефан Дечански* от Григорий Цамблак, наглед съответства със средновековните медицински познания на античните автори за проказата. Причините за заболяването Цамблак определя като „възвиране на кръвта“ (*възвръщане кръве* – ЖСД, л. 707а). Авторът на *Житието на Стефан Дечански* описва протичането на проказата с промените в състоянието на една от основните телесни течности – кръвта, за която Йоан Екзарх твърди, че е вместилище на душата (Екзарх 1981: 235). Това обаче е гледна точка към телесното състояние по време на болестта, което се различава от мнението на късноантичните медицински авторитети Хипократ и Гален, които смятат, че проказата е заболяване, предизвикано от възпаление и от промени в черната жълчка. Според Цамблак „свещеният недъг“ (проказата) е причинен от промени в състоянието на кръвта, която според Гален, а и според хуморалната теория за строежа на човешкото тяло е вещество (течност), различаващо се от черната жълчка. Дали това се дължи на грешка, допусната в източника, който е ползвал книжовникът, или напротив, причина за това са променените представи за болестта, настъпили през XV в.?

Налице са сведения за порочна практика за лекуване на проказа с кръв от малки деца. Очевидно опитът за „подмладяване на кръвта“ има за цел да премахне негативните резултати от промените, които настъпват с кръвта в хода на болестта. Тази практика се споменава в легендата за заболяването от проказа на император Константин Велики, комуто според *Похвално слово за Константин и Елена* от Патриарх Евтимий неговите съветници – езически магьосници, предложили да се лекува с бани от кръв на малки деца. Същият момент присъства и в съчинението на Евсевий Памфил (роден през IV в.), което е основен източник за написването на *Похвалното слово на Патриарх Евтимий*, както и в съчиненията на някои византийски хронисти, включително и в *История от Йоан Кантакузин* (Иванова 2011: 9).

Особено жестоки при проказата са пораженията върху лицето и главата, посочени на първо място в текста на Цамблак като опознавателен знак, с който започва описание на симптомите на болестта – съг-

² Симптомите на проказата са тежки лицеви и телесни деформации, които засягат структурата на тялото, включително костите. Скелетните деформации при болните от проказа и до днес са начин за разпознаване на болестта при археологически находки. – Б. а.

нивша лица имѣше (ЖСД, пак там). Познанията на средновековната медицина и описаните от Григорий Цамблак начални и основни признания на заболяването тук кореспондират със съвременните познания за болестта, според които именно носната кухина е главен резервоар на лепроматозната инфекция, която при тежки случаи и липса на лечение води до унищожаване на меките тъкани на носа и лицевите тъкани около него. За средновековните хора лицето е „огледало на душата“. Описанието на формата и вида на основните органи на лицето в *Шестоднев* от Йоан Екзарх например дава представа за харектера и душевните качества на човека (Екзарх 1981: 252). Изтъкнатият от Григорий Цамблак видим симптом на заболяването се е възприемал от средновековния човек като тежък и непоправим белег на отнетата идентичност на заболелия и на принудителното откъсване от семейството, от рода (тъй като той носи техните фамилни лицеви белези) и от всички обществени структури. Главата е мястото, където „умът, разумната и управляваща сила на безпътната душа, като някакъв истинолюбец, нелицеприят и твърд съдия, или направо казано, като цар [...], седи на висок престол и бързо разбира онова, което чува“ (Екзарх 1981: пак там). Почти същата метафора е използвал преди това и Гален, който казва, че „главата е била създадена заради мозъка и следователно съдържа в себе си всички сетива, сякаш в качеството на служители и телохранители на великия цар“ (Гален VIII, II: 614). Тоест проказата атакува най-съществената част от плътта на човека, тя видоизменя неговия външен вид, прави го неразпознаваем, тя атакува вместилището на „свещеното“ в човека, заболял от проказа. Болните преживяват катарзис – те са отхвърляни от обществото заради здравето на своите близки и на околните и заради отвращението от техните рани. Опазването на тяхната човешка същност и вяра се явява за средновековния човек единствен път на спасение. Чрез смирене и чрез милосърдие здравите членове на обществото могат да помогнат за духовното оцеляване на прокажените. Това очевидно осъзнава и Григорий Цамблак, разсъждавайки картино и емоционално за начините на облекчаване на страданието на болните, чието лечение се провеждало с помощта на „най-модерните“ за времето си методи – с благовонни масла и с меки превръзки, които не дразнели разранената им кожа.

При описанието на симптомите на заболяването в *Житието на Стефан Дечански* се наблюдава градация. Изброяването на проявите на болестта, което е единствено по рода си и в сръбската, и в българската литература, започва с отделянето на тежко поразените части от тялото и завършва с невъзможността болният да диша. Някои изследователи

посочват, че това описание не е „плод на наблюдение“, а „има общи елементи“ с описанието на болните от чума в Четвърта книга на *История* на Йоан Кантакузин (Ангушева-Тиханова 2001: 78), без обаче да уточнят кои са общите елементи, какъв е делът им в текстовата цялост и т.н. Необходимо е да бъде направен общ каталог на симптомите и на проявите на болестта, така както са описани те в западноевропейската и византийската литература от Средновековието, за да се проследят причините за съкрашаването или добавянето на една или друга част от общото описание на болестта в съчиненията на различните автори. Въпреки съмненията в оригиналността на описанietо на проказата в *Житие на Стефан Дечански* за нас е от съществено значение нейното определяне за първи път като „свещена болест“.

Григорий Цамблак включва в *Житието* и ценни сведения за организацията на болницата за прокажени – той съобщава, че Стефан Дечански назначава начело на болницата високопоставен лекар, близък до двора на владетеля, който е наречен „строител“, „благ и добър мъж“ (*стронтиеля шт полаты, блага и добра лъжка* (ЖСД, л. 707а, глава 40.5) и комуто е заповядано да полага за тях всякакви грижи и да облекчава болките им, причинени от техния недъг *ѣъсѣмъ тѣлиъ огаждати и юже шт недоуѓа тѣлиъ оутолѣвати болѣзни*, ЖСД, пак там). „Строителят“ на болницата и неин главен лекар може би дори е съставил планове как трябва да изглежда това здравно заведение, включително е предвидил броя и вида на болничните стаи и сервизните помещения. Главният лекар на болницата се е грижел за всички събрани там страдалци. Понататък авторът добавя, че в бъдеще вероятно той ще посвети още от своето време на тази тема.

Житието на Стефан Дечански от Григорий Цамблак е ценен източник за проучването на историята на проказата на Балканите през Средновековието, предоставящ разнородни сведения за болестта, за отношението към болните и начините на лечение. Описано е устройството на една голяма, администрирана от двореца болница за прокажени (вероятно сред тях е имало такива с по-висок обществен статут, което свидетелства за голямото разпространение на болестта), откъдето черпим сведения за медицинските познания за болестта в България и Сърбия в началото на XV в., когато е датирано *Житието*. Настьпилата промяна в разбирането за болестта, чийто израз е замяната на традиционния негативизъм с едно подчертано по-хуманно отношение към болните, разкрива съществени аспекти от манталитета на балканските славяни в това драматично историческо време.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангушева-Тиханова 1996:** Ангушева-Тиханова, А. Григорий Цамблак чете византийската литература (Историята на Йоан Кантакузин, изображенията на проказата и чудесата-наказания). // *Старобългарска литература*, 1996, кн. 32, 75 – 82.
- Дуриданов, Рачева, Тодоров, ред. 1996:** Български етимологичен речник, т. 5. Редактори: Иван Дуриданов, Мария Рачева, Тодор Атанасов Тодоров. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1996.
- Гален 1821 – 1833:** Galen. *Opera Omnia*. Ed.D.C.G.Kuehn. 22 vols. Leipzig, 1821 – 1833, Vol. 14, 756 – 757.
- Георгиев 1985:** Георгиев, М. *Теоретични основи на медицината в средновековна България (IX – XIV)*. Автограферат, София, 1985.
- Георгиев 2011:** Георгиев, М. *Старобългарската медицина*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2011.
- Геров 1901:** Геров, Н. *Речник на българския език*, т. IV. Пловдив: Дружествена печатница Съгласие, 1901.
- Давидов и кол. 1981:** Давидов, А. Георги Данчев, Невяна Дончева-Панайотова, Пенка Ковачева, Тодорка Генчева. *Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак* (тук ЖСД). София: БАН, 1983.
- Иванова 1981:** Иванова, Кл. Византийски източници на Похвалата за Константин и Елена от Евтимий Търновски. // *Старобългарска литература*, кн. 10, 1981, 3 – 15.
- Маринкович 2007:** Маринковић, Р. *Светородна господа српска*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2007.
- Екзарх 1981:** Йоан Екзарх. *Шестоднев*. Превод от старобългарски, послеслов и коментар Н. Цв. Кочев. София: Наука и изкуство, 1981.
- Калужняцки 1901:** Kaluzniacki, E. *Werke des Patriarchen Euthymius (1375 – 1393)*. Wien: Commission bei Carl Gerold's Sohn, 1901.
- Кови 2001:** Covey, Herbert. People with leprosy (Hansens disease) during the Middle Ages. // *The Social Science Journal* 38/2001, 315 – 321.
- Лидъл, Скот 1983:** H. G. Liddell, R. Scott. *A Greek English Lexicon*. Oxford, 1983.
- Потър 1994:** Potter, P. *Hippocrates Affections*. Vol 5. Cambridge, Ms.1994.

ЛИТЕРАТУРНАТА ДЕЙНОСТ НА АНТУН ГУСТАВ МАТОШ С ОГЛЕД НА КУЛТУРНИЯ ЖИВОТ В ЕВРОПА И В ЮЖНОСЛАВЯНСКИТЕ СТРАНИ ОТ КРАЯ НА XIX И НАЧАЛОТО НА XX ВЕК

Саша Шмуля
Университет в Баня Лука

Саша Шмуля. Литературная деятельность Антуна Густава Матоша в свете культурной жизни Европы и южнославянских стран конца XIX-го и начала XX-го века

В настоящей статье мы рассматриваем жизнь и литературную деятельность Антуна Густава Матоша как части периода европейской культуры конца XIX и начала XX века, обычно называемого *Belle époque*. Как он сам о себе говорил – «дитя устаревшего девятнадцатого и старик еще неповзрослевшего двадцатого века». Общая история утверждает, что период между 1871 и 1914 годами характеризуется несколькими десятилетиями мирной жизни и стабильности между великими силами на европейском континенте. При помощи компаративного подхода к этому периоду в европейском контексте мы рассматриваем более существенные факты, касающиеся культурной и исторической жизни эпохи, ее научно-технического прогресса и просперитета, а также общественно-политических отношений между европейскими нациями – отношений, которые в это время оказали значительное влияние и на культурные традиции. Жизненный путь Антуна Густава Матоша (1873 – 1914) почти совпадает с развитием эпохи стабильности и благоденствия, но одновременно с тем и многочисленных противоречий, что осталось ощутимый след в его литературном и интеллектуальном творчестве.

Ключевые слова: Антун Густав Матош, *Belle époque*, литература, культура, компаративное изучение южнославянских литератур

Saša Šmulja. The Literary Works of Antun Gustav Matoš from the Perspective of the Cultural Life in Europe and the South Slavic Countries at the End of the 19th and the Beginning of the 20th Century

The paper explores the life and the literary works of Antun Gustav Matoš in that period of European cultural life at the end of the 19th and the beginning of the 20th century, often referred to as *Belle époque*. He often considered himself as ‘a child of the elder 19th century and an old man of the younger 20th century.’ The period between 1871 and 1914 includes several decades of peace and stability among the

great powers of the European continent. Through a comparative approach analysis to this period in the European context, we review the essential facts related to the cultural and artistic life of this age, to its scientific and technological progress and prosperity, as well as to the socio-political relations among the European nations at that time, which definitely has influenced the existing cultural trends. The life path of Antun Gustav Matoš (1873-1914) almost coincides with the development of this age of stability and prosperity, but also with numerous contradictions that have left a visible trace in his literary and intellectual works.

Key words: *Antun Gustav Matoš, Belle époque, literature, culture, comparative research analysis of South Slavic literature*

Увод

Големият хърватски и южнославянски писател и един от най-важните литературни посредници между южнославянските и големите европейски средища на културата от края на XIX и началото на XX век Антун Густав Матош се ражда две години след приключването на Френско-прусия конфликт, на който по това време се гледа като на последния голям конфликт в Европа през XIX век и който завършва през 1871 година. Умира през март 1914 година – само няколко месеца преди започването на Първата световна война. Въз основа на тези интересни и красноречиви съвпадения, но и на неговия целокупен литературен и литературно-критически опус можем да кажем, че Матош е изтъкнат представител, познавач и критик, но и истински син на тази епоха: епоха на силен възход и напредък на европейската култура, изящните изкуства и модернизма. Матош се изгражда като творец, осъзнавайки величествените постижения на този плодоносен период, приема модернистичните принципи и е настроен позитивно към международния литературен и културен обмен в широки, европейски граници. По отношение на поетиката неговият опус се намира на челно място както в хърватската, така и сред останалите южнославянски литератури, а и компаративно-културологически е изключително важен и интересен. Матош е вкусил от красотата и богатството на тази епоха, пребивавайки за известно време във вероятно най-голямото средище на европейската култура за онзи период – Париж (1899 – 1904). Като автор, който с творбите си допринася за разцвета на естетическата и артистичната красота на този плодоносен период на Южнославянската и Европейската модерна¹, в голяма част се изявява и в Белград, където

¹ **Модерна** – название, общоприето от литературознанието най-вече в славянските страни за означаване на първия етап на Модернизма, т.е. за времето от края на XIX и началото на XX в. – Б. ред.

пребивава два пъти (1894 – 1897 и 1904 – 1908) и през тези периоди изключително добре опознава сръбската литература и култура, превръщайки се в неин всеобхватен съдник и критик². Освен това доста често Матош се занимава с проучване и олитературяване на различни феномени от европейската културна карта от онова време като отличен познавач на актуалните течения, стилове и мода в изкуството. Тези негови становища, приноси и опит го превръщат в способен писател, познавач на постиженията на отделните европейски култури, поддръжник и посредник на европейските културни ценности и в този смисъл – в „добър европеец“³.

Интеркультурният аспект на литературната и критическата дейност на Матош ще ни разкрие писателя в светлината на величествения период на европейски напредък и всеобща размяна на идеи, мисли и блага, който самият той характеризира като „пулсиране на европейската кръв“, визирайки преди всичко културата и изкуствата. В многобройни текстове Матош се обръща към актуалността на тази обмяна и взаимодействието между европейските нации, както и към многоплановостта на явлението модерност. В неговите критически работи и бележки тази ера ни се разкрива като период, в който на вълните на антипозитивистичните и антинатуралистичните настроения се стига до същностни промени и в науката, и в художественото творчество по онова време. Макар и в своеобразен стил, често с груба и натежала литературност, Матош се проявява като изключително осведомен, начетен, красноречив и ревностен критик, който рядко греши. Работите му обхващат критически текстове и рецензии за художествени и научни събития от целия континент и макар в неуреден вид, разпръснати из многобройните вестници и списания, както и в неговите книги, те представляват фрагментарен, но внушителен исторически преглед на епохата. Той пише за литературата, музиката, театъра и изобразителните изкуства, запознат е с тенденциите в научната мисъл и отношенията ѝ с основните литературнохудожествени течения от периода, познава обществени и политическите теории, актуалните обществено-политически отношения и общите културни специфики на много от европейските нации, както и дейността на най-характерните им представители. Пътеводната

² Повече по този въпрос вж. Шмуля 2010а. – Б. а.

³ По-късно, имайки предвид същия период от историята на европейската култура, Стефан Цвайг определя неговите най-бележити представители със същата качествена характеристика. Като представител на хърватската и специалист по сръбска култура, като последовател, почитател и познавач на френската и другите големи европейски култури, Матош наистина е такъв. – Б. а.

звезда на Матош за „движението на великите мисли“ сред европейските народи е свидетелство за промените, които по онова време се извършват в широки размери и които обхващат, а като краен резултат – и хомогенизират европейския континент в една очарователна и преди всичко красива интеркултурна епоха.

Матош и неговото време

Казват, че това е епоха на целокупен просперитет с ярко изразено съзнание за прогреса, период на силен развой на науката и време на големи технически открытия (Дига 2007). В областта на културния и творческия живот това е също изключително плодотворен период, стиловете се сменят в духа на все по-ярко изразената модернизация на творческия процес, а целият сонм от шедеври от тази епоха превръщат естетическата красота в нейна главна особеност (*Belle époque*) (Готшел, Лоайе 2005). В културноисторическия контекст на този период се зараждат модерното европейско изкуство и многобройните модернистични течения и стилове. Матош често пише за модерността като за плурализъм от моди, стилове и противоречиви сензации, докато Модерната в литературата той характеризира като сбор от „всички литературни антинатуралистични течения и доктрини, от които най-важното течение е символистичното“⁴. В текста „За модерността“ („О модерности“)⁵ Матош подчертава, че това понятие означава „отрицание на всичко, което е досегашно, старо, обикновено [...] всичко, което е ново и приемано като по-добро от старото“ (СП, IV: 272). Матош си дава сметка за многобройните моди и стиловия плурализъм, които преобладават и се сменят в епохата на прехода между двата века в културнохудожествено и научно отношение, но и в останалите области на човеш-

⁴ Текстовете на Матош ще цитираме по *Събрани произведения в двадесет тома*. Редакторския и издателския подбор ръководи Мариян Маткович, както и редакторите Драгутин Тадиянович, Неделко Миханович, Дубравко Йелчич, Вида Флакер, Ловро Жупанчич, Славко Батушич и Давор Капетанич. Всички цитати от текстовете на Матош, както и цитатите от приложението и бележките на редакторите от отделните томове ще бъдат по-подробно обозначени в бележки под линия със съкращението СП за цитираното издание *Събрани произведения*, римски цифри за сборник (I – XX) и арабска цифра за страница. Напр. СП, IV: 191. Бележката ще съдържа и библиографската единица от първия публикуван текст. Напр. А. Г. Матош: „Лирика Симе Пандуровића“, *Хрватска смотра*, IV, книга V, св. IX – X, бр. 65 – 66, стр. 300 – 304; Загреб, 10. и 25. маја, 1909. На този принцип в скоби цитираме и данните за същия текст, напр. (СП, IV, 188 – 196). – Б. а.

⁵ Статията на А. Г. Матош „За модерността“ („О модерности“) е публикувана за първи път в „Народне новине“, LXXV, бр. 85, стр. 1 – 2, и бр. 86, стр. 2 – 3; Загреб, 15 и 16 април 1909; в СП, IV: 272 – 279. – Б. а.

кия живот, при които модата и модерността определят стила на човека и модерното изразяване в съвременните обществени тенденции.

В модата присъстват всички стилове, а сецесионът ги е смесил в стил, който до днес не е успял да се обнови. На мода са Ницше, един аристократ, и плебейските доктрини, евционизъм⁶ на Толстой и национализъм на Барес, милитаризъм и антимилитаризъм, мистицизъм и атеизъм, скептицизъм на Ренан и догматизъм на демокрацията, поетиката на анархията на Уитман и Верхарен, рафинираният формализъм на Бодлер и Стефан Георге. На мода са Кропоткин и католическият модернист абат Loази, младият японец и феодалната европейска аристокрация, торпедото и разкопките на Капитолия: накратко, най-противоречивите сензации [...].

(СП, IV: 274)

С известен скептицизъм по отношение на тази „moda на всички модели“ и „стил на всички стилове“ Матош подчертава, че тази епоха въщност „е с рафинирана красота“ и „е лишена от стил“. В текста „Литературата и писателите“ (1907) Матош изтъква, че „от всички столетия най-новото е най-литературното“, че книгите и литературата, четенето и писането, свободната мисъл и литературното творчество са изключително силни и много разпространени на европейския континент на прехода между столетията. Една от неговите най-интересни и в същото време най-хубави метафори – за „литературната република“⁷, ни показва с каква духовита оригиналност Матош обръща внимание на красотата на тази епоха, но и на потенциала на една своеобразна поетична „националност“, като с това сочи и доста важната роля на творците и поетите, чийто брой все повече се увеличава сред обществото:

Днес има над 300 000 творци в Европа и гарантирано също толкова писатели: брой, нечуван досега в културната история. Ако тази литературна република успее да се обедини и организира в истинска държава, то властта ѝ би била по-силна от всички байонети на европейския въоръжен свят.

(СП, IV: 281)

Матош живее във времето на истински плурализъм, в период на многобройни промени на територията на Европа, които са видими във

⁶ **Евионизъм** (или ебионизъм) – раннохристиянска секта, близка до юдаизма, която приема Иисус за месия и отрича неговата божественост. – Б. ред.

⁷ Статията на А. Г. Матош „Литература и литературни дейци“ („Књижевност и књижевници“) е публикувана за първи път в „Глас Матице хрватске“, II, бр. 9 – 12, стр. 74 – 81, Загреб, 25 юни 1907; в СП, IV: 280 – 292. – Б. а.

всички сфери, включително и в изкуството. Матош вижда Европа като динамично пространство, в което нациите и културите осъществяват контакти помежду си в процеса на културното взаимодействие и размяната на идеи, мисли и блага. За Матош културна Европа е жив организъм, в чиито артерии пулсира нейната литература. В текст от 1906 година⁸ се пита: „Не са ли литературните течения в Европа [...] пулсациите на европейската кръв, пътуване на големите мисли от народ към народ?“ (СП, XIII: 84).

Епоха на напредък и модерност (1871 – 1914)

През последното десетилетие на XIX и първото десетилетие на XX век чак до началото на Първата световна война европейският континент е обхванат от бурни промени с широк обхват – в сферата на културния и политическия живот, на научното, техническото и икономическото развитие, които биха могли да се нарекат епохални. Значителните промени в областта на естествените и обществените науки, част от които влияят върху художественото творчество и културния живот на цяла Европа, през осемдесетте години на XIX век са съпроводени с коренна промяна в методологията на научните дисциплини, която на Запад се отразява в реакцията спрямо позитивизма, сциентизма, рационализма, обективизма и материализма. В науката, както и в областта на литературното и художественото творчество в значителна степен започва да участва философията на ирационалното, идеалистичното, метафизичното, спиритуалното и „несъзнателното“. Накратко, от това време започва радикалното обръщане към вътрешния свят, към индивидуалното и интуитивно преживяване като похват на художественото творчество, а съответно и като път на научното познание. Опора в интуитивното съзнание се търси както във философията, така и в областта на литературното и художественото творчество по това време. През този период се реализира и забележителен технически напредък, съпроводен от редица открития в модерната наука, което ще се превърне в характерен параметър и на културния живот в Европа. Цяла поредица епохални научни и технологични открития напълно модернизира европейската цивилизация. Усъвършенстват се възможностите за комуникация, а в рамките на това – и възможностите за пътуване като признак за висок стандарт на живот, както и като предпоставка за пътеписното творчество, в което Матош е особено изтъкнат като творец.

⁸ Статията на А. Г. Матош „Йезуитска критика“ („Језуитска критика“) е публикувана за първи път в „Савременик“, I, кн. 2, бр. 7 – 8, стр. 137 – 139, Загреб, юли 1906; в СП, XIII: 82 – 85. – Б. а.

Още като млад критик в текст от началото на 1897 година⁹ Матош прави няколко паралелни забележки върху културния, художествения и научния живот на големите европейски нации, като посочва най-забележителните събития и най-значимите имена, както и някои остроумни наблюдения върху основните културни и интелектуални течения в Европа.

Безспорно е, че и реакцията в европейската политика помогна за създаването на литературната реакция. Само че главната причина за този феномен е в това, че модерната наука разяде всички основи, върху които се крепи старата обществена сграда, но не можа или все още не е успяла да внесе своите практически постулати сред широките слоеве на обществото.

(СП, VIII: 40)

В своите многообразни текстове за културните движения и творческите тенденции сред европейските нации, а на първо място – сред хърватската и сръбската, Матош взема под внимание обществено-политическите условия и констатира тяхното влияние върху художествената практика. Той е отличен познавач на обществените и политическите теории, чието отражение тълкува в литературната и художествената практика и критика, а и в междулитературните отношения на отделните национални литератури.

Всички тези промени, развитието и напредъкът в много области, но същевременно и декадентското настроение в областта на художественото творчество създават и косвено определят културната и литературната ситуация в Европа. Същото се случва и във всички юнославянски страни, които представляват тогавашната литературна периферия и в които почти по едно и също време, но с известни разлики между отделните литературни корпуси на литературноисторическата сцена настъпват редица събития, които по-късно повечето критици характеризират като ключови и в компаративно-исторически, и в поетически аспект. Модерната се смята за повратна точка с голямо значение за литературна и културна Европа, а поради активните европейски междулитературни влияния тя бележи обрат и в по-новата история на юнославянските литератури. Преди всичко заради факта, че през този период се стига до сърдечна литературна хомогенизация на целия континент, която до голяма степен се дължи на процеса на почти навременното, но

⁹ Имаме предвид статията на А. Г. Матош „В зората на 1897“ („На освitu 1897“), публикувана за първи път в „Бранково коло“, III, бр. 2, колона 56 – 62, Сремски Карловци, 9. (21) 1. 1897; в СП, VIII: 38 – 43. – Б. а.

радикално литературно обръщане на литературната периферия на Европа към нейния център. В този смисъл във всички юнославянски литератури този обрат представлява крачка напред с огромно значение, чрез която се определя предстоящият им развой и последователната им литературна европеизация. Силно проявеният всестранен интерес към проучването на европейските литератури дефинира подобна литературна и културна ориентация в сръбската и хърватската литература и вероятно най-значимите и плодотворни връзки с големите европейски литературни нации благодарение именно на този интерес се превръщат в трайна категория. Хърватската и сръбската литература от онова време се характеризират с почти синхронния наплив на модерните идеи, които биват адаптираны към местните литературни, но и обществено-политически условия.

Краят на XIX и началото на XX век в Европа са специфични и с това, че към себе си привличат внимание многообразните различни етноси, културно и национално пробудени в лоното на могъщи империи, но с надеждата за скорошно освобождение и независимост (Робертс 2002). Традициите, езиците и вероизповеданията разноцветно блещукат на културната карта на европейския континент. Някои творци виждат в този период на разцвет на европейската култура предизвестие за пълното приближаване и истинското обединение на Европа в нейните различия (Цвайг 1966). Този идеал и до днес се проявява като основна либералнодемократична и културна тенденция към общ живот и просперитет, която в течение на целия XX век от европейската история преживява своите възходи и падения. Този процес на хомогенизация и самата картина, която показва целокупната културна ситуация в края на XIX и началото на XX век, биха могли да се представят като мощно континентално ядро в Средна и Западна Европа, от което все по-силно се разпространява плодотворно влияние към периферията, докато и тя (периферията) културологически не се модернизира и не се включи напълно в общото европейско развитие. Естествено, това ядро се образува от могъщите култури на Германия, Франция и Англия, а една от най-силните е на австро-унгарската монархия с множеството етноси и други различни идентичности, които тя обхваща със своята имперска мощ и насырчава с културната си продуктивност. В Източна Европа се простира пословично силната Русия, която също обхваща многообразни етноси и в своите водещи центрове Москва и Санкт Петербург изгражда здрави основи на модерната култура и модерното творчество през така наречения „сребърен век на руската поезия“. На полуостровните части от Европа модерната култура не процъфтява с такъв интензитет

както в нейния център, но все пак съществува силна културна комуникация и плодотворен диалог между центъра и периферията. Скандинавските и балканските страни се намират в различна политическа и икономическа позиция, под силното влияние на могъщите съседни култури и империи. Въпреки това културният живот дава многобройни плодове, многобройни творци и световноизвестни учени¹⁰. През този период от европейската култура не остават неми и страните на Пиренеите, както и Италия на Апенините, която започва еуфорично модерния си живот вече в обединено кралство.

Благодарение на образоването, придобито в страните от Западна и Средна Европа, но и на големия напредък в областта на комуникациите много наши студенти (сред които много бъдещи поети и изтъкнати представители на националните литературни стремления към европейските ценности) се превръщат в посредници, които активно разпространяват културните и литературните влияния именно към периферията на европейския континент. Това показва и примерът на някои сръбски и хърватски студенти, сред които много бъдещи поети и изтъкнати литературни критици, получили висшето си образование в големите центрове на европейската култура, откъдето като своеобразни междулитературни посредници пренасят модерните литературни идеи в сръбския, съответно в хърватския културен контекст. Матош, който безславно завършва обучението си във Виена, а преди това и гимназиалните си дни, по-късно се старае да компенсира тази липса с постоянно и упорито учене, страстно четене и ревностна критика. Следователно Матош е един вид литературен самоук, което почти не може да се забележи, с изключение на стиловите и правописните грапавини, които забелязваме в някои негови текстове. С поетическото си дело и живота си тези посредници помагат не само малките европейски култури да заприличат на по-големите и по-силните, но и високата европейска култура съществено да се доближи до значително по-широк интелектуален, артистичен, а и обществен кръг. Пътуванията към центровете на тази висока култура и тяхното представяне в по-малките и по-малко продуктивните среди представляват важни фактори за културната комуникация, процъфтяването на пътеписния жанр и на някои публицистични литературни видове. Този интеркултурен диалог протича в рамките на един вид независимост от политическия тип комуникация, в която се дефинират международните отношения на времето, а отноше-

¹⁰ През този период сръбската култура ражда мислители от световно значение, каквито са Никола Тесла, Михайло Пупин, Милутин Миланкович, Йован Цвиич, Михайло Петрович Алас и т.н. – Б. а.

нията между народите и картата на тяхното културно взаимно проникване в литературата и изкуството сега очертават и пътеписците, сред които са отново някогашни студенти, дипломати и културни дейци, добри познавачи на европейските обществени и културнохудожествени условия. Техните творби са опоетизирани и от нестихващата страсть към пътешествията и посещенията на големите европейски културни дестинации, както и на по-малко познати, екзотични и примамливи места и култури. Сърбите и хърватите опознават многообразните европейски национални култури, техните столици и други културни дестинации, дори и най-отдалечените, подобно на величествената Норвегия, именно от творчеството на своите пътеписци. Благодарение на своите творци като посредници сръбската и хърватската култура по всичко започват да приличат на високата европейска култура, а най-вече – по силния си стремеж към общите европейски ценности. Тези две южнославянски култури се проникват взаимно и се приближават една към друга и може би най-важният посредник, който с еднакво внимание следи какво се случва в тях, е точно Антун Густав Матош. По същия начин се приближават и проникват помежду си и други европейски национални култури, особено онези, които териториално и генетически са предразположени към културна и художествена взаимност. Приближаването и взаимното обогатяване на немската и френската култура също не би било възможно и така плодотворно, ако те въпреки политическите си различия и конфликти не осъществяваха своите междунационални отношения чрез размяната на идеи и в областта на научния живот, и на културната практика. Немската *модерна* (die Moderne) и френският *край на века* (fin de siècle), които по-късно ще станат един вид синоними в общия стремеж на тези две европейски нации към прогрес на целиокупния научен и културен живот, се въздвигат и изявяват точно по времето, когато междунационалните и политическите отношения между двете страни са изострени до краен предел.

Езиково обединени, но културно съществено различни, сърбите и хърватите развиват доста сложни междунационални отношения заради обстоятелствата, създадени в края на XIX и началото на XX век. По време на Берлинския конгрес (1878) Сърбия е призната за независима държава, дори е разширена териториално, докато хърватският народ все още е под политическата и културната доминация на Австро-Унгарската империя. В публицистичните работи на Антун Густав Матош често присъстват сравнения между обществено-политическите и културните обстоятелства в Сърбия и онези в Хърватия. Усложняването на взаимоотношенията се случва колкото в политически, толкова и в идеологически план,

които обхваща и проблематиката „етнически произход“, съответно идеята за „политическата нация“ при хърватите. В статията си „Сърбите, всички и навсякъде“ (1849) Вук Стефанович Караджич подчертава, че езиковият и етническият принцип при самоосъзнаването на нациите са еквивалентни показатели за общия произход на някои юнославянски народи. При хърватите пък Анте Старчевич в съответствие със съвременните тенденции за приемане на идеята за хърватската „политическа нация“ неуморно се застъпва за всички политico-правни и идеологически аспекти на хърватското национално битие. Тези две силни личности оказват значително за времето си влияние върху обществения и културния живот при единия и съответно – при другия народ. Понятието за нация на Караджич се поддържа от голям брой сръбски интелектуалци, водени от идеята за помирение между стария антагонизъм по отношение на вероизповедание, националност, докато много хърватски интелектуалци, сред които и Матош, поддържат учението на Старчевич и в края на XIX, и през XX век, когато между сърби и хървати избухват няколко конфликта, мотивирани именно идеологически. Но независимо от този факт двата народа и двете национални литератури от този период постигат доста осезаемо, ако не и пълно отклонение от Вуковите идеали, съответно от идеологията на Старчевич, а това отклонение се отразява в техните собствени успехи в проекта за литературна и културна европеизация, както и в стремежа към взаимно литературно сближаване.

Интеркултурният живот в Европа и юнославянските страни в края на XIX и началото на XX век

Европейската културна карта от края на XIX и началото на XX век представлява разкошен и многоцветен стенопис, нарисуван с хармонични линии, в който ясно се отразява видима и разбираема перцепцията за целостта. Можем да го сравним и с величествена композиция, чиито ясни звуци се сливат в концерт със спонтанния отзук на музикални тонове в по-тихите „пространства“ на melodичната хармония. Понякога това е очарователен дворец, специално създаден, за да може под блестящата му естетическа външност да се събират творците, които като в работилница да се занимават със създаването на европейската поетическа модерност. Вероятно бихме могли да охарактеризираме културната ситуация в Европа на прехода между двете столетия като модерна geopolитическа експозиция с континентални размери, подобно на парижкото *Световно изложение*, което само по себе си символизира европейските културни и технически постижения на тази плодотворна епоха. А може и като разкъсваща небето стоманена конструкция, от

която всяка, дори най-малката част има незаменима роля в единното и монументално начинание и чиято вертикална символика се основава не само върху устрема към свръхземните художествени ценности, но и върху здравата почва и хоризонта, стабилните основи и още по-силното взаимодействие между всички части от нейната структура.

Всички тези метафори намират „покритие“ в културната реалност на прехода между столетията, в чието създаване заедно със силните и винаги продуктивни страни на Средна и Западна Европа имат дял и почти всички национални култури от целия континент, хомогенизирайки се в усилието за обща културна модернизация. В такъв процес е неизбежно в изкуството да се появяват многобройни и хетерогенни тенденции с различно качество и различен интензитет, но това няма решаващо влияние върху крайните цели на модерната литературностилова и интеркультурна епоха. Многобройните плодове на литературното творчество, музикалното, музикално-сценичното, театралното и изобразителното изкуство и архитектурата от този период, многобройните артистични сдружения, които със своята дейност и творческа енергия допринасят за раждането на тези плодове на културата, интеркультурните посредници и институциите, списанията, понякога дори и кафенетата като места за събиране на творците, урбанизацията на културата и другите културни процеси – всичко това много прилича на проект с континентални размери, който има за цел да преодолее закостенелия традиционализъм и академизъм, догматичната и доктринална философия на изкуството, т.е. има за цел да се модернизира творческият процес, да се утвърдят поетическите и творческите свободи, да се стимулира креативността и да се модернизира самият творчески акт.

Гласната от всеобщия напредък в западната и централната част на континента и предопределената от националния възторг в страните, които през този период скъсват с многовековното империалистическо иго, както и от ситуацията на страните, които тепърва ще дочакат своето освобождение, европейската Модерна обхваща все по-широко културно пространство, демонстрирайки се чрез резултатите на напредъка си не само в културния и научния живот, но и в икономически и социален план. Най-важната грижа на културното и художественото творчество във всички тези страни е степента на гражданска свобода, която цари в тях. Тя е съставна част и признак на прогресивните европейски култури, както и идеал и цел, към които се стремят творците в още неосвободените земи. Въпреки че много от страните все още водят борба с ниското ниво на общата култура и образоването, повечето европейски общества са обхванати от вълната на силна еуфория от чувството за единение на високите култури, осезаемия напредък и подобряването на

стандарта на живот. До началото на Първата световна война вълните на модерността до голяма степен покриват целия континент, релативизират значението на административните граници и политическите междунационални отношения на културната карта на европейската Belle époque, трайно променяйки културната картина на континента към нов етап в историята на човешката цивилизация. Появяват се и отделни призови на някои творци за европейско обединение не само в общия културен стремеж към реализация на модернистичните планове, но и в едно общо, наднационално, европоцентрично общество в момент, в който виждат или само предвещават неговия изгрев. И все пак културната карта на континента в рамките на етническите и политическите граници още дълго ще продължи да свидетелства за най-голямата ценност на европейската цивилизация – естественото реално съществуване на пословично красива и разноцветна мозайка от култури.

Въпреки това на прехода между двата века се появяват и негативните аспекти на просперитета, плурализма и напрежението в международните отношения в Европа. Те се проявяват под формата на слабост в културата и във вид на предчувствие за негативните последици от промените, чито размери сме описали в предходни изследвания. Те ще предизвикат и засилят усещането за криза, зависимост, несвобода и упадък сред голям брой творци. В някои страни, най-общо казано, интензитетът на художественото творчество, както и на културния живот нараства неимоверно много благодарение на значителния икономически ръст, но това директно влияе и върху индустриализацията на обществото и урбанизацията на големите градове, чито негативни последици много творци изпитват като мрачно предчувствие за някакъв предстоящ крах.

Много хора, които живеят в Belle époque – в края на деветнайсети век – смятат постиженията на Запада в науката и изкуството за триумф. Но има и културни критици, какъвто е Ницше, които отхвърлят външния блъсък на този период като фасада; за тях декадансът, упадъкът и моралното падение представляват истинската реалност.¹¹

(Пери 2000: 453)

И много творци реагират изцяло негативно, като по този начин показват недоволството си и само привидност на всеобщо въодушевление, изразявайки се като поети и човешки личности в декаданса и дег-

¹¹ През този период сръбската култура ражда мислители от световно значение, каквито са Никола Тесла, Михайло Пупин, Милутин Миланкович, Йован Цвийич, Михаило Петрович Алас и т.н. – Б. а.

радацията, екзистенциалната умора и депресията. Негативната естетика и декадентският поглед към света на Бодлер много бързо намират последователи не само в рамките на френската култура, но и из цяла Европа. Надвисвайки отначало най-вече над Париж, облациите от меланхолия и пессимизъм бързо закриват голяма част от Европа, която по онова време основно е фиксирана върху френската столица като модел за урбанистично и културно развитие. По този начин се създават предпоставките този ренесансов период на прага на съвременната европейска история да бъде белязан и от кризата и декаданса, пессимизма и останалите многобройни подобни тенденции в областта на духовния и творческия живот, при което на двете времеви граници на тази светла и красива епоха трагизъмът на Бодлер и Дис (като пример за един по-висш смисъл на съдбата на твореца) потвърждават съществуването на обратната, мрачната перспектива на модернизма.

От в първите си творчески и литературнокритически изяви Матош се насочва към европейските модернистични течения. В началото отношението му към явлението поетически декаданс е негативно, но по-късно променя донякъде становището си. В текста „*Impromptu*“¹² отхвърля декаданса като творческа особеност на модерните подражатели на Бодлер. „Декадансът е зараза, подчертава Матош, а модерните декаденти са подражатели на Бодлер, следователно карикатура на карикатурата“ (СП, XIII: 28). Матош уважава авторитета на По и Бодлер, но срещу подражателите е крайно скептичен. Смята По за гений, предтеча на всички писатели декаденти, индивидуалист, творец, който умеет да прави невъзможното възможно. Бодлер пък уважава като поет с ярко изразен талант, но не така и не толкова, колкото По. Според Матош Бодлер е „най-големият декадент и диаболист“, който се „води почти слепешката по По“ и в чито работи са „нажежени всички модерни грешки освен една: обожава формата“ (СП, XIII: 26). Следователно Матош първоначално използва понятието на Гьоте „декадент“, за да назовава поетите, които се появяват на европейската литературна сцена изпод поетическия „шинел“ на По и Бодлер, но успоредно с това понятие използва и термина на Мореас „символисти“¹³. Накратко – Матош не цени последователите на Бодлер, а в текста „*Impromptu*“ характеризира декаданса понятийно и поетически по безкомпромисен начин:

¹² Статията на А. Г. Матош: „*Impromptu*“ е публикувана за първи път в „Нови вијек“, IV, Сплит, 1 март – 15 юни, 1899; в СП, XIII, 16 – 55. – Б. а.

¹³ Статията на А. Г. Матош „Две смърти“ („Двије смрти“) е публикувана за първи път в „Савременик“, V, бр. 7, 537 – 541, Загреб, януари 1910; в СП, VII, 74 – 77. – Б. а.

Тъй като съдържанието на думата декадент в устата на един противник на декаданса е морално, то означава *de facto* бодлеровците, тоест парижката школа в тесен смисъл, на която повече или по-малко подражават нейните нефренски приятели. Този вид декаданс ме отвращава, защото не е здрав. При всички положения е естествен, тъй като в крайна сметка и болестта, и гниенето са естествени явления. И душевните чуми имат своите миазми: думите в книгите на заразените писатели.

(СП, XIII: 28)

От времето, когато пише тези думи, „на Матош са нужни три години, за да се обърне към декаданса“ и да се превърне в борец за „подчертания индивидуализъм, независимостта на твореца и свободата на художественото творчество“ (Томич 1970: 368). Като зрял критик Матош твърди, че декадансът не е никаква поетическа школа, а всъщност е едно нещастно понятие, въведено от Теофил Готие, докато говори за Бодлер.

Тази реакция срещу бруталната и тясна антипоетична поетика, чийто най-типичен представител е Зола, дава на модерна Европа всички нейни известни модерни поети и само един Скерлич има кураж да каже, че творбите на Бодлер, Верлен, Лафорж, Метерлинк, Ибсен, Ницше, символистите Барес, Верхарен, А. дьо Рyonе са „нешо шарлатанско, гроздно и напълно безплодно“. Движенето, което повърхностните хора наричат „декадентско“, фактически е знак за литературен ренесанс, възраждане, а не декаданс и упадък.

(„Лириката на Сима Пандурович“, СП, IV: 191)

В текста, в който категорично и убедително се дистанцира от своите младежки разбирания за декаданса като „карикатура на карикатурата“, Матош отхвърля възможността това да е била отминалата мода или пък „преболедувана болест“, но настоява, че това литературностилово явление, без значение как се нарича, е родило най-големите и най-значителни европейски поети от този период, доминиращи „не само във френската поезия, но и в Италия с Д'Ануцио, в Германия с Демел, бодлеровците Ст. Георге и Хофманстал, в Полша с Пшибишевски, Тетмайер и Каспрович, в Русия с Балмонт и Андреев, с естетизма на Мережковски и ницшеанския индивидуализъм на Горкиевия пролетариат“ (СП, IV: 192). Противопоставяйки се на Скерлич и неговото виждане за модернистичните поетически тенденции в сръбската литература, той се опитва да реабилитира поезията на Пандурович и Дис, смятайки, че при тези писатели на първо място се забелязват отражението на болката, нещастният и неуречен душевен живот, а не модерният декаданс или подражаването на френския поетически модернизъм.

Заключение

Да се върнем към по-светлата страна на европейската култура от този период, за да направим заключителен преглед на значението, обхвата и динамиката на модерната творческа дейност, подтикнати от чувството, че е необходимо да се преодолеят старите ценности, а с това неизбежно да се оформят новите, младежките ценности в система, която ще характеризира един значително по-различен стил на художествено-то творчество. Че това чувство се появява на територията на целия континент, показваме с краткото сравнение на условията, които се проявяват разнообразно в рамките на различните национални граници или чрез въздействието на интеркултурните влияния, но отново с еднакво или поне сходно намерение мисълта и стилът на модерното творчество да заживеят възможно най-силно. При тези процеси отделните европейски национални култури съществено се хомогенизират в усилията всичко онова, което е характерно за не толкова отдавнашното европейско културно минало, всичко, което представлява и дефинира не толкова „стария“ свят, да се замени с новата ценностна система на модерното, проспериращо общество във визията за по-добър свят и подобра цивилизация. Тези нови, идеални ценности разпознаваме в набелязващата се потребност от наднационално съзнание, което ще кристализира в космополитна гражданска култура и в някакъв вид културна утопия, докато в нейното създаване участват равноправно всички европейски нации. Модел на едно такова общество предлага Стефан Цвайг в своята въодушевена визия за тази епоха, и то от значителна дистанция във времето, която определя не само неговата обективност, но за съжаление, и неговата лична трагедия. В своята автобиография *Вчерашиен свят* (*Die Welt von Gestern*) от 1942 година, която същевременно съдържа ценни и обширни отрязъци от културната история на европейския континент от края на XIX до средата на XX век, с житейския си опит Цвайг свидетелства за културния, обществения и научния живот, за големия напредък на европейското общество, неговия космополитизъм и либерализъм, но и за залеза на хубавата епоха, който потопява всички европейски ценности в кървава война:

Величествена беше тази укрепваща вълна от сила, която от всички брегове на Европа се удряше в нашите сърца. Но в същото време ние дори не подозирахме, че това, което ни правеше щастливи, носи в себе си опасност. Бурята от гордост и вяра в себе си, която тогава загърмя из цяла Европа, но сеше със себе си и облаци. Може би възходът дойде прекалено бързо, може би държавите и градовете прекалено бързо придобиха сила, а чувството за надмощие винаги подвежда и хората, и държавите да употребят силата и

да злоупотребят с нея. [...] Ако днес [...] се попитаме защо през 1914 година Европа влезе във война, няма да намерим нито една причина с разумен характер, нито повод. Не ставаше въпрос за идеи, а едва ли е ставало въпрос за малките гранични области; не бих могъл да си обясня това по друг начин, освен с излишъка от сила, с трагичната последица от онзи вътрешен динамизъм, който се беше натрупал през четиридесетте години мир и напираше да се освободи чрез сила.

(Цвайг 1966: 466)

Това са само някои от характеристиките на епохата, зародила се във времето, когато парадоксално и паралелно в Европа се развиват хуманитарните идеи за равенство и равноправие между хората, но също и многобройните деструктивни идеологии с крайна изходна точка в рационализма, национализма, ксенофобията и антисемитизма. Нито житейският път, нито интелектуалното дело, мисълта и творчеството на Антун Густав Матош са били имунизирани срещу тези негативни явления, за което свидетелстват множеството идеологеми в творчеството на този писател, особено когато става дума за неговата обществена, критическа, а също и интеркултурна дейност¹⁴. Този сегмент от неговия опус се заобикаля и пренебрегва от сръбската и хърватската критика, въпреки че е твърде значителен преди всичко като обратната страна на онези големи идеи и мисли, както и на литературната виртуозност на писателя, според която той, както вече казахме, е истински представител на тази прекрасна интеркултурна епоха.

Превод от сръбски: Елица Маринова

ИЗТОЧНИЦИ

Сабрана дјела Антуна Густава Матоша (1873 – 1914 – 1973), книге I – XX, Загреб: ЈАЗУ, Либер, Младост, 1973.

ЛИТЕРАТУРА

Гетшел, Лоайе 2005: Goetschel, Pascale, et Loyer, Emmanuel. *Histoire culturelle de la France, de la Belle Époque à nos jours*, Armand Colin, 2005.

Дига 2007: Дига, Жак. *Културни живот у Европи на прелазу из 19. у 20. век*. Превела с французското Татјана Портман. Београд: Clio, 2007.

¹⁴ Повече по този въпрос вж. Шмуля 2010. – Б. а.

- Пери 2000:** Пери, Марвин. *Интелектуална историја Европе*. Превео са енглеског Ђорђе Кривокапић. Београд: Clio, 2000.
- Робертс 2002:** Робертс, Џон М. *Европа 1880 – 1945*. Превели са енглеског Маја и Вук Марковић. Београд: Clio, 2002.
- Томич 1970:** Томић, Јосип. Матош и француска књижевност. // *Хрватска књижевност према европским књижевностима. Од народног препорода к нашим данима*. Зборник радова, уредили Александар Флакер и Крунослав Прањић. Загреб: Либер (издања Института за знаност о књижевности), 1970.
- Цвайг 1966:** Zweig, Stefan. *Zvjezdani sati čovječanstva, Jučerašnji svijet*. Preveo s njemačког Vladislav Šarić. Rijeka: Otokar Keršovani, 1966.
- Шмуља 2010а:** Шмуља, Саша. Антун Густав Матош и српска књижевност. // *Књижевна историја*, XLII, 142, Београд, 2010, 579 – 596.
- Шмуља 2010б:** Шмуља, Саша. Антун Густав Матош и српска култура. // *Филолог*, број 2, година I, Бања Лука, 2010, 83 – 99.

КНИЖЕНСТВО – В ТЪРСЕНЕ НА АВТОРКИТЕ В СРЪБСКАТА ЛИТЕРАТУРА¹

Биляна Дойчинович
Белградски университет

Биляна Дойчинович. Книженство – в поисках женщин-авторов в сербской литературе

В настоящей работе идет речь об исследовании истории литературы, созданной женщинами на сербском языке. В первую очередь рассматриваются источники написания такой истории, а потом – и возможные ее родонаучальницы в хронологическом порядке. Во второй части статьи обсуждаются две монографии, посвященные этой теме – одна из них на английском, а вторая – в переводе с польского на сербский язык. В заключительной части представлен проект Книженство, теория и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године (Книженство – теория и история литературы, созданной женщинами на сербском языке до 1915 года), который переводит исторические исследования в область дигитальной гуманитаристики.

Ключевые слова: сербская литература, история литературы, книженство, женщины-авторы, дигитальная гуманитаристика

Biljana Dojčinović. “Knizhenstvo”: Searching for Female Authors in Serbian Literature

This paper studies the history of literature written by women in Serbian. First, it outlines the sources for creating such a history, after which it suggests possible pioneers in chronological order. The second part of the paper comments on two monograph books: one written in English and the other – a translation from Polish into Serbian. The last part of the paper presents the project Книженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године (“Knizhenstvo”, teorija i istorija zhenske knizhevnosti na srpskom jeziku do 1915 godine) in which historical studies are transferred into the field of digital humanities.

Key words: Serbian literature, history of literature, “knizhenstvo”, female authors, digital humanities

---

¹ Текстът е създаден в рамките на проект № 178029 на Министерството на просветата и науката на Република Сърбия Книженството – теория и история на литературата, създадена от жени на сръбски език до 1915 година. – Б. а.

Още през далечната 1929 г. Вирджиния Улф в *Собствена стая* пише, че историята на женската литература е пълна с лакуни, а тази констатация, разбира се, едва половин век по-късно бива пренесена и в изследванията на женската литературна традиция в отделни езици и култури – от английски до китайски и по-далече. От всички тях в еднаква степен става ясно, че е трудно да се установи континуитетът на творчеството на жените не само защото в отделни периоди жените не са създавали литература, а и защото много от онова, което са създали, е потънало в забрава.

И в сръбската литература ситуацията е аналогична – освен Исидора Секулич и Десанка Максимович много имена на жени не се срещат нито в учебниците и историческите обзори на сръбската литература, нито пък в антологиите. Почти мимоходом се споменават Йефимия и Милица Стоядинович, Даница Маркович и може би още тук-там по някое име, винаги представено накратко. През деветдесетте години на миналия век² под влияние на феминистическата критика и гинокритиката се съживява интересът към реконструирането на сръбската женска литературна история, но едва от средата на последното десетилетие на ХХ в. започва същинското издирване на значителни имена, които са изчезнали или пренебрегнати. В това отношение голяма роля изиграва рубриката „Портрет на една предходница“ в списание „ProFemina“, което започва да излиза през 1995 г. и в което са представени жени – писателки и интелектуалки – като Драга Деянович, Даница Маркович, Юлка Хлапец-Джорджевич и други. Текстове за жени автори са публикувани и в други списания, но първата монография, посветена на тази тема, излезе едва през 2000 година.

Източници

Основни източници за реконструирането на цял низ авторки и интелектуалки, които са писали на сръбски език, са едни своеобразни списъци. В алманаха „Сръбкиня“ („Српкиња“) за 1897 г. (публикуван през 1896 г.) е представен списък на сръбкини, от които наистина не всички са авторки, но са вписани дори ако „само някога са топнали перото си, за да напишат няколко редчета“ (Аноним 1913: 21). Този списък всъщност е използван за изданието на „Сръбкиня“ от 1913 г., но е прецизиран и развит в специфичната форма „на женски портрети“ (термин на Станислава Барач – вж. Барач 2014). „Сръбкиня“ от 1913 г. си поставя за задача

² Вж. тематичния брой на списание „Књижевност“ от 1986 г. „Женското писане“ („Женско писмо“), съдържащ материали от конференцията в Дубровник. – Б. а.

да представи жените, работещи на общественото поле – над петдесет учителки, литераторки, творци на изкуството, благодетелки и други значителни интелектуалки. Тук е публикувано едно произведение на Йелена Димитриевич, а също и текстове за Исидора Секулич, както и за Даница Маркович. Заслужава внимание фактът, че цели 16 години преди да излезе сръбският превод на *Собствена стая*, в същия този алманах е публикувана уводна статия със заглавие „Жените и литературата“, която най-вероятно е излязла изпод перото на редакторката на това издание – Йелица Белович-Бернаджиковска, и в която се поставят изисквания за реконструиране на женската литературна традиция, за създаване на женски читателски общности и за отдаване на признание на културната дейност на жените, включително и за адекватното им парично заплащане³. Тези данни говорят, че в тогавашната сръбска култура ясно и многостранно се осъзнава фактът, че една нейна част е потисната и пренебрегната. Естествено, не може да се очаква това да бъде повсеместно явление, но макар и епизодични, отделните случаи са осъществявали при определени условия значителни крачки напред.

Като цяло „Сръбкиня“ от 1913 година е първият от двата най-важни източника за реконструиране на ролята на жените в сръбската литература. Вторият е *Библиография на книгите на жените писатели в Югославия*, съставена и издадена през 1936 г. от Сдружението на жените с университетско образование в Югославия, Белград, Любляна, Загреб⁴. В предговора към нея се казва, че библиографиите са от първостепенно значение за научното представяне на културната дейност през някакъв период.

Те у нас са доста редки [...]. Тази библиография представлява свидетелство за способностите на югославските жени, насочва вниманието към тяхното културно равнище, както и към кръга на техните интереси. Тя ще послужи като основа, върху която ще се гради всяко изследване, посветено на духовните усилия на нашите жени.

(Библиография 1936: V)

Библиографията е разделена на три основни части: сръбска, хърватска и словенска. В частта, която е разработена в Белград – „Библиография на книгите на жени писатели, отпечатани във Войводина, Сърбия,

³ Вж. Аноним 1913, Биляна Дойчинович-Нешич 2007. – Б. а.

⁴ Библиографията е публикувана като инициатива на Сдружението на жените с университетско образование, основано в края на 1927 г. Целта на сдружението е била да защитава професионалните интереси на жените, да се бори за техния професионален напредък и за промяна на позицията на жената в гражданско право. – Б. а.

Южна Сърбия и Черна гора до края на 1935 година“, съставена от Надежда Петрович, библиотекар в Народната библиотека, има списък от 578 труда, подредени по азбучен ред с индекс на имената на преводачки, редакторки и издателки; азбучен списък на произведения, преведени от жени, който обхваща 112 заглавия; списък на списания и публикации по хронологичен ред, който обхваща 63 единици. В края е поместен хронологичен индекс за периода 1841 – 1900 г., в който има 57 творби от категорията оригинални, 38 превода и девет списания и публикации. Индексът на жанровете включва понятия като поезия, проза, драма, етнография и други – отнесени както към оригиналните произведения, така и към преводите.

Следващото свидетелство за немалък брой авторки, подредени хронологически, представлява статията на Властое Алексиевич от 1941 г., основаваща се на негова лекция, която той изнася през същата година. Следва дълъг период от половин век, в течение на който текстове и монографии, посветени на жени писателки, се появяват твърде рядко (вж. Радованович, Радакович 1972).

Реконструиране на историческите следи

При опитите за реконструиране на женската литературна традиция най-често се тръгва от една ключова, примарна фигура. Това е един вид търсене на предците, предшественичките, прамайката, за която говорят както Вирджиния Улф, така и теоретичките на феминизма като Сандра Джилбърт и Сюзън Губар например. Вирджиния Улф например е приемала Афра Бен за забележителна личност, тъй като това е първата жена, която е печелила пари с писателски труд, също така е ценяла високо и Джейн Остин заради това, че е извоювала естетическа победа над подчертано мъжкото езиково наследство, отличаващо се със своите претрупани изречения. И най-сетне самата Вирджиния Улф се превръща в ключова фигура, предхождаща феминистичната теория.

В сръбската литература търсенето на прамайките най-често ни отвежда до Йефимия, която хронологически стои в началото на тази поредица, или пък до Милица Стоядинович Сръбкината, която, като представителка на Романтизма, може би е първата модерна писателка – естествено, това зависи от смисъла, който влагаме в самото понятие „moderност“. Първото произведение на **монахинята Йефимия⁵** – *Тъга по младенеца Углеша* (*Туга за младенцем Угљешом*), се състои от две дълги изречения, изразяващи дълбоко лична, емоционална молитва,

⁵ За нея вж. <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/authors/jelena-mrnjavcevic-jefimija>. – Б. а.

породена от смъртта на малкия ѝ син⁶. Стихът ѝ е гравиран в сребро и представлява оброчен предмет – двойна иконка, която тя подарява на Хилендарския манастир. Същият е и случаят с другите две нейни запазени произведения, които имат не само литературен характер, но представляват предмети с художествена стойност. *Молитва към Господ Исус Христос* (*Мољење Господу Исусу Христу*) се появява през 1398 – 1399 година, а текстът е избродиран върху завесата на царските двери, дарена от Йефимия на Хилендарския манастир, където се пази и до днес. *Похвала на княз Лазар* (*Похвала кнезу Лазару*) е избродирана със сребърна и позлатена сърма върху атлас. Йефимия е обрекла този покров за манастира, който е бил издигнат за упокой на душата на Лазар – манастира Раваница, а сега покровът се съхранява в Музея на Сръбската православна църква.

Първа в хронологическата поредица авторка, която е публикувала своите творби, е **Евстахия Арсич**. Тя е родена във фамилията Цинцич от Ириг през 1776 година, починала е през 1843 г. Започва своята литературна кариера, след като се омъжва за Сава Арсич, който за нея е трети брак. Авторитетен образец за нея е Доситей Обрадович и подобно на него тя пропагандира идеите на Просвещението. Първото ѝ произведение се нарича *Майчин съвет* (*Совет матерњи*, 1814), а след него публикува *Полезни размисли за четирите годишни времена* (*Полезнаја размишлењу о четириех годишних временех*, 1816).

Още една предшественичка е **Милица Стоядинович Сръбкинята** (1828 – 1878), поетеса с тъжна съдба. В цитираната публикация на „Сръбкиня“ от 1913 г. тя най-често се споменава като прамайка на сръбските литераторки. Националният патос в ранните ѝ родолюбиви стихотворения я прави известна, но за нейно най-добро произведение се смята дневникът *На Фрушка гора*⁷ (*У Фрушкој гори*, 1854). „Връдничката⁸ самодива“, както я наричат, е родена в Срем, тогава част от австро-унгарските земи на Хабсбургската монархия, починала е в мизерия в Белград. Дневникът за едно „самодивско лято“, от една страна, е романтически текст, съставен от разнородни наблюдения, преводи, записи на народни умотворения, суеверия, обичаи, притчи и песни, а от друга страна, е свидетелство за последните щастливи години от живота ѝ. С начина, по който описва една по-различна действителност, скрита зад света на реалните явления, както и със своята фрагментарност, коя-

⁶ По този въпрос вж. Пилипович 2011. – Б. а.

⁷ **Фрушка гора** – област, известна като сръбската Света гора. – Б. ред.

⁸ **Връдник** (ср. Врдник) е малко градче в Сремска област на юг от Фрушка гора. Там Милица Стоядинович Сръбкинята прекарва голяма част от живота си. – Б. ред.

то е впрочем обичайна за дневниците, писани в духа на Романтизма, това произведение представлява специфичен женски текст⁹.

Списъкът от литературни прамайки значително се обогатява в края на XIX и началото на XX век. Модернизацията на обществото засяга и положението на жените, като поставя въпроса за по-доброто им образование и за участието им в обществената сфера. През 1928 г. сръбската литературна деятелка **Йелена Димитриевич** публикува своя епистоларен пътепис *Писма от Индия* (*Писма из Индије*). През същата година нейният роман *Новите* (*Нове*), публикуван през 1912 г. в престижното Сръбско литературно дружество и награден през следващата година, е преведен на руски и е публикуван в Москва. По инициатива на Сдружението на югославско-руските студенти в Белград на 30 декември се честват тридесет и пет години от нейната творческа дейност. Тържеството се провежда в „голямата университетска зала“, говорят професорите Даринка Стоянович (1892 – 1971) и Йелена Лазаревич (1877 – 1947). Присъства представител на самия крал – министърът на просветата Милан Грол. Прочетено е и приветствие от литературния историк Павле Попович, тогава заместник-ректор на университета, който следи кариерата на Йелена Димитриевич от самото начало. В словото му между другото се казва, че лично той е препоръчал на Сръбското литературно дружество да публикува нейния роман *Новите*. В знак на почит са кръстени на нейно име улици в градовете Ниш и Алексинац. В списанието „Жена и свят“ („Жена и свет“) е публикуван текстът на Анджа Бунушевац „Г-жа Йелена Димитриевич – известна литераторка и първата наша (сръбска – б. пр., В. Н.) жена, която е била на околосветско пътешествие“¹⁰.

В рамките на една-единствена година Йелена Димитриевич публикува своите записи от пътуването си до Индия – дестинация, която малко хора от нейната среда въобще са достигали, а за нея тази дестинация дори е свързана със среща с носителя на Нобелова награда Тагор¹¹. Нейният роман за туркините в Солун на границата между две

⁹ Виж по този въпрос <http://www.zenskestudie.edu.rs/izdavstvo/elektronska-izdanja/istrasivanja/zavera-necitanja/69-transcribing-the-voice-of-the-mother-the-diary-of-milica-stojadinovic-srpkinja>. – Б. а.

¹⁰ Повече по въпроса за живота и дейността на Йелена Димитриевич вж. Дойчинович 2011. – Б. а.

¹¹ За Йелена Димитриевич Индия е и мястото, където се среща с известната феминистка госпожица Тата. Пътуването ѝ започва през 1927 г. с кораб от Англия до Египет и обиколка на Александрия, Кайро, след това на Светите земи, Сирия, Ливан, а след Индия тя отива далече на Изток, до Цейлон, Китай и Япония и завършва това свое пътешествие с престой в САЩ. – Б. а.

епохи е преведен на езика на една велика култура. Както изглежда, 1928-а е годината на голямото признание за Йелена Димитриевич и на нейното навлизане в историята на литературата, така че нейната съвременничка Йелица Белович-Бернаджиковска, представяйки през 1913 г. романа *Новите*, вероятно няма основание да каже следното:

Ако госпожа Йелена не беше родена в малко сръбско градче, а горе, в страните с висока култура, напр. в родината на Карина Михаелис, днес този прекрасен роман щеше да се чете на всички европейски езици, а злато и слава щяха да наградят плода на нейната чиста, творческа и човешка сила, която е сътворила това произведение.

(Белович-Бернаджиковска 1913: 467)

От днешна гледна точка обаче знаем, че за съжаление, Йелица Белович-Бернаджиковска е имала право, и още как. Не само че руският е останал единственият език, на който е преведено това произведение, но и на сръбски изданието от 1912 г. е останало единствено през следващите сто години¹². Йелена Димитриевич не е намерила подобаващо място в историята на сръбската литература независимо от това колко са интересни и стойностни нейните творби. И това се случва не само с нея, а и със самата Йелица Белович-Бернаджиковска, както и с много техни съвременнички и предшественички.

Бернаджиковска изпъква сред тях, защото е осъзнала, че не е достатъчно да се работи, а е необходимо този труд да бъде оценен, да получи признание, и то преди всичко материално. В споменатата уводна статия на „Сръбкиня“ от 1913 г. – „Жените и литературата“ („Жене и књижевност“), тя подчертава важността на социалните мрежи за творчески контакти, както и изолираността на писателките, поради която техните усилия изглеждат като единични, случайни и ефимерни явления. С други думи, Бернаджиковска в еднаква степен е заинтересувана от създаването на женска литературна история за бъдещето, включително и за съвременната изява – както на самата себе си, така и на другите писателки. Идеята ѝ да основе издание, което да говори за приноса на сръбските писателки, учителки, благодетелки и на всички жени, които са работили в културата и са били признати, сама по себе си говори за степента, до която тя осъзнава маргинализацията на приноса на жените. Тя знае, че списъците, на които дотогава се гради историята на

¹² Писмата от Ниш за харемите с предговор от Слободанка Пекович отново са публикувани през 1986 г. Повече по въпроса за рецепцията на творбите на Йелена Димитриевич вж. <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/authors/jelena-dimitrijević>. – Б. а.

сръбската женска литература¹³, не са достатъчни, а са необходими разговори, конструктивна полемика, разбиране.

В този контекст на създаването на женска интерпретативна общност¹⁴ Йелена Димитриевич се проявява като ключова литературна фигура. Романът *Новите*, който е публикуван и награден, е повод в самото начало на раздела „Културни успехи на сръбкините“ да се постави нейният портрет и стихове от романа ѝ. В този раздел е публикувана и рецензия за романа, чиято история е достатъчно показателна за начина, по който Йелица Белович-Бернаджиковска е преценявала положението и потребностите на авторката. Оригиналът е публикуван за първи път през март същата година в списание „Дело“ с подписа на Йелица Белович-Бернаджиковска и със забележката, че е преведен от немски от Мага Магазинович, а в „Сръбкиня“ („Srpskinja. Ilustrovani kalendar za naš ženski svet“) е подписан като произведение на Мага Магазинович „по една немска рецензия“ (Магазинович 1913). И така Бернаджиковска отстъпва авторството на свой текст по засега неизвестни причини – може би това е истинското състояние на нещата, т.е. може преводът на Магазинович да е бил толкова свободен, че практически да е бил нов текст, макар че това е същият текст, който е публикуван в „Дело“. Възможно е проблем да е представлявала самата концепция на превода, дилемата дали това е авторски текст, или само озвучаване на друг език. Каквото и да е, факт е, че този текст, който утвърдително говори за една съвременничка на авторката и хипотетично сравнява нейната ситуация с възможностите на по-големите култури, е публикуван два пъти в течение на една и съща година за различна публика. Ако не за нещо друго, това говори поне за съзнателен опит да се конструира един вид женска интерпретативна общност и за старание маргинализираните авторки да бъдат свързани.

В литературната история това усилие да се създаде мрежа, а не праволинейна поредица от влияния, когато се има предвид женската литература, започва да става актуално точно от модернизма. Вече не става дума за една авторка, която се откроjava през период от няколко века, а за истинска експлозия, поне в сравнение с предходните периоди.

¹³ Подобно на списъка, публикуван в „Сръбкиня“ от 1897 г., който се споменава в уводната статия. Става дума за списъка, включен в текста на д-р Илия Огнянович „Описание на живота и творчеството на първата сръбска писателка Евстатия пл. Арсич, род. Цинцич (1776 – 1843)“, с посочени имена на сръбкини, които работят на литературното поле, повторено в алманаха „Српкиња. Илустровани календар за наш женски свет за приступ годину 1897“. Земун: Штампарија Йове Карамата (1896): 108 – 110. – Б. а.

¹⁴ Термин на Стенли Фиш (Stanley Fish) в *reader-response* критиката, която се отнася за група, свързана чрез сходни познания и интереси, ангажирана в тълкуването на даден текст. Тук значението „общност“ и познание изглежда по-широко от академична „общност“. – Б. а.

„Сръбкиня“ от 1913 г. наистина представлява свидетелство за един такъв момент и за осъзнаването колко е важно всичко да се документира, което е характерно за Йелица Белович-Бернаджиковска.

Монографични обзори на сръбската женска литература

Силия Хоуксуърт през 2000 г. публикува книгата *Гласове в сенките* (*Voices in the Shadows*) в издателството на Централноевропейския университет в Будапеща. Интересно е това, че е и първата *gender* книга на този издател. Книгата представлява историческа поредица за женската литература в Сърбия и Босна и Херцеговина и макар че е написана за чуждестранни читатели, на английски, отдавна е важен източник на информация и за тези, които се интересуват от сръбската култура. Нейният статус на непреведена до този момент книга би могъл да обозначава и статуса на женската литература в сръбската култура – друга, на друг, по-различен език.

Самата книга на Силия Хоуксуърт няма ясна феминистична теоретична рамка. Вместо това тя като нишка, която трябва да свърже традицията на женската литература на сърбо-хърватски в единна цялост, посочва стихосбирката на Десанка Максимович *Търся милост*¹⁵ (*Тражим помилование*). Ето какво пише Силия Хоуксуърт:

В контекста на традицията на главното течение на сръбската литература, над която доминира мъжкият глас, това произведение като че ли... има същата удивителна особеност като някои кратки артикулации на женската перцепция, които ненадейно избиват в отделни епически поеми, за които се знае, че са ги пеели жени.

(Хоуксуърт 2000: 15)

От друга страна, книгата на Силия Хоуксуърт в Сърбия е четена преди всичко сред студентите, които я ползват като учебник за „женските“ дисциплини и за курсовете по женска литература. Тук парадоксално се демонстрира и другата страна на комуникативността на английския език, възможността книгата да се ползва, без да се изисква превод.

Подобно нещо не е възможно да се случи с книгата на Магдалена Кох, която е публикувана през 2007 г. на полски, *Когато съзреем като култура. Творчеството на сръбските писателки в началото на XX век* (канон – жанр – джендер) („...kiedy dojrzejemy jako kultura...“ *Twórczość*

¹⁵ Това е и заглавието на българското издание в превод от сръбски на Първан Стефанов (София: Захарий Стоянов, 2002). Рецензия на Кичка Пешева за това издание вж. „Славянски диалози“, 2007, кн. 7, с. 161 – 162. – Б. ред.

pisarek serbskich na poczatku XX wieku (kanon – genre – gender). За да се впише в тукашната литературна теория и историография, тя би трябвало да бъде преведена, което се случи пет години след полското издание – през 2012 г. За момента, когато е написана, изглежда, че история на сръбската женска литература е възможно да съществува само на чужд език. Преводът променя ситуацията – историята на сръбската женска литература така е „възвърната“ към своя изворен, майчин език, отново е осветена заедно с теорията, която пък по този начин бива съобразена с потребностите на тази култура, преведена, пренесена и направена наша. Монографията на М. Кох¹⁶ започва с исторически обзор на женското литературно творчество на сръбски, но най-подробно се занимава с началото на двадесети век като време на по-интензивна дейност на сръбските писателки. Книгата е озаглавена с откъс от изречение на Исидора Секулич, с което се подсказва, че творчеството на сръбските писателки (по-конкретно става дума за Милица Янкович) ще бъде справедливо оценено тогава, когато се „ успокоим, когато съзреем като култура“. Магдалена Кох е позиционирала женските гласове в един по-широк културен контекст, а самата различност на женската литература тя показва преди всичко чрез примера на четири модернистични писателки – Йелена Димитриевич, Исидора Секулич, Милица Янкович и Даница Маркович. Защо точно тези четири? Защото те са забелязани от тогавашната рецепция, в самото начало на XX век, а след това с изключение на Исидора Секулич практически са заличени от картата на сръбската литература, за да може едва през последното десетилетие на вълната на феминистичната теория отново да започне да се говори за тях.

И така, необходимо е да се погледне на тяхното творчество от ъгъла на феминистичната критика, за да се разбере това времево преобъръщане. По-точно, феминизъмът и модернизъмът като световно движение са свързани помежду си по много начини, най-напред чрез простия факт, че не би могло да има никаква модернизация без еманципация – и тази модернизация се отнася до пола, до колонизираните субекти, до въпростите на расата и класовата принадлежност. В случая с жените еманципацията се отразява във всеобщите искания за право на глас от гледна точка на едно по-широко културно осъзнаване на необходимостта от промяна в обществената ситуация (което в тази част на Европа получава най-силния си импулс от социалистическите идеи).

¹⁶ Сръбският превод на посочената монография на Кох *Када сазремо како култура. Стваралаштво српских списателница на почетку XX века (канон – жанр – род)* излиза през 2012 г. (Београд: Службени гласник). – Б. пр.

В литературнотеоретичен смисъл модернизмът е онзи момент, в който се случва пробуждането на мисълта за спецификата на женската литература. Повечето важни концепции на съвременните теории за женската литература – от женската литературна традиция до отношението между телесността и текста – започва да се развива точно в периода на модернизма. В текст, който иначе непознатата авторка Анджелия Попович е написала във Виена през 1895 г. и е публикувала в календара „Сръбкиня“ от 1897 г., се казва, че литература е всичко, което е написано, за да бъде публикувано. Теоретическите обяснения на подобна дефиниция на литературата са многостранни. Тя е в съответствие с онова, което е било доминиращото разбиране за литература през този период, което е обхващало и публицистиката, и различни други форми, които е трудно да се категоризират. Такова мнение обаче предполага, че за литература се е смятал (само) публичният дискурс, което е означавало например, че дневниците и личните писма не са били приемани за литература. И Вирджиния Улф е мислела по сходен начин, казвайки в *Собствена стая*, че „писмата не влизат в сметката“¹⁷. И ако в своята ранна гинокритическа студия Илейн Шоултър също твърди нещо подобно, днес изследванията на женската литература в голяма степен се обръщат и към онова, което не е било писано за пред обществото, като към ценен източник за разбиране на обстоятелствата около възникването на текстовете и на самите текстове. Онова, което е най-впечатляващо в мнението на Анджелия Попович отпреди повече от 100 години, е ясното разделяне на лично от публично, от чието разпознаване и изтъкване започва и съвременният феминизъм. Но заниманията с феминистичните теории, дори и с феминистичната литературна критика не ни доведоха веднага до изследванията на женската литературна история. Голяма част от ангажиментите в рамките на феминистичната критика се движеха, при това доста дълго време, в областта на усвояването и прилагането на онова, което се е правело на Запад, откъдето главно е идвал и неофеминизъмът. За това свидетелства и големият брой преводи на материали, размножени на циклостил, за вече легендарната конференция *Друг-ца жена* (Другарка, госпожа, съпруга и жена), проведена в Студентския културен център през 1978 г. в библиотеката „Джендър и култура“ („Род и култура“) към Центъра за женски изследвания в Белград (Центар за женске студије). Дори в текстовете, които са се занимавали с местен материал, теорията е била „преведена“, „въведена“, все още не съвсем приспособена към онова, което представлява материалът, с който разполагаме тук. Това е било необходимо, тъй като процесът на „одомашняване“ на теорията, както и междуличностното мо-

¹⁷ „Letters did not count. A woman might write letters while she was sitting by her father’s sick-bed“, <http://ebooks.adelaide.edu.au/w/woolf/virginia/w91r/chapter4.html>. – Б. а.

дифициране на контекстуалното познание и на теоретичния апарат, който е привнесен отвън, изискват колективни усилия, дискусии, спорове и време. Процесът на създаването на собствено познание е бавен и продължителен.

Книженство – теория и история на женската литература

През второто десетилетие на ХХI век самото понятие за традиция получава напълно различна форма от онова, което е било преди двадесет и повече години. За женската литературна традиция вече не се разсъждава като за непрекъсната линия¹⁸, в която трябва да се попълнят лакуните, а като за структура, подобна на мрежа, която никога не може да бъде завършена напълно. За подобен подход можем да благодарим на новите информационни технологии, които получиха собственно приложение в хуманистиката и попаднаха на особено благоприятната почва в областта на женските изследвания.

Първият опит интернет да бъде използван като средство за насочване към запознаването със сръбската женска литература, е изследователският проект *Конспирацията на нечетенето: място, съдба и значение на женското литературно творчество в сръбската културна съкровищница* (Завера нечитања: место, судбина и значај женског књижевног стваралаштва у српској културној башитини, 2001 – 2004). Проектът произлиза от една образователна програма на Центъра, като целта му е да утвърди отново женската литература в исторически аспект, да създаде теоретическа рамка за възраждането на четенето и разбирането на написаното от жени, както и да установи традицията на женското литературно творчество в Сърбия. Названието на проекта е предложено от Владислава Гордич-Петкович, една от участничките в проекта редом с Татяна Росич, Дубравка Джурич и Биляна Дойчинович. Идеята е на сръбски и на английски да се представят текстове за жените и литературата от гледната точка на историята и феминистичната теория на литературата. Текстовете на споменатите авторки, както и на Светла на Слапшак, Снежана Самарджия и Лилияна Пешикан-Лющенович се намират на интернет страницата на Центъра за женски изследвания¹⁹.

Идентите за дейерархизация и извънканоничност оживяват пълноценено в дигиталните бази данни, които могат да се разглеждат по азбучен ред на кирилица и на латиница, както и според ключова дума, но почти никога според позиция в рамките на определена национална история на

¹⁸ Освен споменатите монографии, оформени като исторически обзор, съществуват и сборници с есета на подобна тема – вж. Гароня-Радованац 2010, Дойчинович-Нешич 2006. – Б. а.

¹⁹ <http://www.zenskestudie.edu.rs/izdavstvo/elektronska-izdanja/istrazivanja/zavera-necitanja>, 12 юни 2014. – Б. а.

литературата. Дигиталната хуманитаристика е относително нов клон на хуманитаристиката и информационните технологии, който свързва тези две области. Бързото развитие на информационните технологии влияе и върху все по-голямото присъствие на този клон – от текстовете в дигитален формат през базите данни до силно развитите центрове, в които се провеждат интересни, но за традиционната хуманитаристика доста необичайни експерименти²⁰. Що се отнася до литературата, дигитализираните данни – от библиографските и биографичните данни през дигиталните и дигитализираните текстове, визуализацията, компютърната обработка на данните – не само обезпечават съществуването, но и изискват създаването на нови подходи към историята и теорията на литературата. Дигиталните бази данни и базите на цели текстове предоставят възможност за бързо преглеждане и по-специфичен обзор на данните, за постоянно преосмисляне на такива категории, като жанрове, рецепция, дори на самата идея за литература и за печатна култура. По този начин дигиталната хуманитаристика представлява и методологическа новост при изследването на хуманитаристиката, изисквайки към хуманитаристиката да се подхожда по нови и различни начини.

В това отношение важни предшественици на базите данни съществуват именно под формата на библиографии. По образец на *Библиографията на книгите на жените писателки в Югославия* и всички други списъци, каталози и обзori на женската литература е формирана и базата данни „Книженство“ в рамките на проекта *Книженство – теория и история на женската литература на сръбски език до 1915 г. (Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године)*, финансиран от Министерството на просветата, науката и технологическото развитие на Република Сърбия в периода от 2011 г. насам. Целта на проекта е да реконструира историята на женската литература на сръбски език, както и да теоретизира нейните специфични особености, като трансформира съществуващите, предимно западни, понятия и модели. Самият сръбски термин **књиженство** звути като комбинация от думите *книга* (*књига*) и *жена* (*женство*), тоест като неологизъм, който би трябвало да означи женската литература. Обаче **књиженство** не е неологизъм, а термин²¹, близък до думата **књижество**, която е била синоним на **књижевност** (бълг. – книжовност, литература – б. пр., В. Н.). Иво Тартала отбелязва, че дубровнишкият лексикограф Стули към думата **књижевство** и **књиженство** дава

²⁰ Виж описание на един такъв експеримент у Калтенбрунер 2011, <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=20>, 12 юни 2014. – Б. а.

²¹ Виж „књиженство“ в: Речник 1975. – Б. а.

насоката: „виж књижевност“. В съвременна употреба това понятие съответства на всичко, което се стреми да обхване женската литература – така наречената белетристика, но и частните форми на изразяване, както и онова, което днес бихме нарекли публицистика. Оттенъкът на старинност и патина в думата *књиженство* ориентира към идеята за литературната история, а нейният обхват по отношение на онова, което тук означава литература, успешно се съчетава с термина *женство*, който като че ли включва, но и надхвърля понятията за женствеността, женското начало и феминизма.

Двата основни елемента на този проект са дигиталната база данни и списанието. Дигиталната база данни *Книженство – теория и история на женската литература на сръбски език до 1915 г.* съдържа информация за творчеството на сръбски книжовни деятели от Средновековието до 1915 г. Става дума за основни биографични и библиографски данни, за данни относно преводи, женски списания, връзки с други литераторки, сръбски и чуждестранни, за междуличностни влияния, както и за линкове, които водят към дигитализиранные текстове.

„Книженство – списание за изследвания на литературата, джендъра и културата“ („Књиженство – часопис за студије књижевности, рода и културе“) е профилирано като международно електронно списание, което от втория си брой се намира в базата данни EBSCO. Свързано е с базата данни „Книженство“, с която споделя един и същи начален интернет адрес: www.knjizenstvo.rs, но и с други електронни източници чрез линкове в текстовете.

Базата данни „Книженство“ не е база на цели текстове – само отделни оригинални творби или изследвания могат да се намерят в дигитална форма. Това значи, че под „книженство“ продължава да се подразбира изследователската дейност в библиотеките, издирването на текстове и тяхното старателно проучване. Под база данни, както и под библиография се подразбира, че данните вече са класифицирани и разпределени, каталогизирани, прегледани, но не и че това е краят на изследванията. Напротив, в проекта *Книженство* базата данни е замислена именно като начало и подтик за по-нататъшни изследвания. Достъпът до данните е свободен, като тези данни са резултат от труда на изследователки и изследователи в рамките на проекта *Книженство* и всички заинтересувани могат да използват тези данни, при условие че цитират базата данни като позоваване. Оттук следва, че базата данни представлява сигурен, академично проверен инструмент в процеса на изследванията – за много бъдещи изследователи това ще бъде и изходната точка в работата им. Едноименното списание служи на по-нататъшното теоретическо и истори-

ческо преосмисляне и разширяване на знанията, представени в базата данни, така че тук хуманистиката и дигиталната технология се съюзяват не само заради подредеността и прегледността, а и заради задълбочения подход, който при всички положения подразбира и четенето за удоволствие и интерпретация – „свободното четене“.

Проектът *Книженство* се занимава с теорията и историята на женската литература на сръбски език до 1915 г., което означава, че има предвид литературните деятелки, които са се изявявали до тази гранична година. В близко бъдеще се планира да преместим тази дата с около петдесет години, така че гранична да стане 1965 г. В плана на историческото и теоретичното изследване подобно преместване с половин век изисква да се въведат голям брой писателки, които са творили през този период; модернизмът да се разгледа във всичките му фази в сръбски контекст; да се изследва женската литература между двете световни войни, както и да се проучи литературата на социалистическия реализъм, а също и другите фази до 1965 г. *Книженство* в този случай би обхванало и творчеството на Десанка Максимович и върху този пример ясно ще се откроят новите течения, които базата данни би трябвало да представи. Следователно какви „размествания“ би предизвикало нейното присъствие? Какви резултати ще се постигнат? Десанка Максимович по рецепцията си не е парадигматична авторка. Тя не спада към кръга на забравените или заглушените женски гласове, така че би могло да се заключи, че въвеждането ѝ в базата данни би довело до това да се внасят категории, които ще важат само за нея. Събрани съчинения, целокупно творчество, варианти, критически издания, многострани издания, всичко това потвърждава нейния статус на изключителност в сръбската литература на фона на дългогодишната ѝ кариера. В сръбската литература не съществува друга авторка, която би могла да се сравнява с нея в това отношение – единственото нейно съответствие би била българската поетеса Елисавета Багряна. Приятелството между Десанка Максимович и Елисавета Багряна по същество е една от онези транснационални мрежи, които прекрасно биха могли да се представлят именно благодарение на базата данни. Тези две поетеси са се познавали, дружили са, четели са се и са се превеждали една друга. В антологията *Българската поезия на XX век* (Бугарска поезија 20. века), издадена през 1969 г. от издателство „Нолит“, Десанка Максимович е превела десет стихотворения на Багряна, докато всички останали поети е превел Влада Урошевич. В антологията от 1998 г. (Младенов, Дункова 1998) отново е публикувано едно стихотворение от Багряна в превода на Десанка Максимович от 1969 г., докато останалите стихове на тази българска поетеса са преведени от Младенов и Дункова –

авторите на антологията. Освен това в периодиката са публикувани и преводи на поезията на по-младата тогава поетеса Блага Димитрова (1922 – 2003), приятелка и „наследница“ на Багряна. По този начин вече се очертаava мрежата от транснационални взаимовлияния, която показва няколко интересни неща. И трите поетеси пишат предимно любовна лирика и винаги ги съпровожда епитетът „женски“ или „женствени“. Обаче сравнението показва в колко голяма степен тези термини са клишета, чието значение се подразбира неоснователно – не само че всяка от трите споменати поетеси има различно схващане за женското начало, а и всяка поотделно в различните си творчески фази и отделни стихотворения по различен начин изживява усещането за пълнота. Друга обща точка на тези три поетеси е това, че те творят по времето на социализма – въпреки че социализъмът в България е различен от онзи в СФРЮgosлавия, много от изпитанията и трудностите на този период са сходни. В каква степен тяхната поезия е ангажирана? Коя от тях има „желание да се хареса на властта“? Дали интимната лирика е форма на бягство от действителността? Как фазите в развитието на обществото и отношението спрямо изкуството са повлияли върху тяхното творчество? Най-сетне, третото и най-дълбоко сходство е това, че и трите са от славянски произход, принадлежат към православната традиция и са носителки на близки езици – къде и как тази близост се отразява в произведенията на тези авторки, в преводите и въобще в литературната комуникация?

Базата данни не предлага отговори, поне не константни – нейната задача е да помогне да се формулират въпросите. Дори и когато съществуват отговори, независимо дали става дума за жанрова класификация, или за утвърждаване на някакви ценности, в тази база данни те веднага могат да бъдат преформулирани във въпрос. По своето естество дигиталната хуманитаристика не произвежда цялост, която да е напълно завършена или пък окончателна – тя се проявява като отворена зона, мрежа, която винаги е в процес на формиране и в постоянно повдигане на нови и нови въпроси. Оттук следва, че и вкарането на творчеството на Десанка Максимович в базата данни би представлявало предизвикателство за четенето и преосмислянето, за стремежа към една динамична, а не статична, непроменлива „целокупност“. От друга страна, въвеждането на Десанка Максимович в книжеството би разкрило нови територии за разбирането и установяването на връзките между авторки, които често са преминавали езиковите граници и именно затова са били плодотворни и интересни.

Превод от сръбски: **Вяра Найденова**

ЛИТЕРАТУРА

- Алексиевич 1994 – 1995:** Aleksijević, Vlastoje D. Naša žena u književnom stvaranju, reprint teksta iz 1941. // *ProFemina*, 1994/95, br. 1, 164 – 181.
- Аноним 1913:** Аноним (Беловић-Бернациковска, Јелица). Жене и књижевност. // *Српкиња: њезин живот и рад, њезин културни развитак и њезина народна умјетност до данас*. Сарајево: Добротворна задруга Српкиња у Иригу, Штампарија Пијуковић и друг, 1913, 15 – 22, <http://dlibra.bgb.rs/dlibra/docmetadata?id=769&from=publication> (28.06.2104).
- Барач 2014:** Бараћ, Станислава. *Жанр женског портрета у српској периодици 20-их и 30-их година 20. века*. Београд, Филолошки факултет, 2014, докторска дисертација.
- Беловић-Бернаџиковска 1913:** Беловић-Бернациковска, Јелица. Нове. Роман из харемског живота Јелене Ј. Димитријевић. Превела с немачког М. М. // *Дело*, 66, св. 3, март, 1913, 467.
- Библиографија 1936:** *Библиографија књига женских писаца у Југославији*. Удружење универзитетски образованих жена у Југославији, Београд, Љубљана, Загреб, 1936.
- Гароня-Радованац 2010:** Гароња-Радованац, Славица. *Жена у српској књижевности*. Нови Сад: Дневник, 2010.
- Дойчинович 2011:** Дојчиновић, Биљана. Хронологија живота и рада Јелене Димитријевић. // Јелена Димитријевић. Нове. Београд: Службени гласник, 2011: 259 – 268.
- Дойчинович-Нешич 1999:** *Transcribing the Voice of the Mother: The Diary of Milica Stojadinović Srpkinja*. Центар за женске студије, Београд, <http://www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/istrazivanja/zavera-necitanja/69-transcribing-the-voice-of-the-mother-the-diary-of-milicThea-stojadinovic-srpkinja> (28.06.2014).
- Дойчинович-Нешич 2006:** Dojčinović-Nešić, Biljana. *GendeRingS: Gendered Readings in Serbian Women's Writing*. Beograd: AŽIN-Indok, 2006, CD изданje.
- Дойчинович-Нешич 2007:** Дойчинович-Нешич, Биљана. За жените и литература в началото на века. // *Гласове. Нова хуманистичка от балкански авторки*. Съст. Милена Кирова, Мая Бояджиевска, Биљана Дойчинович-Нешич. София: Сонм, 2007: 229 – 240.
- Женското писане 1986:** Женско писмо, темат. *Књижевност*, књ. LXXXIII, 1986, св. 8 – 9, 386 – 1490.
- Калтенбрунер 2011:** Kaltenbrunner, Wolfgang. The Playful Epistemology of Digital Representation. // *Књиженство* 1, 2011, <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=20> (28.06.2014).
- Кох 2007:** Koch, Magdalena ... kiedy dojrzejemy jako kultura... Twórczość pisarek srbskich na początku XX wieku (kanon – genre – gender). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2007.

- Кох 2012:** Кох, Магдалена. ...*када сазремо као култура...* Стваралаштво српских списатељица на почетку XX века (канон – жанр – род). Београд: Службени гласник, 2012.
- Магазиновић 1913:** Магазиновић, Мага. О роману *Нове* гђе Јелене Димитријевић (у *Делу*, Београд, 1913, стр. 466, књ. 66) (по једној немачкој рецензији од Ј. Б.-Б.). // *Српкиња*. Сарајево: Штампарија Пијуковић и друг, 1913, 120 – 121.
- Младенов, Дункова 1998:** Младенов, Марин; Дункова, Татјана. *Бугарска поезија друге половине двадесетог века, антологија* (Българска поезия от втората половина на двайсети век, антология). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Ниш: Новинско-издавачка установа „Братство“, 1998.
- Огњановић 1896:** Огњановић, др Илија. Опис живота и рада прве српске списатељице Евстатије пл. Арсић, рођ. Цинцић (1776 – 1843). // *Српкиња. Илустровани календар за наши женски свет за просту годину 1897*. Земун: Штампарија Јове Карамата, 1896, 108 – 110.
- Петровић 1936:** Петровић, Надежда. *Библиографија књига женских писаца штампаних у Војводини, Србији, Јужној Србији и Црној Гори до свршетка године 1935*. Београд, 1936.
- Пилиповић 2011:** Пилиповић, Јелена. Језик наговештаја: интертекстуално читање *Туге за младенцем Угљешом*. // *Књиженство* 1, 2011, <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=27> (28.06.2014).
- Поповић 1895:** Поповић, Анђелија. Знатније књижевнице у страних народа. // *Српкиња, илустровани календар за наши женски свет, за просту 1896. годину*. Главни уредник Јован Поповић. Велика Кикинда: штампаја С. Миленковић, 1895: 47 – 51.
- Радовановић, Радаковић 1972:** Радовановић, Стеван; Радаковић, Слободан, *Српске песникиње од Јефимије до данас*, Слово љубве, Београд, 1972.
- Речник 1975:** Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Књига IX. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1975.
- Тартаља 2008:** Тартаља, Иво. *Теорија књижевности*. Београд: Завод за уџбенике, 2008.
- Улф 2014:** Woolf, Virginia. *A Room of One's Own*. eBooks@Adelaide The University of Adelaide Library, <http://ebooks.adelaide.edu.au/w/woolf/virginia/w91r/> (28.06.2014).
- Хоуксурт 2000:** Hawkesworth, Celia. *Voices in the Shadows: Women and Verbal Art in Serbia and Bosnia*. Budapest: Central European University Press, 2000.
- Шоуолтър 1977:** Showalter, Elaine. *A Literature of Their Own: British Women Novelists from Bronte to Lessing*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1977.

DE PROFUNDIS: ЗОНАТА НА ПЛАЧА
(върху белетристиката
на Ф. М. Достоевски, Г. Господинов и Н. Величкович)

Людмила Миндова
Институт за балканистика
с Център по тракология „Александър Фол“, БАН

Людмила Миндова. De profundis: зона плача (на беллетристическом материале Ф. М. Достоевского, Г. Господинова и Н. Величковича)

Представленный здесь текст сосредоточивается на сравнительном анализе трех художественных произведений: повести *Записки из подполья* Ф. М. Достоевского и романов *Физика* печали Г. Господинова и *Кочевники* Н. Величковича – которые обнаруживают явное сходство в интерпретации печали и плача. Романы болгарского и боснийского писателей вышли в свет сравнительно недавно, примерно в последние двадцать лет, и они являются представительными образцами современных балканских литератур. Со своей стороны, они отделены более чем на век от выхода повести знаменитого русского писателя, ключевой не только в развитии его личной повествовательной техники, но и мирового литературного процесса.

Ключевые слова: балканские и славянские литературы, сравнительное литературоведение, культурная семиотика, культурология, антропология

Ljudmila Mindova. De Profundis: the Zone of Tears (on the Prose of F. M. Dostoevsky, G. Gospodinov and N. Veličković)

The text compares three literary works – the novella Notes from Underground (1864) by the Russian writer Fyodor Dostoevsky and the novels The Physics of Sorrow (2011) by the Bulgarian writer Georgi Gospodinov and Lodgers (1995) by the Bosnian writer Nenad Veličković. The works show distinct similarities in their interpretations of sorrow and tears. The Bulgarian and the Bosnian novels appeared in the recent 20 years and they are representative models of the contemporary Balkan literatures. In the same time they are far removed from the remarkable novel of the Russian writer which is important not only for his own narrative techniques but for the world literary process, too.

Key words: Balkan and Slavic literatures, comparative literatures, cultural semiotics, culturology, anthropology

Подземието е място със специален статут в литературата. Ако погледнем на него като на част от въображаемата конструкция на света, човешката

мисъл трябва да му е отделяла безспорно голямо внимание – на първо място – заради близостта му до онова, което обичайно предизвиква най-много страхове – смъртта. Слизането в подземието е винаги прекрачване в гранична ситуация и ако няма човек, който да е в състояние да избегне това, малчина са онези, които след тези преходи успяват да разкажат своите истории. Няма културен герой, който да не е бил доброволно или насилиствено изведен от нормалния човешки ход и който да не е бил поставен в екстремални условия като наказание за своята изключителност. Да припомним слизането в подземния свят на Орфей, с когото християнските богослови сравняват Христос; или пък попадането на Одисей в Царството на сенките, или отвлечането на Персефона от Хадес в неговите мрачни владения.

Лишеността от светлина превръща подземието в място – символ на наказанието, на оттеглянето на божествената благодат, на проклятието, на изгнанието. Именно в подземията се изпращат провинилите се пред властта и оттам логично самият затвор или изгнаничеството нерядко са белязани в разказите на наказаните герои с белезите на подземието, на преддверието към отвъдния свят. Някои действително така и не излизат оттам, но оставят след себе си своите разкази.

Подземието често е място на изпитание за твореца. Макар и мансардата да носи романтичния ореол на запазено пространство за артиста (близо до небето, под звездите), подземието (сутеренът, мазето) не помалко се свързва с артистичната природа. Да си припомним например, че Майстора и Маргарита живеят в сутерен, на 13 стъпала под повърхността на земята. Подземието се среща с артистичното/поетическото и по линия на Орфей, и по линия на Бакхус. То може да е място едновременно на нечовешки страдания, но и на божествена наслада. В пропаст, в бездна – споменава в едно свое есе Чарлз Симич (Симич 1995: 9) – африканско племе захвърляло своя избраник, най-добрия си свирач, за да го изостави там сам без храна, без вода и без никакъв шанс да излезе никога повече. След седем дни свирачът започвал да свири. Никой от неговите съплеменници не можел да чуе музиката, но за сметка на това тя стигала до боговете и тъкмо в това – казва Симич – бил нейният смисъл. Човекът, запратен в подземието и изключен от общността, е изключително създание. Лишен от живот, тъкмо той прави възможен живота.

От трите произведения, около които основно е ориентиран този текст, най-изразени метафорични нагласи спрямо зоната на подземието като място извън реда и закона задават *Записки от подземието* (*Записки из подполья*). Тази повест на Достоевски се появява през 1864 г., две години след *Записки от мъртвия дом* (*Записки из мертвого дома*), с която има близост по отношение на един свят, отделен от обичайните види-

ности на всекидневието и отвъд „всемеството“ – неологизъм, с който Достоевски определя предразсъдъците на посредствеността, общоприетото мнение с тежестта на неписан закон. Въпреки че оригиналното зучене на *Записки от подземието* задава възможност да се чете и като *Записки извън закона*, в тази повест авторът много по-малко в сравнение със *Записки от мъртвия дом* се интересува от престъпния свят. Подземието като символично пространство тук очевидно предизвиква далеч по-голям интерес от нелегалността спрямо държавата. То открива смисъла си като метафора на отдръпването от „закона на общоприетото“. При това изследователите на творчеството на Достоевски отдавна са забелязали, че той не изобразява действителния престъпен свят, а се интересува много повече от герои в гранична ситуация, обсебени от идеите за справедливост и коригиране на порочния държавен механизъм. Един от най-известните герои на Достоевски например – Расколников, е видян от Дмитрий Мережковски като човек, мечтаещ да бъде „един от великите фанатици“. Той убива старицата – припомня Мережковски – не от подбудите, които са характерни за криминалните типове, а заради чувството си за мисия, която се стреми да осъществи на всяка цена: „Достоевски направо отбелязва в Расколников тази безпощадност и бездушие на теорията, свойствени на фанатиците“ (Мережковски 1995: 153).

Варлаам Шаламов изразява сходна позиция с тази на Мережковски – за него нито един от героите каторжници на Достоевски реално не принадлежи към „ордена“ на престъпния свят, на апашите:

Достоевски не се е срещал с апари. Героите от каторгата в „Записките от мъртвия дом“ са също такива случайни извършители на престъпления, както и самият Александър Петрович Горянчиков. [...] В нито един от романите на Достоевски няма изобразени апари. Достоевски не ги е познавал, а ако ги е виждал и познавал, значи им е обърнал гръб като творец.

(Шаламов 1994: 216 – 217)

И героят разказвач на *Записки от подземието* не принадлежи към престъпния свят, но фанатичната му искра е особено силно изразена и затова Бердяев ще напише, че „откритията за човека, направени от Достоевски в *Записки от подземието*, определят съдбата на Расколников, Ставрогин, Иван Карамазов и др.“ (Бердяев 1995: 167 – 168). Именно подземието – ще подчертая Бердяев – е мястото, в което се открива пътят на човека към свободата.

Това обособяване на подземното пространство като място „извън закона“ е от важно значение за пребиваващите там. Особено когато не става въпрос за личности от престъпния свят, те изживяват пропадането си в

тези сфери като непосилно страдание именно заради принудителната си среща с напълно нов, чужд и враждебен свят. Защото в случая става въпрос за конфронтация на два различни езика и две противоположни ценостни системи. Затова и в трите разглеждани тук произведения – *Записки от подземието* на Достоевски и романите *Физика на тъгата* (2011) на Георги Господинов и *Квартиранти* (*Konačari*, 1995) на Ненад Величкович – пребиваването в подземието представлява нечовешка присъда. В романа на Ненад Величкович например слизането в подземието на Музея на Сараево по време на обсадата на града е съвсем съзнателен избор – като че ли единственото логично усилие за спасяване на паметта. Сходни са причините, поради които разказвачът в романа на Георги Господинов наема сутерена, в който е живял като дете заедно с родителите си – прави го заради възвръщането на паметта и емпатията, вчувстването в чуждата история, която за този роман е толкова важна. За разказвача на *Записки от подземието* съществуването в него е равнозначно на избор на света на идеите и мисълта пред света на действието. Онова, което прави съдбата на всички тези герои особена и достойна за помнене, е, че те принудително са въведени в свят на преобрънати йерархии. От съзнанието за тази подмяна се ражда както плач, така и ирония и затова неслучайно във *Физика на тъгата* са включени и две скици на „телесни лабиринти“ – мозъка и „серпентината на тънкото черво и вътрешните органи“. Горе и долу се обясняват и отразяват взаимно, но нерядко в социален и политически аспект те трагично разменят местата си.

Като място на изпитание за попадналия в него подземието е и изключителна възможност за познание и духовна трансформация. Доброволно и недоброволно избрано, това място се родее с пещерите на пустинниците. То е отказ от света на привидното и известното, пространство на откровението, постигнато по пътя на страданието. Неслучайно героят на *Записки от подземието* ще каже:

И защо сте толкова твърдо, толкова тържествено сигурни, че само нормалното и положителното – с една дума, само благоденствието е изгодно за човека?... Аз съм убеден, че човек никога няма да се откаже от истинското страдание, тоест от разрушението и хаоса. Страданието – ами нали то е единствената причина за съзнанието.

(Достоевски 1982: 137)

Именно като място на страданието и новото съзнание присъства подземието в произведенията, които тук провокират вниманието ни. „Подземните хора“ в трите произведения са поставени в твърде различни житейски ситуации, но ако има нещо, което да ги доближава особено, това е

фактът, че подземието тук е не просто метафорично пространство на изпитанието, а част от дома, при това маргинализирана част от дома. Ако разказвачът на *Записки от подземието* постоянно отправя предизвикателства пред „всемеството“ чрез своеолието на своите артистични „логистики“ и последователно внушава усещането за своето подземно обиталище по-скоро като метафора на изолирания живот, отколкото като реален факт, той същевременно рязко прекъсва метафоричните странствания на мисълта с напомнянето, че подземието е неговият избран дом. Реалност и метафоризъм не се изключват, те се допълват и конфронтират дотолкова, доколкото и самият герой съвсем ясно се самоопределя като антигерой с антиномична и вътрешно конфронтраща се природа.

Романът на Георги Господинов избира като място на своето действие митичното подземие на критския лабиринт, доколкото и самият главен герой на това действие е захвърленото „незаконнородено дете“ от страстта на съпругата на Минос, Пасифея, с бик. Колкото и бъбриво разплитащ преждата на античния мит, разказвачът в романа на Господинов същевременно е не по-малко любопитен и към съвременните митологии – по отношение на Втората световна война, на възможните и невъзможните революции, на случилата се и неслучилата се 1968 г. Непрекъснато препращащ към миналото, този роман се отнася към него колкото с носталгия, толкова и с блага ирония и художествено добре овладян анализъм по отношение на носталгичното чувство и особено на политическите ретроутопии. При това лабиринтното подземие до такава степен присъства в ключовите разкази в романа, че преминава и в самата структура на произведението. Описвайки подземния лабиринт, *Физика на тъгата* е подземен лабиринт.

Подземието в романа *Квартиранти* на Ненад Величкович е мазето на Музея на град Сараево, който събира героите на романа по време на войната в Босна и Херцеговина от 90-те години на XX век. Това е романът с най-силно изразени сатирични тенденции (а поначало афинитетът към комичното и сатиричното е характерен за Величкович), но в същото време подобно на повестта на Достоевски и романа на Господинов и тук подземното пространство се оказва зона преди всичко на страданието, страх и плача. В послеслова към романа си Ненад Величкович пише:

С директора на този музей, Байро Гец, се запознах в началото на войната при необичайни обстоятелства, част от които са описани в романа *Квартиранти*. Фактът, че беше дошъл да живее със семейството си в музея, заобиколен от всички онези симпатични експонати, които с удоволствие бях разглеждал в по-ранни и по-щастливи времена, за мен веднага се превърна в главен мотив за един роман за войната. Целият град на длан, с макета на

Башчаршията, с цялата му история и съхранените предмети от всекидневието му, с взаимните влияния между различните вероизповедания и култури, всичко това, подложено на унищожение и изчезване и все пак по един чудодейен начин оживено тъкмо чрез неговото присъствие и преселването му точно в тази обстановка...

(Величкович 2009: 255 – 256)

В самото начало на романа разказвачката ще каже: „Заради гранатите, с които по това време градът беше засипван като с конфети, мазетата изведенъж станаха най-търсеното жилищно пространство“ (Величкович 2009: 7). Мазето е бомбоубежище, но и място на памет, у малено копие на разрушения дом. Величкович избира да пише за тази житейска ситуация със средствата на гротеската и иронията. Чувствата на страх и не сигурност на героите на този роман са добре познати, но те рядко довеждат до сълзи.

Квартиранти осмива военното положение, като се превръща в роман на принудителните роли, роман, в който човешкото същество е сведено до роля. Затова и има един главен герой, на когото е поверен плачът – Саня, бременната жена, която очаква раждането на детето си в подземията на музея. На останалите герои обаче плачът сякаш не им е позволен. Сякаш плачът е нарушение на установените роли и бонтона на играта. Затова и плачът се преработва в смях, мълчание, разговори за убиване на времето и т.н.: „Заплаче ли Саня, това е като дъжд през есента: колкото повече планираш да излезеш, толкова по-силно започва да вали. Снаха ми плаче по същия начин, по който майка ми прави йога, или, да кажем, аз пиша, или пък баба ми гледа телевизия. Плача, следователно съществувам“ (Величкович 2009: 22).

В някои случаи впрочем и смехът е проява на плач. И затова например Ненад Величкович ще напише в един от романите си: „Най-тъжните хора разказват най-смешните вицове“ (Величкович 2003: 5).

Меланхолията е modus vivendi на подземното битие, а човекът, принуден да преминава живота си в лабиринтите под земята, е същество, откриващо познанието през лишенията и страданието. Мъчително е това пребиваване, но то същевременно предоставя и възможности, каквито на друго място не се откриват. Вероятно тези възможности са сред причините, които карат творците от различни епохи да отправят поглед към подземието като място на вдъхновенията си.

Макар да не се позовават пряко на прочутото руско произведение, романите на Господинов и Величкович имат много сродства с него и основната близост между тях е в пространствената определеност на меланхолното състояние. Тъгата и плачът и в трите произведения са по-

местени в подземието. Същевременно разказът и в трите произведения се води от първо лице, което наред с други черти задава основите за лиризация на повествованието. Нещо повече, разказващият субект е представян не просто като регистратор или тълкувател на събитийния поток, а като творческа индивидуалност. Така произведенията на тримата автори изговарят важни послания не само по отношение на скръбното чувство, а и на фигурата на пиращия човек, включвайки се в богатата литературна традиция, създаваща образа на твореца като личност, плащаща най-високата възможна цена в името на своите естетически ценности – изключителният е изключен, отложен в подземието. Но неговото наказание е негов дар, защото чудото на сътворението е възможно само de profundis, от дълбините.

ЛИТЕРАТУРА

- Бердяев 1995:** Човекът у Достоевски. Превод: Иван Цветков. // *Руска литературна класика. Етюди и портрети*. Съставител: проф. д-р Петко Троев. София: Булвест 2000, 1995, 163 – 174.
- Величкович 2003:** Veličković, Nenad. *Otac moje kćeri*. Beograd: Stubovi kulture, 2003.
- Величкович 2009:** Veličković, Nenad. *Konačari*. Sarajevo: Omnibus, 2009.
- Господинов 2011:** Господинов, Георги. *Физика на тъгата*. Пловдив: Жанет 45, 2011.
- Достоевски 1982:** Достоевски, Фьодор Михайлович. Записки от подземието. Превод: Л. Минкова. // Достоевски, Ф. М. *Събрани съчинения*. Том IV. София: Народна култура, 1982.
- Мережковски 1995:** Мережковски, Дмитрий. Достоевски. Превод: Наталия Занева. // *Руска литературна класика. Етюди и портрети*. Съставител: проф. д-р Петко Троев. София: Булвест 2000, 1995, 148 – 162.
- Симић 1995:** Симић, Чарлз. *Незапослени видовњак*. Есеји и сећања. Вршац: Коб, Панчево: Ментор, 1995.
- Шаламов 1994:** Шаламов, Варлаам. За една грешка на художествената литература. // Шаламов, В. *Колимски разкази*. II част. Превод: Александър Талаков. София: Факел, 1994, 215 – 219.

ЗА ЛИТЕРАТУРНАТА ВЗАЙМНОСТ МЕЖДУ БЪЛГАРИ И СЪРБИ – ОПИТ ЗА СИСТЕМАТИЗАЦИЯ НА СТАРИ И НОВИ ПРОЦЕСИ

Дарина Дончева
Белградски университет

Дарина Дончева. **О литературной взаимности между болгарами и сербами – попытка систематизации старых и новых процессов**

На протяжении своего долгого сожительства сербская и болгарская литературы проходили через разные формы коммуникации. Самой стойкой среди них оказалась „особая литературная общность“, в которую они объединились во время ранних Средних веков и которая существовала до середины XVIII века. Развитие обеих литератур в течении XIX века характеризуется ассиметрией, которая начала исчезать только в конце того же века. С этого момента болгарская и сербская литературы вступили в период больших осцилляций в своем общении. Этот период продолжился до 90-ых годов XX века, когда они начали наверстывать отставание в поддержании контактов и в обмене эстетических достижений.

Ключевые слова: сербская и болгарская литературы, особая литературная общность, ассиметрия развития, комплементарность, литературная коммуникация

Darina Doncheva. On Reciprocity between Bulgarian and Serbian Literature: an Attempt at a Systematic Review of Old and New Processes.

In their cohabitation over the centuries, Serbian and Bulgarian literature go through various forms of communication. The most long-lasting of these forms is the “specific inter-literary community”, which they build in the early Middle Ages, and which lasts until the mid-18th century. In the 19th and 20th century there is a certain estrangement; however the 1990s mark a new period of intensified relations between Bulgarian and Serbian literature.

Key words: Serbian and Bulgarian literature, specific inter-literary community, development asymmetry, complementarity, literary communication

Контактите и взаимодействията между българската и сръбската литература винаги са представлявали важни детерминанти в развитието на всяка от тях. Голям брой фактори от литературен и извънлитературен характер – етнически произход, език и вероизповедание, географс-

ко положение и историческа съдба, антропологически и мирогледни особености – са причина комуникацията помежду им през вековете да бъде разбирана като естествена и органична, в духа на конвергентните, а не на дивергентните движения.

Българската и сръбската литература, особено през ранните периоди на съществуването си, образуват „собствен“, специфичен наднационален контекст, чрез който се включват в по-големи общности – *византийско-славянската* или *балкано-славянската*. До последните десетилетия на XVIII век и двете литератури до голяма степен запазват този начин на съществуване, чийто резултат са както паметници на културата, които принадлежат към едната или другата традиция, така и преходни зони с особености, присъщи на двете литератури.

Изучаването на взаимните връзки между българската и сръбската литература представлява особено предизвикателство, защото тяхната близост понякога може да заблуди или пък разликите да се сторят несъществени. Формите на литературна комуникация между българи и сърби представляват интересен проблем за компаративни проучвания, тъй като са динамични и разкриват различно съдържание и ориентации. От компаративна гледна точка относително добре е изследвана литературата на Средновековието и на Възраждането (средата на XVIII – средата на XIX век). Процесите от втората половина на XIX век насам обаче, независимо от тяхната очевидна развойна енергия, остават недостатъчно изяснени.

Едно рамково очертаване на българско-сръбските или сръбско-българските литературни връзки може да се постигне, като се приложи днес позабравената методология на словашкия компаративист Диониз Дюришин (1929 – 1997) от 80 – 90-те години на миналия век¹. Изследванията на словашкия учен, посветени на общностите на национални литератури и на литературните центризми, предлагат понятиен апарат, с който междулитературните контакти и паралели могат да бъдат описани и обяснени.

Дюришин разглежда всяка отделна национална литература като „органична историческа единица и цялост“ (Дюришин 1985: 283), която чрез външните си контакти се включва в по-големи литературноисторически синтези на национални литератури, а те от своя страна образуват системата на световната литература. Общностите на националните литератури, с други думи, са преходни степени в литературноистори-

¹ Dionýz Ďurišin. *Teória literárnej komparatistiky* (1985); Диониз Дюришин и колл. *Систематика междудисциплинарного процесса* (1988); Dionýz Ďurišin. *Osobitné literárne spoločenstva. Pojmy a principy* (1993) и др. – Б. а.

ческото развитие, подчиняващи се на специфични закономерности – една своеобразна „помощна категория между единичното и общото“ (Дюришин 1985: 283). Като такива форми на коекзистенция Дюришин разглежда различните литературноисторически синтези, в чието създаване важна роля играят фактори като етническо родство, държавност, географско (регионално) положение, степен на вътрешна диференцираност, исторически особености, езикови проблеми (пак там: 270 – 282).

Между многообразните примери за наднационални литературни синтези Дюришин посвещава особено внимание на онези, за които е „характерен различен принцип на взаимозависимост“ (пак там: 284). Тях той нарича „особени литературни общности“. Тяхното съжителство се основава върху „връзките и взаимното влияние на особени компоненти, които ги образуват и които показват развойни закономерности, подобни на онези, които са активни в националния литературен процес“ (пак там: 284; разр. моя, Д.Д.). Поради това и главното условие за съществуването на такива особени междулитературни общности според него е близостта на националните култури (пак там: 285). При такива общности се забелязват процеси на интеграция и диференциация, но за тях преди всичко е съществено наличието на комплементарни функции, като по този начин се формира тяхната „контекстовост“ (пак там: 255).

Без съмнение голям брой особености на литературните контакти, както и литературните типологии в отношенията между българската и сръбската литература в по-ново време могат да бъдат обяснени най-успешно след един макар и бегъл поглед върху по-старите форми и прояви на тяхното литературно общуване. Динамиката на този междулитературен процес води до създаването на форми, основани върху действието на разнообразни обединяващи фактори през различните исторически етапи.

За първите знаци на българско-сръбски литературни контакти няма запазени писмени сведения. Предположенията за съществуване на такава комуникация са последица от познаването на общите особености на културното обкръжение в периода IX – XI век. Един от ранните южнославянски книжовни паметници, *Дуклянската хроника*, най-малкото свидетелства за информираност, за вече създадени отношения от определен (политически, династичен) тип между двата народа. Благодарение на действието на цял комплекс от фактори още през Ранното средновековие сръбската и българската литература създават свой особен тип междулитературна общност, вписвайки се така във византийско-славянския лите-

ратурен и културен кръг по начин, по който особените литературни общности се включват в „стандартните“ литературни синтези.

Общественото развитие на двата народа до средата на XV век, когато те за дълъг исторически период губят възможността си за самостоятелно развитие, има особена роля за културната комуникация. Честите промени на политическите граници между българи и сърби през Средните векове повече са съдействали, отколкото пречили на утвърждаването на особените литературни формации. Промените на политическата карта оставят след себе си зони, в които следите на преходна културна принадлежност придобиват траен характер. Такива преходни зони обаче не се формират с Византия, въпреки че политическите граници с нея също често се променят през Средновековието. Най-важният и устойчив конструктивен елемент на византийско-славянската общност е конфесионалният, докато за нея географският (регионалният) фактор не е от първостепенно значение (в състава ѝ влиза и Русия). Причината за съществуването на постабилна граница между православните славянски литератури и византийската е, разбира се, и различната степен на зрелост, по-голямата вътрешна диференцираност на византийската литература.

През този ранен период българската литература се развива в значително по-благоприятни условия и по-рано достига високо ниво на диференцираност, което облекчава проникването на християнска религиозна литература в сръбска среда. Благодарение на това комплементарно съжителство възниква и особената българско-сръбска литературна общност през Ранното средновековие, чиито детерминанти са православната религиозна докма, славянският език и етническата принадлежност. През Късното средновековие двете литератури синхронизират развойния си ритъм и степен на развитие и определената асиметрия между тях от периода IX – XI век се заличава.

Изградената върху описаните принципи особена литературна общност е толкова стабилна, че през XV век, след падането на балканските народи под османска власт и изчезването на политическите граници на Балканския полуостров, тя по думите на Д. Лихачов се превръща в своеобразна „държава на духа“, която се запазва до последните десетилетия на XVIII век. В нея през XV век се утвърждават три центъра на духовността – Рила, София и Атон, в които литературните контакти се основават на близката степен на зрелост и на силната духовна връзка между участниците.

Исторически важна, дори ключова последица от войните, в които почти през целия XVII век се сблъскват обединеното християнство и исламът, са масовите преселения на сърби и българи от Османската

империя на австрийска територия. Миграциите, които за сърбите кулминират през 1690 година, откриват нови хоризонти пред православните балкански народи. След Голямото преселение сърбите започват да се интегрират в нова, централноевропейска културна зона, релативно отворена по отношение на автономното културно развитие и съхранението на идентичността. След Чипровското въстание от 1688 година на север от Дунав се преселват и много българи. Българските преселения обаче са по-малобройни, те не формират значими компактни общности, а по-късните разселвания допълнително разпокъсват българските колонии на територията на Дунавските княжества.

Сръбската общност северно от Дунав се запазва етнически и културно благодарение на подкрепата на Русия, както и на консолидацията на собствените сили под знака на православието. Независимо от факта, че територията на Войводина се превръща в своеобразна буферна зона между православието и католицизма и това оставя силен конфесионално защитен отпечатък върху книжовните занимания, към края на XVII и началото на XVIII век протича преориентация на сръбската култура и литература към европоцентричния модел, който по-късно изиграва ключова роля в нейното развитие. Сръбската литература ускорено излиза от наследството на Средновековието и отново се устремява към цивилизационното обкръжение, от което задълго е била изолирана.

Смяната на еволюционните доминанти, преходить от Средновековие към Ново време за сръбската литература преди българската слагат началото на нова асиметрия в тяхното развитие. Макар до началото на XIX век по-голямата част от сръбския народ да продължава да живее под властта на Османската империя, за сръбската литература от същинско значение са събитията и постиженията северно от Дунав. Образно казано, Голямото преселение от 1690 година слага точка на развойната симетрия между българската и сръбската литература от Късното средновековие. Еволюционно-историческата комплементарност с българската литература се запазва частично, доколкото част от сръбската литература на Балканите все така запазва центризма към Атон и Рила.

Асиметрията между двете литератури, която в края на XVIII век придобива все по-ясни очертания, се задълбочава с активизацията на културната дейност на войводинските сърби и на техните контакти и влиянието им върху културните и литературните събития в Сърбия през този век. На изток от тогавашната условна граница между сърби и българи сериозни препятствия в развитието на българската литература създават липсата на поне частична политическа свобода, гръцката културна експанзия, както и цялостната ситуация на Източните Балкани

(липса на национално представителни институции и културни центрове, на образователна система, периодичен печат и т.н.).

Комуникацията между българската и сръбската литература от втората половина на XVIII до 70-те години на XIX век в основата си наследява някои детерминанти на средновековната особена общност, но те вече имат значително променено съдържание и тежест. Етноцентризмът на националното възраждане изтласква конфесията като консолидиращ фактор на втори план. Някогашната особена литературна общност започва да се трансформира в южнославянска, но извън сръбско-българския средновековен контекст. На ценностната скала от времето на Възраждането ет nonимът славянин (макар и католик) застава по-високо в сравнение с ет nonима грък (макар и православен). Предимно извънлитературни фактори насочват и извеждат сръбската литература от средновековната литературна общност с българската и я ориентират към най-близкия ѝ славянски съсед от запад – хърватите.

Последните десетилетия на XVIII и първата половина на XIX век внасят значителни промени в организацията на литературния живот при българи и сърби. Манастирите, които до това време са центрове на литературния живот и пазители на средновековната традиция, вече не могат да играят същата роля в новосъздадените условия. Членове на монашеските братства – от Йован Раич до Доситей Обрадович, от Паисий Хилендарски до Неофит Рилски, напускат манастирите и тръгват по света, привлечени от новите центрове на култура и образование – големите градове и университетите. Както Фрушка гора, така и Атон и Рила отстъпват пред това ново „поклонничество“. Смяната на теоцентричния модел с етноцентричен впрочем определя и новата му цел – то вече се извършва не толкова в името на Бога, колкото на Рода. Тази смяна на средновековните доминанти с възрожденски налага „светски“ центризъм към места и институции от нов тип, които да поемат ролята на движеща сила и организатор в развитието на националните литератури. Такива центрове стават големите европейски културни средища – Венеция, Виена, Пеща, Нови Сад, Цариград, Одеса. През първите десетилетия на XIX век тези нови центрове се намират вън от етническите територии на сърби и българи и представляват място за срещи на студенти, интелектуалци, предприемачи, творци на изкуството, не само сърби и българи по произход, а представители и на други народности, влизщи в състава на Хабсбургската, Османската и Руската империя. В този мултинационален конгломерат укрепват движещите сили на възрожденските движения сред славянските и балканските народи.

Идеите на Просвещението и рационализма, които слагат началото на националното възраждане при сърби и българи, формират различни идентификационни ядра, около които започва изграждането на българската и сръбската идентичност на новото време. Дивергентните процеси, в началото бавно и слабо забележимо, направляват двете литератури по различен път. Силното усещане за етническа и културна близост, което през предишните периоди е независимо от политическите условия, в условията на вече променената българско-сръбска литературна общност е изложено на колебания и трансформации. Пътищата на двете литератури все по-осезаемо се разделят независимо от близостта на възрожденските национални проекти. Еволюционно-историческата комплементарност в междулитературното общуване на сърби и българи е заменена в южнославянския ареал с програмната комплементарност в сръбско-хърватската комуникация, утвърдена с Виенския договор от 1850 година.

В течение на целия XIX век старата граница между *Pax Slavia Romana* и *Pax Slavia Orthodoxa* все повече избледнява. И обратно – в южнославянския свят се формира нова граница – между Сърбия (която между 1815 и 1830 година изминава пътя от полуавтономно управление до княжество) и Османската империя (респ. България). Тогава може би за пръв път южнославянският свят бива пресечен не от въображаема териториално-конфесионална линия, а от комплексна граница, формирана с влиянието и под натиска на извънлитературни фактори. Ефикасността на нейното преодоляване ще варира с времето, изисквайки все повече усилия от литературните творци през следващите двеста години. И докато цивилизационната линия на разделението в християнския славянски свят в по-старо време е имала принципно стимулиращо значение за комуникацията между българската и сръбската литература, то новоъздадената граница ги разделя задълго, влияйки негативно върху интензивната размяна на общокултурни и литературни постижения. Българската и сръбската общност започват да изграждат различни културни модели, често с напълно антагонистични тенденции.

Втората половина на XIX век е време на интензивен напредък и обогатяване на сръбската и българската литература. В тези условия все по-определенни стават знаците на равноправна литературна комуникация. Литературните контакти между Сърбия и България се динамизират и модернизират след Освобождението. Особена роля във взаимната информираност през 80 – 90-те години на XIX век има периодиката, а новите форми на литературно общуване, възприети през този период, влияят решаващо и върху изграждането на модерно художествено съзнание.

Важна роля, особено от 90-те години на XIX век, започва да играе преводът. В новите условия комплементарността отстъпва пред рецепцията, която става основна форма на комуникация между българската и сръбската литература. В периодиката – най-динамичното поле на литературна комуникация, навлизат жанрово и тематично различни текстове, повечето от които носят информативен характер и в синтезиран вид представят процеси и явления в литературата съседка. Очертава се задълбочен и критичен интерес и към преводаческата практика, към която се предявяват високи изисквания и строги правила.

Активната, програмно насочена, интензивна българско-сръбска литературна комуникация в самия край на XIX век ще се обогати с нови прояви (кореспонденция, взаимни посещения, обмен на информация и анализи в периодичния печат, увеличен брой преводи). Преди Балканските войни са налице и важни резултати от нея: нараства информироваността на читателите по най-широк възможен кръг от обществени и културни събития в съседната държава; организират се големи международни срещи и изложения на художници, писатели, журналисти; появява се стремеж към качествено нов подбор от съвременната литература и от литературното наследство, сръбската култура и литература се интересуват от българската така, както и българската от сръбската, очертава се качествено нова представа за Другия. Най-авторитетните литературни списания на онова време посвещават свои страници на материали по различни въпроси, теми и проблеми от съвременния живот и от историята на съседните култури. Периодичните публикации както в българската, така и в сръбската литературна и културна среда принципно са ориентирани към утвърждаване на добросъседски отношения, призовавайки към единство на южнославянския дух и сътрудничество. Независимо от политическите разногласия и нетolerантните национални доктрини, поддържани от властващите политически структури, конструктивните стратегии в областта на културата през този период са олицетворени от хора, които искрено вярват в славянската идея. „Българските и сръбските умове са убедени, че свята длъжност на интелигенцията е да работи за създаването на най-интимни отношения между двата братски народа“ (Когнитус 1895: 405). Южнославянската интелигенция наистина полага много усилия за културното сближаване на своите народи, „та никаква власт да не може един ден да върне някогашните политически и новинарски вражди, насъскване и шовинизъм“ (пак там: 405).

Един от най-убедителните знаци по пътя на сближаването на южнославянските народи са общите творчески изяви на публицисти, писа-

тели и художници, които биват организирани през първото десетилетие на XX век. С идеята за южнославянска взаимност, която съответства на настроенията на българските, сръбските, хърватските и словенските интелектуалци в този момент, изразена в срещите и общите творчески инициативи, се внушава увереността, че са направени първите крачки по пътя на бъдещото сближаване. През 1904 година се организира първата южнославянска изложба в Белград, две години по-късно се организира такава проява в София, следват и други съвместни публични манифестации, каквито са срещите на южнославянските писатели и публицисти; основава се Съюз на южнославянските художници „Лада“, Съюз на южнославянските писатели и публицисти и т.н. Периодичният печат във всяка от двете страни отделя първостепенно място на информациите за всички моменти от подготовката на тези празници на южнославянската взаимност.

Недвусмислено доказателство за възхода на южнославянското сътрудничество са многобройните преводи на художествени творби. На страниците на водещи български литературни списания или в отделни издания се печатат творби на Бранко Радичевич, Петар Петрович Негош, Йован Стерия Попович, Джура Якшич, Йован Йованович-Змай, Любомир Ненадович, Йован Дучич, Лаза Лазаревич, Стеван Сремац, Светолик Ранкович, Радое Доманович и др. В Сърбия се превеждат Хр. Ботев, И. Вазов, К. Величков, П. Тодоров, А. Константинов, К. Христов, П. Яворов, Елин Пелин. Преводната рецепция и от двете страни се основава на представителни за другата национална литература творби.

Своеобразен „финал“ на тази предвоенна фаза на литературното взаимодействие в културата на двета народа представляват две публикации: антологията *Из югословенске лирике* (Белград, 1909), съставена от Владимир Станимирович, и *Славянска антология* (София, 1910) на Стилиян Чилингиров. Така, преди страниците на периодичния печат да бъдат затрупани с пропагандни материали и подготовка за война, представителите на южнославянската интелигенция завършват един етап, в който междулитературната комуникация се развива енергично и динамично, отбелязвайки изключителен напредък. Сръбската и българската литература се оформят като равноправни партньори, които независимо от широкия избор на чужди литературни феномени съхраняват разбирането за близост и взаимна ангажираност.

Оценката на състоянието на сръбско-българските литературни отношения и на интензивността на взаимната рецепция би била непълна, ако не се отчете изразеното влияние и натиск на обществено-политическата сфера върху литературната комуникация. В годините

преди Първата световна война изострянето на политическите отношения повлиява силно върху културния живот, който бива контаминиран от постоянните, политически дирижиранi противопоставяния и вражди. Войните изправят българските и сръбските писатели едни срещу други и ги превръщат във врагове. Катастрофалният за България край на войната отлага създаването на здрава основа за нови културни и литературни отношения със Сърбия.

Непосредствено след войната значите на взаимен интерес почти изчезват, но на прехода между 20-те и 30-те години мълчанието бива нарушено от остро полемики на страниците на периодичния печат. Макар че в тези полемики участват писатели и журналисти, дискутираните теми съвсем не са литературни и изразяват натрупаното през десетилетие и половина обществено и интелектуално напрежение.

Подобряването на политическите отношения между България и Югославия в началото на 30-те години на XX век стимулира реабилитацията на потискания стремеж към обмен на културни постижения. Това е период, през който се постига значителен напредък в културните контакти между двата народа. Едно от най-ефикасните средства за културно съживяване са взаимните гостувания на театрални трупи. Театралните представления имат изключителен обществен отзив и дават силен импулс на превода, особено на драматургични творби. На сръбски биват преведени комедиите *Големанов* на Ст. Л. Костов и *Майстори* на Рачо Стоянов. В България голям интерес предизвиква комедиографията на Бранислав Нушич (до този момент приеман противоречиво в българска среда главно като прозаик и публицист) и през 30-те години е преведено почти цялото негово комедиографско творчество. През това десетилетие в книжни, а не журнални публикации пред сръбската публика се представлят класиците на българската проза Елин Пелин и Йордан Йовков, преведен е романът *Под игото* на Иван Вазов; Никола Миркович прави нов превод на *Бай Ганъ* на Алеко Константинов, но този път представянето на писателя е разширено с преводи на някои от пътеписите и фейлетоните му. За пръв път на сръбските читатели се представлят автори като Людмил Стоянов, Ангел Каракийчев, Елисавета Багряна, Дора Габе, Никола Фурнаджиев, Теодор Траянов. През тези години се формира специфичен ценностен компендиум по българска литература, вън от който сръбските преводачи и в бъдеще рядко излизат, връщайки се често и превеждайки отново едни и същи творби и автори – Елисавета Багряна, Елин Пелин, Йордан Йовков. През същия период на български са преведени и творби на Десанка Максимович,

Милан Ракич, Йован Дучич и др. В края на десетилетието българският читател за пръв път се среща с творчеството на Иво Андрич.

Постепенно и мъчително съживяваната литературна комуникация, събирането на късчетата от миналото, премълчаните огорчения и търсенето на обединяващото, а не на разединяващото отново биват подложени на изпитание от политическата конфронтация през Втората световна война. През годините на войната обаче литературната комуникация не прекъсва напълно. Паралелно с официалната културна политика на тогавашните режими през 40-те години възниква и литература на съпротивата, едно „нелегално“ продължение на духа и атмосферата на сръбско-българското литературно общуване през изминалите години. „Чрез нелегалните вестници и списания [...], разпространявани на територията на цяла Югославия, отделни Ботеви стихотворения влизат в партизанските землянки, в лагерите и затворите“ (Конев 1968: 46).

Духът на антифашистката съпротива остава основа на културното сътрудничество между българи и сърби до 1948 година, когато политическите обстоятелства отново отнемат възможността за обмен на литературни ценности през „желязната завеса“ на българско-югославската граница. Впрочем през първите три следвоенни години в България с характерния „наваксващ“ темп се издават няколко сборника и значими творби на сръбската литература, между които тогава за пръв път е преведен и пълният текст на поемата *Горски венец* на Петар Петрович Негош. В края на 40-те и началото на 50-те години излизат редица изследвания на Джордже Игнатович и Божидар Ковачевич за българско-сръбските литературни контакти през XIX век.

Съживяването на литературните контакти през този период трае кратко. След 1948 година върху свободата на сръбско-българската комуникация се налага забранителен режим – тя трябва да протича под знака на партийния диктат и сталинистките идеологически директиви. Поддържаното с векове литературно съжителство бива лишено от своята органична, исторически формирана обществена основа и изцяло бива обърнато към постигането на политически цели в служба на тоталитарните държави. Идеологическа и тематична доминанта на тогавашното литературно развитие става партоцентризъм².

В периода от 1948 до 1989 година се налага особен модел на литературна комуникация между българи и сърби, който може да се нарече

² Във връзка с понятието „партоцентризъм“ в литературата виж: Карагьозов, П. Интимните шеги на партоцентризма в *Шегата* на Милан Кундера и *Дивата Имбир* на Анче Мин. // Славянска филология, т. 24. Доклади и статии за XIV международен конгрес на славистите, София 2008, 146 – 173. – Б. а.

еталонна рецепция. За превод се избират само автори и творби, вече познати както на българските, така и на сръбските читатели и потвърдени като стойностни и представителни за двете среди, или такива, чието идеологическо послание е първостепенно и безспорно. Независимо от вече съществуващите и немного отдавна направени преводи отново се превеждат познатите творби. Романът *Под игото* например има два превода, направени в разстояние на около тридесет години; *Нечиста кръв* на Борисав Станкович се превежда на български три пъти между 1937 и 1994 година. Съвсем определено тук не става дума за рецепция на авторите (останалото им творчество остава „незабелязано“), а единствено и само за поддържане на своеобразен рецептивен протокол. Спрямо превода на творби от Елин Пелин, Йордан Йовков и Елисавета Багряна в сръбска среда се забелязва идентична ценностна нагласа. Транслатологията по принцип оценява високо серийните преводи на един и същ текст – класическа творба в своята литература. В българско-сръбската литературна комуникация след 1948 година обаче такъв един факт по-скоро свидетелства за застой и изолация, а не за преводачески развойни постижения.

Еталонната рецепция в българската и сръбската литература в началото на втората половина на XX век се основава донякъде на инерцията от силната енергия на предвоенното десетилетие. По време на тоталитарните държави тя продължава да се поддържа от определени институции, които съставят списъци на литературата, препоръчителна за превод на чужд език. Така в тези „индекси“ на позволената и непозволената комуникация нерядко влизат и творци, които не формират облика на националната си литература. Ограничаването и стесняването на преводната рецепция означава унищожаване на контекста на литературната комуникация, „мумифицира“ корпуса от нейни образци, които постепенно започват да избледняват в представите на чуждия възприемател.

През периода от 1948 до 1989 година орбитите на сръбската и българската литература се разминават особено чувствително. Но за разлика от предишни периоди в този случай става въпрос не за развойна асиметрия, а за разминаване между идейните и естетическите платформи. През втората половина на XX век пътят на българската литература се трасира от външни за нея фактори. Намесата в развитието ѝ предизвиква отклонение от насоката, която тя би имала в свободни условия.

От самото си възникване сръбско-българското литературно съжителство преминава както през периоди на асиметрия, така и през етапи на синхронизация на развитието. „Засважданията“ и „свижданията“ (Тодо-

ров 2000: 13) от края на XIX и XX век се редуват във все по-бърз ритъм, без обаче да могат напълно да заличат наследството на еволюционно-историческата комплементарност, с която това съжителство започва и която частично оцелява през предишните епохи. От началото на 50-те години обаче в рамките на особено кратък период двете литератури се отдалечават невероятно много и се вписват предимно програмно в общности, основани върху несвойствени принципи на съжителство. Наред с политически пактове и съюзи през 50-те години на XX век се формира и нова литературна общност (чиито основни детерминанти поразително съвпадат с онези на особената литературна общност от Средновековието), в която се обединяват литературите на социалистическите страни и в която се включва и българската. Въпреки че в тази общност влизат преди всичко славянски литератури, тя не е основана върху етнически, езиков или регионален принцип. Идеологическата доминанта ограничава всяка отделна национална литература в тази общност, ограничава и общността като цяло и я изолира от европейския литературен процес.

В същото време сръбската литература остава част от южнославянската (наричана вече югославска) литературна и културна общност. Независимо от факта, че и в нея се внасят определени идеологически изисквания и ограничения, връзката между отделните национални литератури на тази общност е здрава и стабилна. Не се прекъсват и контактите с европейските литератури.

Преходът от началото на 90-те години на XX век изправя българската и сръбската литература пред нови проверки и предизвикателства. Въпреки своите вътрешни проблеми двете литератури отново показват компенсаторен стремеж към синхронизация, вече познат от тяхното минало съжителство.

ЛИТЕРАТУРА

- Дюришин 1985:** Ďurišin D. *Teória literárnej komparatistiky*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1985.
- Карагъозов 2008:** Карагъозов, П. Интимните шеги на партоцентризма в „Шегата“ на Милан Кундера и „Дивата Имбир“ на Анче Мин. // *Славянска филология*, т. 24. Доклади и статии за XIV международен конгрес на славистите, София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2008, 146 – 173.
- Когнитус 1896:** Cognitus (П. Н. Даскалов). Епохата на тържествата и един признак на свестяване. // *Мисъл*, год. VI, 1896, № 5, 405 – 407.

- Конев 1968:** Конев, Илия. По-близо до поезията и личността на Ботев.
// Илия Конев. *Из българо-сръбските литературни взаимоотношения*. София: Издателство на БАН, 1968, 32 – 51.
- Тодоров 2000:** Тодоров, В. „Знам ги аз тях!“ *Сърбия и сърбите в българската литература*. София: Граждански дружество „Критика“, 2000.

**СЛОВО ЗА ПОЧИНАЛИТЕ ОТ ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК
КАТО КАРТИНА НА СРЕДНОВЕКОВНОТО
ПРАВОСЛАВНО ОБЩЕСТВО ПРЕЗ XIV – XV ВЕК**

Екатерина Стойчева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Екатерина Стойчева. Слово об усопших Григория Цамблака как изображение средневекового православного общества XIV–XV вв.

Объектом исследования данной статьи являются социальные реалии во втором слове Книги Григория Цамблака, посвященном усопшим, а также многообразие иерархических слоев, которых автор касается в своей проповеди. Рассматривая Слово об усопших, мы ясно видим описанную Цамблаком социальную структуру средневекового православного общества. В результате того перед читателем раскрывается подробная картина образа жизни, навыков пользования некоторыми орудиями труда и ведения войны. Ценные сведения получаем также о будничной жизни войска – одного из доминирующих факторов в средневековом государстве.

Ключевые слова: Григорий Цамблак, проповедь, средневековое общество, социальная структура

Ekaterina Stoycheva. Gregory Tsamblak's Homily of the Deceased as a Picture of the Orthodox Medieval Society from 14th to 15th Century

The object of study in the paper is Gregory Tsamblak's second homily Homily Of The Deceased. The focus is on the social life at the time and , the way in which he presents and discusses the social stratification and diversity in this sermon, which is directed to the public. Analysing Homily Of The Deceased, we can clearly see how Tsamblak describes the social structure of Orthodox medieval society. Thanks to this, the reader gets a detailed picture of the habits of life, the methods of using a number of tools(work instruments) and war times. The reader can also gain an insight into the everyday life of the army, as one of the dominant factors of the state in the Middle Ages.

Key words: *Gregory Tsamblak, homily, medieval society, social structure*

Поради религиозния характер на средновековната литература нейна основна цел е постигането на богоопознание, което я обвързва с философските и богословските възгледи на епохата. Каноничният характер Юрий Лотман определя като „информационен парадокс“, тъй като „канонът обикновено предполага еднообразие, но в същото време самият той вече носи информация“ (Лотман 1990: 335). В тази перспектива средновековната литература бива изследвана като отражение на бита и начина на живот, на обычайите, традициите и духовните ценности в

средновековното общество. Средновековните текстове, особено житията, са многократно разглеждани в българската медиевистика като източник на информация за стила на живот и неговите кодове като храна, облекло и други (Ангелов 1985; Аризанова 2009; 2012; Наумов 2013).

Настоящата статия има за предмет на изследване социалните реалии в *Слово за починалиите* от Григорий Цамблак и начина, по който различните социални прослойки са обхванати и разгледани в тази обществено насочена проповед. Тъй като Григорий Цамблак е църковен деец, проповедник и писател, чиито произведения свързват българската, сръбската, румънската и руската литература, не можем да определим реалиите в текстовете му като характерни само за българското или някои от другите общества, с които Цамблак има досег. Напротив, можем да счетем тези примери именно като общославянски, предвид сходствата на тези общества през този период и широкия поглед на писателя върху тях.

Слово за починалиите е предназначено за четене в събота преди Неделя Месопустна (Месни заговезни) през т. нар. подготвителни седмици от предпасхалния период. Този ден се свързва с общи възпоменателни последования, чрез които християните се молят за душите на всички починали. Вярата във всеобщото възкресение след Страшния съд обосновава съществуването на тези възпоменания и молитви за мъртвите, които биха променили тяхната постжитейска съдба. Цел на разглежданата проповед се оказва не толкова описание на съдбата на праведната и неправедната душа след Страшния съд, а по-скоро разкриването на основанието за „присъдата“ и възможностите за навременно повлияване. Поради това в *Слово за починалиите* се представя не само отхвърлянето на светските обвързаности като нужна стъпка към духовно извисяване, но са обхванати и разгледани различни социални групи и характерни материални и социални притежания на принадлежащите към тях хора.

Класовото разделение на обществото, заеманите постове и съответстващите им титли са изследвани и познати на науката (Билярски 1998), затова тук се спирате само на споменатите от Цамблак съсловия.

Цамблак първоначално разделя обществото на бедни и богати като цяло, а после се спира на различни съсловия от двете групи.

Ако е беден, да забогатее бърза. Ако е богат, по богатство другите да изпревари се стреми. И така, денем от работа, а нощем от грижи се изяжда: как на ниска цена много неща ще купи; как от печалбата двуетажен и триетажен дом ще построи; как на децата си поравно ще раздели; как за тях имоти и ниви ще приготви; как лозя ще насади; как чердите и стадата ще умножи; как кораб ще снаряди; как подходящата стока ще натовари; как на

далечно плаване ще тръгне... И така Индия, Египет, Етиопия (за една нощ, лежейки на леглото!) ще обиколи, без да може дори за кратко време, окаяният, със сън да замени.

(Цамблак 2014: 208)

Тук виждаме множество социални дейности, които са начин за разместване на социалната позиция и роля. Следващият абзац вече илюстрира отношенията между двете групи в обществото. За първи път се споменава и велможа – този път в ролята на човек, заемащ висока обществена позиция.

От велможите се бои, които властват, защото с многото богатства той трупа и много опасения, съмнения, страхове. Трепери, тича при тях, дарове носи, коленичи с изражение на купен роб, с вещи и раболепие благоразположението им се опитва да спечели.

(Цамблак 2014: 218)

Като пример за отношения в обществото Цамблак посочва и страх от крадци, които явно не са били рядко явление. Крадци и разбойници се споменават и на други места в текстовете на Цамблак, напр. случают с Паисий Велики и неговият сблъсък с разбойниците, описан в *Похвално слово за преподобните отци*: „хванаха го разбойници и го затвориха в своята пещера със здраво вързани ръце и крака. И пак се впуснаха в обичайното си грабителство“ (Цамблак 2010: 74).

В *Слово за починалиите* пък четем:

Но друга беда и тази надминава. От крадци, от грабители по къщите се страхува. Бои се, че стените са овехтели, става начесто и оглежда мястото, където е скрито имането, дето мира не му дава. И ако птица, гадина или нещо друго вкъщи шукне, крадци му се струва, че са влезли.

(Цамблак 2014: 218)

Разглеждайки високите слоеве на обществото, Цамблак се спира на велможите, управителите и царя, като акцентът не е описание или характеристика на същите, а изтъкване на същинското внушение на слошното – за преходността на човешките стремежи за богатство и власт:

Ако е велможа, не е доволен от това – управител се стреми да стане; после приятели и сродници със съвети приютка, лицемерна близост показва, гощавки, после пиршства, съвети, ласкателства, обещания, всички приближени на царя се мъчи да спечели, на всички да угоди. Когато успее – отново по-големи тревоги, отново жилото на по-големи грижи: за войската

по суша, за снаряжението на кораби, за охраната на крепости, за посещенията на далечни краища и за безброй други такива работи. [...] Илюзия е, че човек има награда за безполезния труд.

(Цамблак 2014: 219)

В текста се споменават велможи и управители като общо название за представители на висшата аристократия, без да се уточнява съответната длъжност. За събирателно название Цамблак използва думата велможа, която се употребява като обща за всички висши чиновници. Следващото стъпало в йерархията на висшето съсловие според Цамблак е „управителят“. Под „управител“ по-скоро трябва да разбираме представител на изпълнителната власт, т.е. назначен да управлява дадена област, служител, а не същински аристократ, който е едър собственик. Става ясно, че управителят, освен че заема по-високо място в йерархичната стълбица, отговаря и за дейности, свързани с войска, флот и „посещенията на далечни краища“, които вероятно са дипломатически мисии или инспекции върху поверените му територии. На последно място в обзора на висшето общество е описан и царят.

Така и царят: отблъсна народи – скити, варвари; велики победи постигна; всички острови подчини; цялото плавателно море обхвана; вселената покори – бърза и ненаселените (земи) да придобие; неплавателното плавателно да направи; ако би било възможно и самите зверове в планините и пуцинаците заедно със скотовете да събере и на волята си да ги подчини. О, от какви неща се измъчва, не разбирайки естеството! Ако толкова дълга е зимата за припечелването, къде е пролетта за усвояването? Подчиняват му се безбройни множества – копиеносци, защитници, войни под строй, велможи, князе, управители, – а той гледа сурово.

(Цамблак 2014: 219)

Проповедникът споменава и характерни притежания на висшето общество: скъпоценните камъни, бисерите, златотъканите постели и специалната храна, в сравнение с която обикновената изглежда „твърда“.

Описанието на различните по важност и социално положение „високи“ длъжности не е самоцел. То показва социалната роля и стереотипния образ на принадлежащата към дадена група личност. „Ако е велможа, не е доволен от това – управител се стреми да стане“, казва Цамблак, с което унифицира образа. На всеки велможа и управител се придават едни и същи черти – лицемерие, ласкателство, изобщо всички черти, присъщи на Августиновия земен град. Самият автор прави пояснение за целта на това описание в края на пасажа, в което сравнява образа на богатия (в случая велможа, управител) с прогнило дърво:

И подобно на дърво, което отвън изглежда величествено и прекрасно, а отвътре от червеи е проядено и прогнило, така и страдалецът: външно златни одежди носи, от всички почитан е, а отвътре – разяден и обезсилен от червеите на мислите.

(Цамблак 2014: 219)

Нагледно е илюстрирана социалната стълбица на средновековното висше общество и начините за изкачване по нея. Виждаме пример и за социално общуване между различни неравностойни групи – по-нискостоящата на велможите и по-високата – на приближените до царя:

[...] приятели и сродници със съвети приютка, лицемерна близост показва, гощавки, после пиршства, съвети, ласкателства, обещания, всички приближени на царя се мъчи да спечели, на всички да угоди [...]

(Цамблак 2014: 219)

В описанието на царя отново виждаме илюстрация на социални отношения – този път и междусоциални (международн). Освен социалните отношения с поданиците („Подчиняват му се безбройни множества – копиеносци, защитници, войни под строй, велможи, князе, управители“) виждаме и контакти с други народи, при това в два различни аспекта. В единия случай се визира успехът на царя, който „отблъсна народи – скити, варвари“. Очевидно се имат предвид набезите на тези народи над управляваната от царя територия и тяхното прекратяване. В другия случай царят е нападащият: „всички острови подчини; цялото плавателно море обхвана“. И в двата случая – и като защитаващ, и като завлядяващ, царят е представен като успешен. Тоест не се дава оценка на неговите земни действия като социално правилни или не, а само се поставят под въпрос нуждата и смисълът от тях в контекста на извоюването на най-важната земя – Божията.

В *Словото* Цамблак обръща поглед към войнишката служба, като изтъква тежката съдба на воина. От този период са известни различни военни длъжности, но авторът отново наблюга не на описание на военните звания, а на трудностите на воинския живот.

Нека оттук да минем към войнишката служба и да видим колко задължения изпълняват: за себе си, за оръжието, за конете, от сълничев пек изгаряни и от поройни дъждове брулени, от слани и снегове премръзнали, изтощени от далечни походи, от постоянни усилия, от всекидневното очакване на смъртта. И като погледнеш, виждаш по тях следите на страданието: на лицето – рана от меч, често и око от стрела избодено, ръка отсечена, рамо от копие прободено.

(Цамблак 2014: 220)

В словото намираме и описание на военен лагер, на воинско снаряжение – описание на щитоносец, мечоносец и воин с колчан стрели, конник и конница и подготовка за битка.

Не виждате ли какво правят войниците във военния стан, докато се подготвят за предстоящото сражение? Колко старание, какво обучение, колко упражняване, колко пъти оголена гръд подставят. Един пълни колчан със стрели, като ги подрежда старательно с ръце; друг пък меч остри; трети шлем чисти и бронята подготвя; четвърти щит привързва и държейки кошието под мишница, напада ту на едната, ту на другата страна, като постига ловкост и точност. Подобно на тях, опитните конници за известно време ограничават конете от храна, правят ги леки и подвижни и ги обучават в езда още преди битката да е настъпила.

(Цамблак 2014: 208)

Описанието е направено за сравнение с духовната битка, която всеки води със земното посредством духовни оръжия. Идеята за сблъсъка на духовното и земното, уподобен на военна битка, е често срещана. Монасите и преподобните отци например са определяни като „Христови воини“, а техният противник е сатаната, явяващ се като въплъщение на земни изкушения или телесни страдания. Самото описание на военно снаряжение и подготовка говори за познанията и вероятно за преките наблюдения на военното дело.

Цамблак отделя особено внимание на моряците и моряшката служба и корабоплаването. Описанието, което дава на моряшкото всекидневие, подсказва, че самият той познава тази реалност – нещо необичайно за старобългарската традиция, която за разлика от византийската не е трайно свързана с морето и корабоплаването.

Какво напрежение, какво бодърстване на кормчията, каква предвидливост: много пъти, докато седи привързан и държи кормилото, едини обръщат платното, нагаждайки го по посока на вятъра, та да не би внезапно като нахлуе в средата на платното, да пречупи мачтата (и после – край на надеждата!); други пък въжетата опъват; трети спускат долу от двете страни на кърмата така наречените крила, които сякаш с ръце задържат напора на вълните, преди да се ударят в кораба, та силата на устрема да укротят; някои пък водата изгребват.

(Цамблак 2014: 221)

В обрисуването на напрегнатата картина на плаването виждаме описание на части от кораба (*кормилото, платното, мачтата, крилата, въжетата*) и различни дейности по управлението му. Освен спо-

менаването на кормчията, Цамблак говори и за тези, които насочват платното по посока на вятъра, за други, които опъват въжетата или изгребват водата.

Важен стопански отрасъл, свързан със занаятчийското производство, е рудодобивът. Проповедникът споменава в словото си и тази професионална група с думите:

А тези, които добиват сребърни руди и други изкопаеми? Колко сажена земна дълбочина достигат, жилата следвайки (накъдето и да води тя!), въвирайки се в преизподнята на земята и заради естеството на среброто свое-то естество забравяйки?

(Цамблак 2014: 221)

Разглеждайки *Слово за починалите*, виждаме ясно как Цамблак описва социалната структура на балканското (ортодоксално) средновековно общество. Благодарение на това пред читателя се разкрива детайлна картина на начина на живот, методите на използване на редица оръдия на труда и войната. Също така ценна представа придобиваме и за ежедневието на войската като един от доминиращите фактори на държавността през Средновековието. От пасажа, описващ воинското ежедневие, ясно личи и разделението на видовете войски части и отношението на средновековните воини към делото, с което се занимават. В частта, в която разглежда земеделците, авторът описва целия процес на зърнопроизводство, като посочва всички етапи на подготовка за сеитба и обработването на зърното. В същата част авторът разглежда и лозарството, като показва детайлно начина на приготвяне на вино:

Обра гроздето, стъпка го в лина, наля виното в делви, но ето че настана време за резитба: наостри лозарската ножица, мотиката взе, коловете приготви и се залови за работа.

(Цамблак 2014: 220)

Приведените примери позволяват да се направи изводът, че Григорий Цамблак дава в своя текст примери от всички социални слоеве и по този начин ги включва и като обекти, и като адресати в своето слово, като следва целите на проповедта. С помощта на тези примери Цамблак постига главната задача на своята проповед – да посочи модел за следване и в същото време да посъветва християните какво поведение трябва да имат, за да достигнат идеала на духовното съвършенство.

На няколко места в словото се среща подобно описание на заможен човек с високо обществено положение:

Прочутият, тънеш в разкош, в пурпур обличащият се, с изискани мазила
мажещият се, страховит и с вида, и с гласа си [...]

(Цамблак 2014: 205)

Пиещият благованни вина от златни чаши [...]

(Цамблак 2014: 205)

Днес е снажен, налят с охранена плът, с цветущ вид поради младостта,
здрав и силен, неудържим в устрема си... Някой пък, прочут с имоти и бо-
гатство, тълпа ласкатели около него: подаръци от лицемерни приятели,
угодничещи заради изгодата от него; безчислена родà – и всичките лице-
мерни; безчислено множество, което го следва: едни – заради пиршества-
та, други пък – заради някакви свои нужди му досаждат. От тях съпровож-
дан, когато излиза или пък се връща, завист поражда у тези, които го гле-
дат. Прибави към богатството и някое градско брожение, почести от царе
или притеснение от чуждоземци, военачалството, глашатая пред него, ви-
кащ силно, охраната от двете му страни – поразяващо впечатление поража-
да у предвожданите. Раните, грабежите, яростните побои, затворите – за-
ради тези неща нетърпим страх от подчинените се натрупва.

(Цамблак 2014: 203)

Така разгледаните примери на изображение на социалната действи-
телност могат да се обобщят в няколко направления. От едната страна
са чисто материалните елементи на човешкия живот, като храна, облек-
ло и т.н. Като друг аспект на социалното можем да възприемем социал-
ните отношения в обществото или по-точно в различните общности. В
текстовете са описани социалните структури както на светската общ-
ност, така и на духовната общност. Йерархическото разделение в общ-
ността на миряните е описано във връзка с ненужните според автора
стремежи за власт, богатство и издигане в социалните среди, които
отдалечават човека от основната му цел – небесния свят.

Разглеждайки посочените примери от бита на слушателите си, Цам-
блак описва и реалната, и препоръчаната действителност, като задава
модел за достигане на идеалния образ на истинския християнин. В сло-
вото си проповедникът дава оценка на действителността, подлага на
оценка конкретния живот на слушателите в светлината на разкритите
от него мисли и поставя задачи, като апелира те да се изпълняват, за да
бъде постигнат по-разумен и праведен живот.

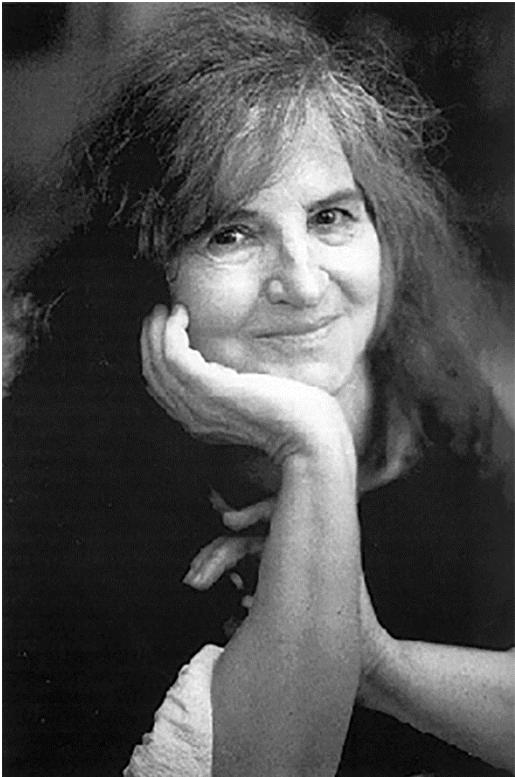
ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов 1985:** Ангелов, Д. *Българинът в Средновековието (светоглед, идеология, душевност)*. Варна: Георги Бакалов, 1985.
- Аризанова 2009:** Аризанова, С. Храната на средновековните български монаси (по данни на агиографската книжнина от XIII – XV век). // *История*, 2009, кн. 4, 9 – 18.
- Аризанова 2012:** Аризанова, С. Облеклото на българите в старобългарската литература от XII – XV век. // *Collegium Historicum*, т. 2. София, 2012, 289 – 305.
- Аризанова 2013:** Аризанова, С. *Българите в агиографията от XIII – XV век. Общество, бит и култура*. Пловдив: Фондация „Българско историческо наследство“, 2013.
- Билярски 1998:** Билярски, Ив. *Институциите на средновековна България. Второ българско царство (XII – XIV век)*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1998.
- Лотман 1990:** Лотман, Ю. Каноничното изкуство като информационен парадокс. // Лотман, Ю. *Поетика. Типология на културата*. София: Народна култура, 1990, 333 – 340.
- Наумов 2013:** Наумов, А. Семейният живот на православните славянски светци според балканската агиография. // *Старобългарска литература*, кн. 48, 2013, 129 – 136.
- Цамблак 2010:** Григорий Цамблак. Слово за преподобните отци. Адаптация на съвременен български език: Д. Петканова. // Григорий Цамблак. *Избрани съчинения*. Велико Търново: Абагар, 2010, 73 – 96.
- Цамблак 2014:** Цамблак, Григорий. Слово за починалите. Адаптация на съвременен български език: М. Спасова. // *Tradycje bizantyjskie. Romantyzm i inne epoki*. Red. Edward Kasperski, Olaf Krasowski, Warszawa: Wydział polonistyki UW, 2, 2014, 199 – 224.
- Цамблак 2013:** Цамблак, Григорий. Слово за монашеското житие. Адаптация на съвременен български език: М. Спасова. // *Език и литература*, 2013, 1 – 2, 137 – 145.

Фотохудожник: Рози Харди.
Весна Парун, „Преследвам стадото от думи“

НОВИ ПРЕВОДИ

ВЕСНА ПАРУН (*Vesna Parun*, 1922 – 2010) е сред най-значимите и известни съвременни хърватски поети. Автор е на над 60 книги с поезия и проза, повече от 20 книги за деца и четири драми, поставяни на театрални сцени. Първите книги Зори и вихри (*Zore i vihori*, 1947) и Стихове (*Pjesme*, 1948) са с гражданска лирика, която отразява патриотичните настроения от следвоенното възраждане в страната. По-късно в стихосбирките Черна маслина (*Crna maslina*, 1955), Вярна на видрите (*Vidrama vijerna*, 1957), Робство (*Ropstvo*, 1957), Остави ме да отпочина (*Pusti da otpočinem*, 1958) и други започва да преобладава любовната тематика. Парун е плодотворен автор, но е не по-малко известна и с приноса си като преводач от словенски, немски и български. В

неин превод на хърватски са представени много български автори, сред които: Димчо Дебелянов, Яворов, Елин Пелин, Николай Лилиев, Гео Милев, Багряна, Дора Габе, Никола Вапцаров, Блага Димитрова, Андрей Германов, Веселин Ханчев, Радой Ралин, Стефан Цанев, Валери Петров, Дамян Дамянов и други. Тясната връзка на Весна Парун с България повлиява и на творчеството ѝ. Вдъхновена от красотата на българската природа, през 1964 година издава стихосбирката Вятърът на Тракия (*Vjetar Trakije*), където основни лирически топоси са Тракийската низина, Созопол, Несебър и Бургас. Досега единствената ѝ издадена в България книга е Избрана лирика от 1964 година.

Весна Парун е носител на редица престижни национални и международни литературни награди.

NE PITAJ VIŠE

Ne pitaj više zašto te ljubim. Pitaj
zašto raste trava i zašto je nemirno more.
Pitaj otkud stiže vjetar proljetni
i bijelom lađom snova tko krmani
kad noć nad svijetom hladne prostre sjene.

Ne pitaj zašto te voli moje čudno srce.
Znaš li odakle koralj na dnu oceana?
Valovi pričaju o zaspaloj ljepoti
ali ti živiš daleko od glasa valova.
Tvoja je misao strma pećina
o koju se uzalud razbija moj život.

Ne pitaj zašto te ljubim.
Pristupi k meni! Tužno je moje srce.
Ti i mjesec: dva nedohvatna cvijeta
na visokoj planini zaborava.

PUT

Ždral je raširio zagasita krila
i odletio preko mora.

Lađe su raskrilile jedra
i otplovile u tuđinu.

Put ptice je nepoznat.
Put lađe je neveseo.

Svatko ima svoj nesigurni cilj
i svoju daleku zvijezdu.

ПОВЕЧЕ НЕ ПИТАЙ

Повече не питай защо те целувам. Питай
защо расте тревата и защо немирно е морето.
Питай откъде пристига пролетният вятър
и кораба бял на мечтите кой кормува,
когато нощта над света хладни сенки простира.

Не питай защо те обича моето чудно сърце.
Знаеш ли откъде е коралът на океанското дъно?
Вълните разказват за спяща красота,
Но ти живееш далече от гласа на вълните.
Твоята мисъл е стръмна пещера,
в която напразно се бълска моят живот.

Не питай защо те целувам.
Ела по-близо! Тъжно е сърцето ми.
Ти и луната: две недостъпни цветя
на високата планина на забравата.

ПЪТ

Жеравът разпери тъмни криле
и отлетя оттатък морето.

Кораби разпънаха платна
и отплаваха за чужбина.

Пътят на птицата е непознат.
Пътят на кораба е невесел.

Всеки има своята несигурна цел
и своя далечна звезда.

RIJEKA I MORE

On je rijeka a ja sam more.
njegov je nemir naglost voda
koje raspasuju travu. Ja ih slušam
kako huče u tjesnom koritu
probijajuć se kroz duboki kanjon
snagom od koje sustaje moja blagost.

Ja sam nestrpljivo more. On je rijeka.
Njegove lade nisu moje lađe.
Njegove ptice nisu moje ptice.
Ali njegovim lađama ja sam sidrište
gjde je dopušteno sjesti uz vatru
i smiješiti se jednoj priči
zbog koje se zaboravlja smionost.
Njegovim pticama ja sam klisura
koja ih sakriva u svoje stijene
misleći da ih otimlje oceanu.

On je prispjela rijeka. Ja sam more.
Moje obale postaju njegove obale.
Moje oluje postaju njegovo uzglavlje.
Moja beskrajnost postaje njegov mir.

РЕКА И МОРЕ

Той река е, а аз – море.
Негово беспокойство са внезапните води,
които влудяват тревата. Аз ги слушам
как бучат в тясното корито,
пробивайки си път през дълбокия каньон
със сила, от която благостта ми се задъхва.

Аз съм нетърпеливо море. Той река е.
Неговите лодки не са мои лодки.
Неговите птици не са мои птици.
Но за неговите лодки аз съм пристан,
в който можеш да седнеш край огъня
и да се усмихнеш на една приказка,
заради която да забравиш смелостта.
За неговите птици аз съм клисура,
която ги скрива в скалите си,
мислейки, че ги отнема от океана.

Той е пристигнала река. Аз море съм.
Бреговете ми стават негови брегове.
Бурите ми стават негово възглаве.
Безкрайността ми става негов мир.

Превод от хърватски: **Кремена Коева**
Редактор на превода: **Дарина Дончева**

Милена Павлович Барили. *Гореци розово с прохладно сиво*, 1940

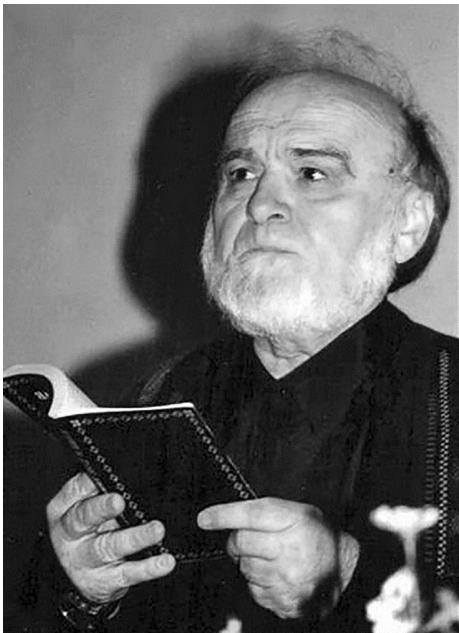
Милена Павлович Барили (Milena Pavlović Barilli, Пожаревац, 1909 – Ню Йорк, 1945) завършила живопис в Белград, но едва навършила 20 години, напуска Югославия. Живее в Испания, Англия, Франция, Италия, а в навечерието на Втората световна война заминава за САЩ. Сюрреалистичната ѝ живопис визуализира поетико-фантастичните превъплъщения на невидимото в човешката душа.

БРАНИСЛАВ ПЕТРОВИЧ
(Бранислав Петровић, 1937 – 2002)
 е сред силните поетически гласове в
 съвременната сръбска литература.
 Роден е в селцето Белуша до Ужице,
 община Ария, и след като завършива
Математическата гимназия в Чачак, се ориентира към литература-
 та и се дипломира във Филологичес-
 кия факултет на Белградския уни-
 верситет, специалност „Сръбски
 език и югославска литература“.

Работи като журналист във в. „Борба“, завежда собствена колонка в сп. „NIN“, редактор е в сп. „Хоризонти“ („Vidici“), „Сръбски литературен глас“ („Srpski književni glasnik“) и в издателска къща „Про- света“.

Автор е на стихосбирките Мощта на речта (Moћ говора, 1961), Строителна площадка (Градилиште, 1964), О, проклета да си, улица „Риге от Фере“ (О проклета да си, улица Риге от Фере, 1970), Предчувствие за бъдеще- то (Предосећање будућности, 1973), По следите прах (Tragom prah, 1976), Все по-сам (Sve samiji, 1977), Да видиш чуда (Da vidiš čuda, 1990), Жежевасион (Жежевасион, 2004, посмъртно) и други.

За поезията си е удостоен с многобройни литературни награди: „Мла-
 дост“, „Раде Драинац“, „Исидора Секулич“, „Бранко Милкович“, „Йован
 Йованович-Змай“ (Змаева награда), награда за цялостно поетическо твор-
 чество „Дис“, „Десанка Максимович“ и др.

ХОД ПО МУКАМА

Ослепеће
ме творац, само да провери
слеп шта ћу испевати.
Посебну змију
гаји у змијарнику свом -
мојом је крвљу напаја.
Звер, његова
љубимица, посебно обучена
да ме што дуже раскида, не одваја се
од
чизме његове.
И љубав је творац измислио
да ме лиши наде и
спокоја.
Траве је отровне засејао по пољима
за моју убогу
трпезу.
Каква све чудеса није измислио
да ме покори!

ПИТИ ГОРКА ПИЋА

Пити горка пића змијски отров траве
у поноре срца скочити са главе.

Изједначити се с таласима воде
у име праве вечите слободе.

ХОДЕНЕ ПО МЪКИТЕ

Творецът ще ме ослепи
само за да провери
какво ли сляп ще пея.
За мен в змиярника отглежда
особена змия –
с кръвта ми я пои.
Любимката му хищна,
нарочно е обучена
дълго да ме умъртвява, не се отделя
от
ботуша му.
И любов Творецът е измислил,
за да ми отнеме и надежда,
и покой.
Треви отровни по полята е засял
за моята окаяна
трапеза.
И какви ли чудеса не е измислил
да ме покори!

ДА ПИЕШ ВЪЗГОРЧИВО ВИНО

Да пиеш възгорчivo вино, отрова змийска от трева.
на бездните в сърцето да се хвърлиш презглава

Ведно да станеш ти с вълна от морската вода.
във името на истинската вечна свобода.

KADA TE OSTAVI ONAJ KOGA VOLIŠ

Kada te ostavi onaj koga voliš.
Kada te ostavi onaj koga voliš.
Kada te ostavi onaj koga voliš.
Kada te ostavi onaj koga voliš.

Prvo osetiš jedno ništa
Prvo osetiš jedno ništa.
Prvo osetiš jedno ništa.
Prvo osetiš jedno ništa.

Zatim osetiš jedno ništa.
Zatim osetiš jedno ništa.
Zatim osetiš jedno ništa.
Zatim osetiš jedno ništa.

Idem da prošetam.
Gde ćeš po kiši?
Ja volim kišu.
Ponesi kišobran.
Ne treba mi kišobran.
Pa idi onda kad si luda.

I šetaš. I šetaš. I šetaš. I šetaš. I šetaš. I šetaš. I šetaš...
I svi gledaju kako šetaš.
I kisneš. I kisneš. I kisneš. I kisneš. I kisneš. I kisneš. I kisneš...
I već ti je bolje.
I ne boli te ništa.
I ne boli te ništa.
Samo malo... ništa.

ПОНИРЕМ НЕСМИРЕН

Понирен, несмирен, у мир вишњевог цвета.
Ноздрве за сумпор, језик за лов.
Власник и творац предивног света
пашћу у таму ко мртав војник у ров.

КОГАТО ТЕ ОСТАВИ ОНЯ, КОГОТО ОБИЧАШ

Когато те остави оня, когото обичаш.
 Когато те остави оня, когото обичаш.
 Когато те остави оня, когото обичаш.
 Когато те остави оня, когото обичаш.

Първо чувстваш едно нищо.
 Първо чувстваш едно нищо.
 Първо чувстваш едно нищо.
 Първо чувстваш едно нищо.

След това чувстваш едно нищо.
 След това чувстваш едно нищо.
 След това чувстваш едно нищо.
 След това чувстваш едно нищо.

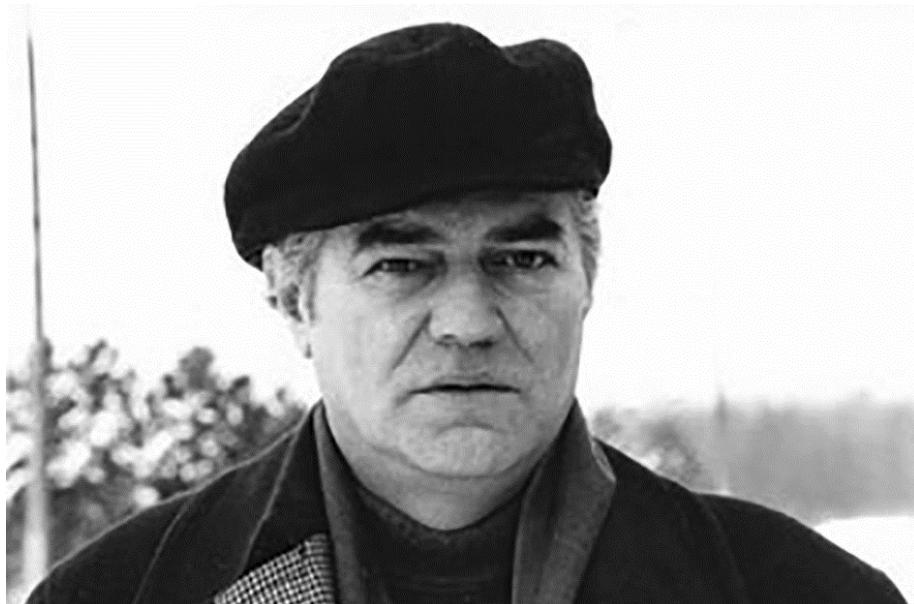
Отивам да се поразходя.
 Къде във тоя дъжд?
 Обичам да вали.
 Вземи чадър.
 Чадър не ми е нужен.
 Върви тогава, щом си толкоз луда.

И ходиш. И ходиш. И ходиш.
 И ходиш. И ходиш. И ходиш ...
 И всички гледат как се разхождаш.
 И си мокра. И си мокра. И си мокра. И си мокра.
 И си мокра. И си мокра. И си мокра. И си мокра...
 И вече ти е по-добре.
 И нищо вече не боли.
 И нищо вече не боли.
 Само малко... нищо.

ПОТЪВАМ НЕСПОКОЕН

Потъвам неспокоен сред мир от вишнев цвят.
 Със ноздрите за сяра и с език за лов.
 Владетел и творец съм аз на този дивен свят,
 ще падна както мъртвият войник във своя ров.

Превод от сръбски: **Вяра Найденова**

СТЕВАН РАИЧКОВИЧ (Стеван Раичковић, 1928 – 2007) е забележителен сръбски поет с изключително богата творческа биография. Макар да създава и белетристични произведения за възрастни и деца, той остава в литературната история като един от най-значимите сръбски лирици от втората половина на XX век, за които е характерна неоромантическа поетика. Неговото достойно място сред класиците на сръбската литература се дължи и на факта, че не се поддава на великосръбския национализъм. Това е отбелоязано и в литературнокритическата мотивация на журито, когато му се присъждат наградата „Десанка Максимович“ за 1995 г.: „Раичкович избягва политическата ангажираност и се застъпва за най-чиста поезия. Стеван Раичкович успява с класически поетически средства и традиционни форми да създаде модерна поезия, отразяваща съвременната лирическа чувствителност“¹.

Още преди да завърши Филологический факултет в Белградския университет, Раичкович публикува свои стихове в най-представителните периодични издания за литература: „Книжевност“, „Младост“, „Книжевне новине“ и „Политика“. От 1945 до 1959 г. е сътрудник на Литературната редакция на Радио Белград, а до 1980 г. е редактор в издателство „Просвета“.

¹ Целият текст може да бъде прочетен на <http://zdm.nb.rs/pages/stevan-raickovic-odluka.htm>.
– Б. ред.

Публикувал е над 20 стихосбирки и два сборника с разкази – Интимни атласи (Интимне мапе, 1978) и Златната греда (Златна греда, 1993), седем книги за деца, няколко книги с есета.

Първата си стихосбирка – Детства (Детињства, 1950), издава през 1950 г., а със следващата – Песента на тишината (Песма тишине, 1952), вече е забелязан като поетическо дарование. Поезията му е преведена на десетки езици, а на български сборно издание със стиховете му със заглавие Хората се будят без оръжие излиза през 1967 г. в издателство „Народна култура“. Негови стихове са превеждани от Григор Ленков, Димитър Пантелеев, Димитър Василев, Ганчо Савов, Иван Коларов и др. Самият той превежда руски поети (Ахматова, Цветаева, Бродски, Пастернак), както и сонетите на Шекспир и на Петрарка.

Удостояван е многократно с най-престижните сръбски литературни награди: през 1963 г. получава награда на името на Йован Йованович-Змай за стихосбирката Каменна приспивна песен (Камена успаванка), през 1993 г. – награда на името на Негош, която литературната критика определя като „югославски Нобел“, за стихосбирката Стихотворения (Песме), през 2004 г. – награда на името на Меша Селимович за стихосбирката Папката (Фасцикла 1999/2000), награди на името на Бранко Милкович (1979, за поемата Случайни мемоари), на Йован Дучич (1994), на Десанка Максимович (1995), на Васко Попа (1997), Международна православна литературна награда „Богородица Троеручица“, която се връчва в Чикаго, награда за цялостно творчество „Раде Драинец“ и още десетки други национални литературни отличия. Убедителен жест на признание е изборът му за член-кореспондент на Сръбската академия на науките и изкуствата през 1972 г., а девет години по-късно – и за академик.

Стеван Раичкович има богато и поетическо, и прозаическо творчество за деца и юноши. Предлаганият разказ е от сборника Големият двор (Велико двориште, 1955). Ползваното издание (Београд: Завод за учебнике, 2010) освен този сборник включва още и сборника с разкази Малки приказки (Мале бајке, 1974).

КЪЩАТА НИ КРАЙ ТИСА

За първи път видях Тиса отдалече, през малкото таванско прозорче на нашата къща, която беше точно на противоположния край на града. Тогава ми се стори бяла и тясна, като тенекиен улук на някаква мръсна стена, който блъскаше на слънцето, посребрен, и излъчваше белезнико-во сияние от своята тънка линия. Нещата обаче излязоха съвсем други.

Нашата нова къща се намираше на самия бряг. Трябаше да направиш само десетина крачки надолу по стръмната бетонена стълба, да се наведеш, да спуснеш ръце надолу и да почувствуваш във влажната си разперена длан меката водна струя, която се отличаше бог знае накъде. Това беше истинската Тиса, която течеше до краката ми към своята

далечина и се губеше от очите ми на първия завой, зад неподвижните черни шлепове. Колко дълбоко се бях заблуждавал, докато наблюдавах тази същата Тиса от таванското прозорче! Тя изобщо не беше бяла, както ми се струваше по-рано. Също така не беше и тясна. Може би само от време на време някоя малко по-издигната вълничка се бялва на слънцето, но бързо угасва. След този мигновен проблясък пред очите ми си течеше Тиса – широка и тъмна, по средата размътена от доста големи кръгообразни жълти вирове, които преобръщаха ту някоя върбова клонка, ту парче от гнил пън, сламка, изсущен сноп трева. Често се случваше в това въртоглаво въртене някое бледо листче да се откъсне от клона и подхванато от последната, крайната струя на вира, да се отдели от неговия кръг и тихо да доплува до моите пръсти. На драго сърце го улавях, слагах го на дланта си и чувствах как студенината, която се изльчваше от неговото нежно зеленикаво телце, се просмукваше в мен. После го хващах за малката му полуизвита дръжчица и отново го пусках във водата. След това дълго го наблюдавах как плува покрай самия бряг чак докато не се изгубваше, носено върху някоя случайна вълничка от неочеквания вятър навътре към средата на реката, далече-далече, зад шлеповете, където моят поглед вече не достигаше.

Случваше се да оставам край водата чак до здрач. Тогава отнейната широка помръкнала повърхност лекичко повяваше някакъв хлад, който ми нашепваше да се прибирам. Бавно се качвах по стъпалата. Цареше тих, доста хладен полумрак. Чуваха се само моите стъпки по бетона. Въпреки че никога не можах да определя съвсем точно дали те наистина се *чуват*, усещах зад гърба си и един таен шум на захладнялата Тиса, която протичаше през нощта, там някъде зад шлеповете, към далечината.

Един следобед зърнах на отсрещния бряг няколко мъже, които ловяха риба. Пожелах и аз да направя същото, макар че понятие си нямах от ловенето на риба. В малкото дюкянче на първия ъгъл, от което семейството ни се снабдяваше с продукти, си купих със спестените пари рибарски такъми – дълга тръстикова въдица, която и при най-малкото движение леко се огъваше при своя тъничък край. В магазинчето ми сглобих напълно това *приспособление*, така че нетърпеливо се втурнах към реката, изтичах надолу по стълбите, като че ли, както си мислех, съществува опасност Тиса по някакъв вълшебен начин да се изгуби или да смени мястото си, да се пресели там някъде зад шлеповете точно сега, когато ми беше най-необходима. Обаче широката мътна вода ме чакаше на старото си място. Метнах въдицата в Тиса и напразно зачах рибата да почне да кълве, и така чак до мрак. Когато вечерният хлад откъм водата започна с тайнствените си ръце да докосва моята

кожа, поех сломен към къщи, носейки въдицата, разочарован от себе си и от реката, която беше посрещнала така хладно, мрачно и мълчаливо моя първи сериозен опит в живота.

Когато баща ми през онази вечер научи за моето първо рибарско поражение, избухна в такъв смях, че дълго, засрамен и нещастен, гледах в стената, чакайки този неприятен смях да стихне. За малко не заплаках. Всъщност може и да е било плач със сълзи, които никой освен мен не видя. Едва след смеха на баща ми разбрах грешката си, която беше резултат от заблуда, и то каква. С една дума – стръвта е от решаващо значение за какъвто и да било риболов. Баща ми всъщност не се беше смял, защото не бях уловил нищо, ами защото не бях сложил на въдицата никаква стръв – нито червей, нито муха, дори и трошица хляб. Когато разбрах това, като че ли тежък камък ми падна от сърцето, защото едва тогава почувствах, че великото начинание с моя риболов, толкова горещо желано, когато за първи път метнах голата въдица във водата, не е пропаднало безвъзвратно. Раждаше се нова надежда. Докато лежах в кревата, пожелах си тази нощ да трае само миг, за да прескача през непрогледната пропаст, която неумолимо стоеше между мен и моето утрешно ходене за риба. Уморен от мечтания, съм заспал дълбоко. Когато се събудих, цялата стая плуваше в светлина. Особено силно блестеше една кръгла таблица, която, понеже беше закачена на стена, приличаше на истинско малко слънце.

Бързо се озовах на брега с въдицата в ръка, която лекичко се полюшваше на върха, където беше завързана кордата. Този път на нейната остра метална кукичка се гърчеше малък червей, току-що изваден изпод един камък.

Когато след известно време пръчката започна да се извива и кордата се изпъна, затреперих от напълно непознато вълнение. Червеникаво шаранче с прозрачни розовеещи перки се пъчеше във въздуха и проблясваше на слънцето. Няколко мига го обръщах в ръка, загледан в неговите влажни люспи, които, странно разположени, приличаха на облиите керемиди, с които бяха покрити много от съседните къщи. Не можех да устоя на своето неочеквано въодушевление. Бегом се спуснах към къщи, вземайки по две стъпала наведнъж, и задъхан и онемял, застанах пред майка ми с шаранчето в ръка, а то все още помръдваше и отваряше от време на време кръглата си устица, съвсем мъничка, не по-голяма от монета от половин динар.

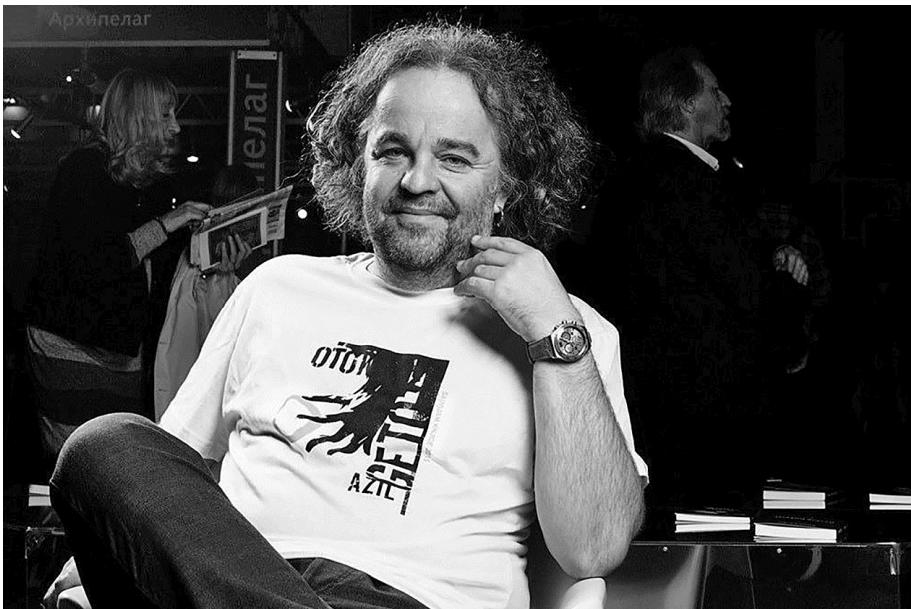
На обяд както обикновено цялото ни семейство седна на масата. До моята чиния, в която беше сипана храна като на останалите, беше поставена още една чинийка, малка чинийка за кафе, в която, леко извит,

руменееше изпърженият шаран. Макар и толкова малък, че просто можеше да се изяде на един залък, аз дълго примляскаха това сладко месо, откъсвайки от тънките костици парченце по парченце. Бях някак странно горд, като че ли извършвах някакъв подвиг, на който всички трябваше да се възхищават. Обаче нашите само се усмихваха и току ме попоглеждаха. Забелязах, или поне така ми се стори, че брат ми веднъж се облиза и прегълтна слюнката си.

През следващите дни едва чаках да се събудя. Обличах се на бърза ръка, грабвах въдицата и една празна консервена кутия от сардини, отивах на старото място и във влажната пръст, върху която до този момент беше лежал някой голям объл камък, чоплех и намирах белезникови червеи, които пусках в кутията. След това сядах на най-големия камък и зачаквах пръчката да трепне. През това време гледах широката вода, която в своята мътна жълтеникава утроба носеше безброй невидими риби. На повърхността ѝ продължаваха да се въртят жълтите вицове, преобръщащи върбови клони, по някое парче гнил пън, сламка или суха трева. И пак до ръката ми доплаваше някой откъснат лист. Хвърлях го покрай брега да плува надолу по течението. Сега още побързо го изгубвах от поглед, защото трябаше да внимавам за въдицата. Когато след това отново вдигах поглед да потърся отплувалия лист, често се случваше и да не го видя повече. Въпреки че още не можеше да е стигнал до неподвижните шлепове, той се беше загубил някъде по широката Тиса, може би между две надигнати вълнички, които блъскаха на сълнцето някъде далече, по средата на реката.

Преди настъпването на мрака, когато хладният повей ме предупреждаваше, че е време да се прибирам, докато се катерех по бетонените стълби, чувствах, че все по-ясно чувам тайнствения шум на Тиса, която течеше към новата, кой знае коя нощ.

Превод от сръбски: **Вяра Найденова**

МИЛЕНКО ЙЕРГОВИЧ (*Miljenko Jergović*, Сараево, 1966) е сред най-значимите и най-превеждани писатели от територията на бивша Югославия. Роден и отраснал в Босна и Херцеговина, днес живее и работи в Загреб, поради което бива отнасян както към хърватската, така и към босненската литература. Творчеството му преплитат различни балкански наративи и е барометър за славянската чувствителност. Започва авторския си път като поет – първата му стихосбирка е Обсерватория Варшава (*Opservatorija Varšava*, 1988), но продължава в областта на прозата първоначално с разкази и новели, за да разгърне таланта си в романа. Неизчерпаемата му творческа енергия намира най-добър израз в романите му Орехови двори (*Dvori od oraha*, 2003), Баща (*Otac*, 2010), Род (*Rod*, 2013) и др. В поетиката му критиката често вижда наследената Андричева традиция.

Българският читател познава Миленко Йергович като автор на сборниците с разкази Сараевско Марлборо (*Sarajevski Marlboro*, 1994; ИК „Жанет 45“, 2015, превод: Русанка Ляпова) и Мама Леоне (*Mama Leone*, 1999; Панорама“, 2012, превод: Жела Георгиева), на новелата Буик Ривера (*Buick Rivera*, 2002; Панорама, 2012, превод: Жела Георгиева) и на романа Орехови двори (*Летера*, 2015, превод: Рада Шарланджиева).

Предложението превод е откъс от романа Род, за който Йергович е удостоен с наградата „Негош“ през 2015 г. В романа писателят възстановява историята на предците си по майчина линия. В ролята на генеалог, търсещ отговори за собствените си корени, Йергович преплита фактите с фикцията, историята с избледнелите спомени в търсене на обяснение на въпроса за произхода си. Възстановявайки личната си история, той почита унаследено то минало, за което навинаги има паметник. Сам казва за романа си, че трудно би могло да бъде разбран при последователно четене. Цялостното му съдържание е кодирано и в други произведения на М. Йергович, които разказват за миналото на семейството му и авторовото отношението към него.

Поради краткия обем на поместения тук текст и произтичащия от това риск читателят да не успее да стигне сам до този извод, би било уместно едно разяснение: повествователят участва и в аз-, и в ти-форма едновременно.

НАПРОЛЕТ, КОГАТО ПРОВЕТРЯВАМЕ ГРОБОВЕТЕ

От ранна пролет до първия сняг веднъж месечно се ходеше на гробищата. Автобусът спираше в дъното на улица „Крал Томислав“. До спирката имаше цветарница, от която баба купуваше жълти гробищни цветя, нарциси, понякога и гладиоли. Купуваше и червени рози – те бяха най-скъпи, но само за гроба на дядо и този на Весна. Останалите гробове, които посещаваше, не ѝ бяха толкова важни или пък покойниците в тях, които чакаха своето възкресение, не бяха толкова галантни, за да им се носят червени рози. Освен това в розите имаше нещо малко гротескно и сякаш е невъзпитано да се подаряват на кого да е. Ако остави роза на нечий друг гроб, а не на гроба на покойния си мъж или покойната си внучка, някой би видял това и би могъл да си помисли какво ли не. Например, че е имала нещо общо с въпросния или че ѝ е бил любовник. В съзнанието ѝ Сараево беше такъв град: винаги някой вижда нещо, което не трябва да види, и слухът се разпространява из целия град, разнасят го познати и непознати, така че хората често опознаваха другите чрез слуховете.

Обичаше да я придружаваш на гробищата. Макар че вече не ходехте заедно на театър или до Маркале¹, където е обичай бабата да води внучите си, въпреки че стана напълно самостоятелен и се отдели от нея – подобно на останалите човешки новородени, които се отбиват от майките си – продължаваше да ходиш с нея на гробищата. Ще участвуаш в този ежемесечен церемониал и като зреолстник, чак до последния ден на ме-

¹ Пазар, който се намира в центъра на Сараево. – Б. пр.

сец юли 1984-та, докато не влезеш в казармата. Не се сещам, а ми се иска да си спомня последния път, когато отидохме заедно до Баре². Сигурно е било през юни, може и през юли, след като училището свърши.

Като се върнеш от казармата, тя вече ще бъде стара.

Или през тези четиринадесет месеца не е имало с кого да ходи на гробищата и се е отказала. По-лесно ѝ беше да каже, че е стара, вместо да обяснява на себе си, че и на дъщеря си, твоята майка, какво въщност се е случило. Няма смисъл да се обикалят всички тези гробове, ако не те придружава този, на когото можеш да разкажеш историята на всеки един от тях. Или с когото можеш да помълчиш със съзнанието, че една история съществува само ако тук е някой, с когото тя може да се премълчи.

Следващия път ще отидеш на Баре на 8 юни 1986 г., когато погребват баба.

Всяка година през първите дни на месец март, някъде около осми, когато за кратко се вдигаше мъглата над града и се размразяваше земята на сараевските гробища, тя няколко дни по-рано съобщаваше, че ще ходим на гробищата. Това първо ходене беше по-различно и по-сложно от всички останали през годината. Тогава не ходехме с автобус, а по-ръчвахме такси по телефона. Още в петък цветята се купуваха от Маркале и прекарваха нощта във всички вази, които можеха да се намерят вкъщи. Имаше цветя повече от всяка и от аромата им майка често я болеше глава и получаваше първата си пролетна мигrena, ядосваше се защо цветята за гробищата трябва да се купуват от пазара, и то ден по-рано. Напразни бяха всички обяснения – таксито не може да спре пред цветарския магазин на улица „Крал Томислав“; нямаше смисъл и да се повтаря, че цветя от Баре никога не се купуват, защото в цветарниците на гробищата е безобразно скъпо, и всичко беше напразно, защото от всички тези погребални миризми майка силно я заболяваше главата...

В събота се обличахме дебело, защото дълго щяхме да бъдем на студено. Баба обличаше своя черен вълнен костюм – поради никаква причина всичките ѝ зимни дрехи (винаги) бяха черни: и дебелото ѝ черно палто, купено в Москва, когато през 1970 г. била на гости на сина и снахата, и кожената яка, която слагаше отгоре и която наричахме лисица, макар че въщност приличаше повече на невестулка. Яката имаше глава на животно с муцуна, две стъклени очи и закопчалка под формата на челюсти, с които яката захапваше опашката, когато баба я слагаше около вратата си.

² Централните сараевски гробища. – Б. пр.

Вече е осем и половина, когато баба се обажда за такси и поръчва „едно по-комфортно возило“. Таксиметровите услуги едва прохождат и таксито се чака точно половин час. Тогава пристига черен мерцедес, ретро модел от началото на седемдесетте, а може дори да пристигне твойт най-любим – старият мерцедес, модел „Понтон“. Възможно е да дойде и бяло или бордо „Пежо 404“. Във всеки случай, щом госпожата е поръчала по-комфортно возило, можеше да дойде само някое от тези. Като малко момче, а по-късно и като възрастен човек ще ѝ се възхищаваш, а това възхищение към естествената авторитетност на баба ще предадеш и на сегашния мен – това, което търсеще срещу парите си, това и получаваше – и ти дълго вярваше, че като пораснеш, също ще си изградиш подобен авторитет, и ако хранеше някакви илюзии за пътя си в литературата, те се отнасяха до твойта вяра, че един ден ще можеш да си поръчаш по телефона „едно по-комфортно возило“ и няма да пристигне някоя стара и разнебитена мазда.

Ще трябва да станеш аз, за да започнеш да разбираш как стоят нещата с естествените авторитети. От баща си, моя прадядо Карло Стублер, баба е наследила нещо, което в народните песни и приказки, а за съжаление – и в новобосненските кич наративи, се нарича „голямото добротро“. В нашия език би могло за такова държание все още да се намери синоним, но той няма да бъде точен, няма да покрива напълно това значение и няма да може правилно да опише държанието на Карло Стублер и неговата дъщеря тук, в Сараево, където те дошли като куферари³ и никога не постигнали нито добро положение, а камо ли богатство, за да се сдобият с естественото право на такова държание, така че все пак въпреки боязънта от изхабените думи и пропилените фрази най-добре е да се говори за тях като „голямото добротро“.

Като дете ти не можеше да го имаш, а аз като същински бездомник не можех да го придобия, защото у нас беше избледняло всичко наше стублеровско. Ние само можехме да записваме истории и спомени за един изчезнал свят и за семейството, чиято история завършва с нас, последните потомци на едно швабско и изселническо семейно разклонение.

Освен наръча цветя на гробищата носехме още кофа за вода, метла, парцали, препарати. Баба сядаше отпред до таксиджията, а аз отзад бивах затрупан с цветята, между коленете си държах големия сак, пълен с почистващи принадлежности.

³ Местно сараевско название за преселниците от Австро-Унгария към Босна и Херцеговина след оккупацията през 1878 г.; kuferaši – тези, които носят куфари. – Б. пр.

Пътят до Баре беше кратък, много по-кратък, отколкото в края на осемдесетте, когато за последен път със синия си фолксваген костенурка си пътувал по тези краища. Имаше по-малко автомобили, кварталът на Циглане все още не беше построен или тъкмо започваше да се строи, пусти и широки бяха улиците към гробищата и изхода на града. В началото на март природата в Сараево все още беше мъртва, дърветата без листа, наоколо сивееха ливадите с мъртва трева, докато вие двамата отивахте на важна сезонна мисия.

Както хората рано напролет пътуват, за да отворят и проветрят крайградските си вили, селските къщи, в които ще прекарват уикендите си до късна есен, така и баба през първата събота на март откриваше сезона за посещение на гробищата.

Първо отивахме при дядо, на нашия главен семеен гроб. Макар че гробът на Весна ни беше по път, при него се отбивахме след това. Зимните снегове, смогът, саждите и калта често замърсяваха плочите от черен мрамор – онази, под която лежи дядо, и другата, под която, ако Бог даде и всичко е по реда си, ще легне и баба, така че чистенето и миенето на надгробния камък продължаваше цял час и повече. Баба мете, чисти, лъска, аз ходя за вода. Чешмата е надолу по хълма, зад параклиса, в дъното на католическия парцел, и трябва да се върви дълго. Но нямам нищо против: всякакви неща се случват на гробищата, идват все повече хора, пролетта не е дошла само за нас, има и други, които са дошли да отключат своите гробници, както отключват вилите си, да ги измият и проветрят за идващото дълго лято. Някои от тях – старци и старици – познавам, поздравявам ги, те питат за баба: Баба ти е горе, нали? Госпоожа Рейц пристигна ли? Поздрави баба си, наминете на връщане! – докато други знам само по физиономия. Малко са ни непознатите, все пак години наред идваме тук всеки март, малко преди поемата на Елиът, така е от 1973 г., когато тук имахме само могила от пръст, около която баба садеше теменужки, и ще бъде така, докато нашето надземно семейство се грижи за нашето подземно семейство. Всички тук се знаем, усмихваме се един на друг, докато чакаме на опашка за вода, докато купуваме восьчни свещи, които са по-хубави от стеариновите, но бързо изгарят, усмихваме се един на друг, докато извършваме гробищните си ритуали и така обявяваме още една сараевска пролет. Такива пролети няма да имаме още много, но ние не го знаем и не разсъждаваме върху това как гробовете вече са много и как познатият ни свят постепенно се изселва от този град предимно между духовете.

След като е добре измита, почистена и подредена надгробната плоча на дядо – която в нашия разговор е паметник, а само на хартия и в

книгите е надгробен камък, и след като жълтите цветя са разпределени в двете вази, баба ще забоде свещта в специална метална поставка и ще я запали с кибритена клечка. Ако няма вятър, както през март обикновено се случва, свещта спокойно ще изгори докрай, ако полъхва север-някът, пламъкът ще угасне, но свещта ще запали следващият, който се отбие на гроба на дядо.

В седемдесетте сме, всички са още живи и силни – железничари, пчелари, приятели картоиграчи, жените им също са живи – със сноп цветя в ръце и джобове, пълни със свещи. Те знаят къде лежи Франъо, гробът му е на хубаво място, точно до пътя, близо е за всички и като навестяват някого от своите, наминават и при него, забождат по свещичка, а тогава запалват и нашата, която заради вятъра е угаснала.

И така, всяка свещ на нашия паметник накрая изгаря докрай. Палена повече пъти, тази свещ потвърждава, че се сещат за нас, уважавани сме в този град, поменават ни, говорят за нас...

Отдавна нищо не е останало от вярата на баба, нейното безверие е демонстративно и си струва това постоянно да се повтаря. Отрече се от всички католически ритуали, нито Коледа празнува – само толкова, колкото трябва заради семейството и съседите, – но в никакъв случай не би се отрекла от това. Ти не мислиш за това, защото е така, откакто се помниш, цял живот ходиш с нея на гробищата и това ти доставя удоволствие, защото всяко ходене е една голяма история, в която са вплетени няколко малки истории, и никъде другаде не се наслушаш на толкова истории за непознати хора, както като идете на гробищата. Все още не знаеш, че всички гробищни ритуали са свързани с вярата в Бога или че след този живот съществува още нещо, което трябва да се поддържа с пламък на свещта, с цветя и грижа мраморните плочи над нас винаги да бъдат спретнати и чисти. А когато веднъж го разбереш в края на основното училище или в първите си гимназиални години, няма да го свържеш с нея. Другите ходят на гробищата, защото вярват в Бога, а тя – поради причина, за която ти не разсъждаваш. Ако я беше питал нещо за това, тя нямаше да ти каже истината. Знам какво щеше да каже: гробовете трябва да се пазят, защото такъв е редът! За всичко, което искаше да скрие или премълчи, казваше – такъв е редът!

Когато днес мисля за това, ми се струва, че баба обикаляше нашите гробове и ме водеше със себе си само заради историите, които би разказала, или някои други, които би премълчала, но имаше някого, пред когото да ги премълчи. Разказането в нейния случай заменяше вярата, с думи заместваше изгубената илюзия, разказът беше заместител на религиозността, а в тази история присъстваше все още живият Бог.

Същото, но по още по-интензивен начин се случваше и с нейната дъщеря, моята майка, в последните месеци от живота ѝ. Бог пребивава в разказа и е все още много жив. Може би няма по-жив Бог от онзи, когото те двете усещаха, докато разказвала за онези, които вече не са живи. Той не е в историята, а в усещането, което обзema разказвача, докато разказва вярно и точно и от реалността преминава на другата страна и му се струва, че може да се настани там, в света, в който болката се превръща в едно от хилядите страдания. Докато разказва, ако го прави вярно и точно, човек може ясно да усети как има повече щастие и надежда в тези появили се конкретни човешки страдания, отколкото във всички всекидневни радости.

В това се състоеше тяхното истинско неосъзнато усещане за Бог, с което се потвърждава, че истински атеист може да бъде само някой, който не притежава дарба да разказва или, не дай си боже, няма нищо живо, за което да разказва.

Следва обиколка на останалите гробове.

За да опиша този път, трябва да мина по него още веднъж. Всъщност не мога да го направя, защото ми липсва контекст. Пътят до Баре днес би бил подобен на разходка между руини, разговор с призраци. Това гробище е живият свят и така трябва да остане. В такъв случай решение би била точната схема на гробището, планът на този подземен град, в който биха били описани всички гробове с всички надгробни надписи. Нека чертежът бъде на голям лист бяла опаковъчна хартия, с размер три на четири метра, по който с червен молив ще начертая възможния маршрут за обиколка на гробището, след като е измит, спретнат и накичен надгробният камък на дядо заедно с все още празното гробно място за баба.

Такъв чертеж лесно може да се направи, след като гробището на Баре прецизно се заснеме – така както се заснемат всички по-големи градове за нуждите на сателитните автомобилни навигации. На следващия етап, след описание на маршрута, планът трябва да се копира в умен вариант, за да може възпроизведен да се побере във вътрешната страна на корицата на бъдещия роман. Обемът на книгата е невъзможно да се предвиди, но вероятно петстотин страници биха били достатъчни, за да може по спомен да се разкажат и документално да се реконструират биографиите на онези, чиито гробове обикаляме с баба всяка първа събота на март. Всяка надгробна плоча би била отделна глава, а свои глави биха имали и гробовете, покрай които години наред минаваме и в които лежат хора, които не познаваме и нямат връзка със семейство Стублер или Рейц, но с чиито истории някак се сродихме.

Уводът на романа би бил пътепис от около тридесет страници, в които се разказват обстоятелствата около купуването на цветята, а след това се описва пътят с такси от върха на Сепетаревац до гробището Баре.

Заключителната глава би включвала историята за няколко други гроба, които наистина по-рядко, но все пак посещаваме, защото и там баба има своите мъртви, някои забравени братовчеди, приятели и приятелки от младините. Тук някъде си заслужава да се вмъкне и историята за гроба на Зехра, който гледаме отдалеч в едно сараевско мюсюлманско гробище и никога не го доближаваме, защото обичаят не е такъв. Тогава баба винаги повтаря историята за мюсюлманите, които за разлика от нас нямат обичай да ходят по гробовете и да навестяват своите мъртви. Това при тях, казва, е почти забранено, за да не се притеснят мъртвите или да не се показва на Бог – в който мюсюлманите вярват, за разлика от нас, за които Бог е само в разказа – мъката по онези, които вече не са на тази земя. Това може да го ядоса, защото ще му покаже, че у нас няма вяра.

Така баба, загледана в килналата се надгробна плоча на Зехра, обясняваше своята теория за исляма. Знаеше много добре, че ти я беше разказвала вече. И ти знаеше, че знае, и затова мълчеше и слушаше. Чакаше историята да стигне до своя стар край.

И днес не знам защо повтаряше тази история и защо хвалеше отношенията на мюсюлманите към гробищата и гробовете. Неволно с годините измисляше, описваше и добавяше по нещо към онова, което беше истина. На мюсюлманските гробове не горят свещи, няма цветя, нито жени в черно. Обрасли в трева, някога в Сараево мюсюлманските гробища бяха разположени върху естествена ливада, необработваема земя, която се надвесваше над града – по-стар от всяко гробище и всяка мисъл за него. На тях нямаше надписи на латиница, а само бели орнamenti с арабски букви. Това ѝ харесваше, защото си мислеше, че мюсюлманите имат нещо, с което заменят посещаването на гробовете и разказите за покойниците. Вместо да ги мрази или да ги смята за неверници, което във всяко време би било естествено за представителите на различните вероизповедания и като че ли днес в крайна сметка намери своя правен израз в терора на доминиращото мнозинство над все по-малкото съществуващи малцинства, тя с надежда виждаше изхода в тяхната мюсюлманска вяра. Освен това обичаше Зехра повече от когото и да е друг на света. Ние по рождение бяхме нейна плът и кръв, беше предопределена да бъде наша, но Зехра сама направи своя избор.

Все пак не би трябвало романът да завърши със Зехра. Би изглеждало тенденциозно, неправдоподобно и сантиментално. Нашето настоя-

ще, особено след като премине в миналото и бъде прегазено от историите, често изглежда тенденциозно, неправдоподобно и сантиментално. Затова романът трябва да продължи още малко и да приключи на Баре, в обедните часове, когато такситата на входа на гробището са малко и баба не може да избере някое по-комфортно возило, а сядаме в първия „Фиат 1300“, който ни връща в града. Ръцете ни са отпуснати и свободни, не стискат наръч жълти гробищни цветя, нарциси и гладиоли. Дланите ни треперят след това голямо облекчение.

Превод от хърватски: **Златка Неделчева**
Редактор на превода: **Евелина Грозданова**

*Миленко Йергович (вдясно) заедно с проф. д. ф. н. Светлозар Игов,
Жела Георгиева и Златка Неделчева (вдясно)*

ДАРКА ХЕРБЕЗ пише поезия от ранното си детство. Носителка е на много награди за поезия от фестивалите „Невенов фестивал на деца поети“ (Савино село), „Фестивал на хюмора и поезията“ (Лазаревац), „Фестивал Душко Радович“ (Нии), „Фестивал на поезията за млади автори“ (Върбас), „Мелнишки вечери на поезията“ (Мелник) и др. Първата си стихосбирка – Дъщерята на Аполон (Аполонова къни), публикува през 2008 г. в авторитетното сръбско издателство „Бранково коло“. Нейни стихове са включени в антологии на новата поезия като Извън кутията (Ван кутије, 2009), Дани од снова (Дни от мечти, 2011), Следи в писъка (Трагови у песку, 2012) и др. Публикувала е в списанията „Траг“, „Васелена“, „Вестник“ и др.

Завършила е сръбска филология във Филологическия факултет на Университета в Баня Лука. От 2011 г. е лектор по сръбски език към катедра „Славистика“ в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

* * *

Био си обрис
Најава сна
Само почетак
Никад до краја
Дашак топлине
Окрзнуто раме
Пола загръява
Польбац у пролазу
Ипак био си

* * *

Ти беше само силует
Възвестяване на сън
Единствено начало
Никога докрай
Полъх топлина
Докосване на рамо
Половин прегръдка
Целувка на минаване
Все пак те имаше

МОГЛА БИХ

Нема много времена.
 А могла бих ја и да се не вратим.
 Могла бих престати чекати
 да сазре једна ријеч,
 могла бих вријеме обојити
 бојом других очију.
 Могла бих ја ућуткati
 све лутње погане,
 па окренути леђа
 да се никад више не осврнем.
 Могла бих ја смирити
 све стрепње чамотне,
 па из тог црнила ископати
 ново лице, љубљени.
 Могла бих ја трагове
 новим корацима утабати,
 па једним осмијехом угушити
 бол, готово физичку.
 Могла бих ја, могла бих,
 могла бих и да се не вратим.
 А где ћеш ти тада, душо?

БИХ МОГЛА

Няма много време.
 А мoga и да не се завърна.
 Бих могла да спра да чакам
 да узрее дума
 бих могла и времето да оцветя
 с цвета на нечии очи.
 Бих могла да усмирия
 всички тежки предвещания
 и да обърна гръб
 и вече да не се обърна.
 Бих могла да усмирия
 всичките самотни трепети
 и от черниката да изкопая
 образ нов, любими.
 Бих могла следи
 от нови стъпки да отъпча
 и да удуша с една усмивка
 болката почти физическа.
 Бих могла аз, бих могла,
 бих могла и да не се завърна.
 А с теб, душа, какво ще стане?

НЕЗАБОРАВ

У себи си носио музiku.
 А шта је љепше од музике?
 Подсећала је на пролеће.
 Миридала је на почетак.
 А шта је слађе од почетка?
 Касније је неко узео музiku.
 Нисам је више чула.

НЕЗАБРАВА

Ти носеше в себе си музика.
 А какво е по-хубаво от музиката?
 Тя напомняше пролет.
 Ухаеше на начало.
 А какво е по-сладко от началото?
 После някой отнесе музиката.
 Не я чух повече.

Превод от сръбски: **Блажо Николич**

ИПАК ТВОЈА ПЈЕСМА

Испијам жудњу из твојих очију,
лебдим кроз ријечи које изговараш.
Ћутим, а говорим више него што би требало.
Крадем лица у колутовима дима,
сјене играју око нас.
И осјећаш ли? Однекуд долази мирис смоле...
И морска пучина се смијеши укусу тога пољупца,
и сунце се подругује пијеску у мојој коси.
Ти никад нећеш сазнати да пишеш ове редове
и да смо јутрос, ипак, гледали свитање.
Све то без иједног додира.
На различитим странама свијета.

ОЖИЉАК

Прво сам те истачкала,
па поновила сувом,
затим узела маркер
и мало подебљала.
Онда се окуражила
и бритвицом урезала,
на крају луђачки брисала,
брисала.
А нема тог прибора
којим бих те избрисала,
и нема тог мелема
којим бих те премазала.
Душа се издерала,
руке се умртивиле,
и сад се правим да те нема,
ожиљку и бездану мој.

ВСЕ ПАК ТВОИ СТИХОВЕ

Изпивам копнежа от очите ти,
нося се сред думите, които изговаряш.
Мълча, ала говоря повече, отколкото е нужно.
Крада лица сред кръгчета от дим,
танцуваат сенки покрай нас.
Усещаш ли? Отнякъде ухае на смола...
И необятът на морето се усмихва на вкуса на тази целувка,
и слънцето се подиграва на пясъка в косите ми.
Ти така и няма да узнаеш, че пишеш тези редове
и че тази сутрин все пак изгрева посрещнахме.
Всичко – без дори едно докосване.
В краища различни на света.

БЕЛЕГ

Първо те очертах с пунктир,
после повторих с молив,
след това взех флумастер
и лекичко удебелих.
Тогава ми дойде кураж
и с бръснарско ножче те изрязах,
накрая неистово трих
и изтривах.
Но няма такъв инструмент,
с който да те излича,
и мехлем за рани няма –
да те превържа с него.
Душата ми одрезгавя,
ръцете ми са умъртвени
и сега се правя, че те няма,
белег мой и бездна моя.

НА ПУТУ

Изгубили смо се негдје успут,
случајно се заборавили.
Мало се сударали,
мало се пропустили,
мало каснили,
мало пожурили.
Изгубио си ме негдје успут,
у неријечима и тајнама.
Мало тајновао,
мало ћутао,
мало се инатио,
мало лутао.
Изгубила сам те негдје успут,
у страху и молитвама.
Мало те поклањала,
мало прелјубила,
мало налазила,
мало губила.
Изгубили смо се негдје успут.
НИСМО ВИДЈЕЛИ ПУТОКАЗЕ.
82 километра –
још сат времена да се исплачем.

ПО ПЪТЯ

Изгубихме се някъде по пътя,
случайно се забравихме.
Малко се сблъсквахме,
малко се разминавахме,
малко закъснявахме,
малко избързвахме.
ТИ ПО ПЪТЯ НЯКЪДЕ ИЗГУБИ МЕ –
в недумите и в тайните.
Малко си затайваше,
малко премълчаваше,
малко инатеше се,
малко криволичеше.
АЗ ПО ПЪТЯ НЯКЪДЕ ИЗГУБИХ ТЕ –
в страха и във молитвите.
Малко те раздавах,
в повече обичах,
малко те намирах,
малко те загубвах.
Изгубихме се някъде по пътя –
пропуснахме табелите.
82 километра –
още час да се наплача.

Превод от сръбски: Гергана Иванова

БРАНИМИР КЪРШИЧ (Бранимир Кршић, 1981) е роден в Сисак, Хърватия. Завършил е сръбски език и литература в Университета в Баня Лука. В момента живее в Котор Варош. Първата му стихосбирка Обикновени стихотворения (Обичне пјесме, 2008) получава няколко награди, сред които „Чучкова книга“ от литературния конкурс на името на Бранко Чучак и „Стражилово“ от ежегодния конкурс в Сремски Карловци.

Автор е и на поетическите книги Черторезник (Черторезник, 2012) и Разговор със Стеван (Разговор са Стеваном, 2012). Негови стихотворения са публикувани в антологията Извън кутията (Van kutije), издадена в Черна гора, както и в списанията „Змијање“ (Баня Лука, Република Сръбска) и „Повеља“ (Кралево, Сърбия). Най-голямо влияние върху младия автор оказва поетът Стеван Раичкович. На него в дебютната си книга Кършич е посветил един от поетичните цикли – „Разговор са Стеваном“, който покъсно дава името и на самостоятелна стихосбирка.

ЈЕДИНИ ПУТ

Горд бол и ватрени тресак
(свемоћне шаке идеала)
и земља што грли пијесак –
добије срце од кристала.

САМО ВЕДНЪЖ

Горда болка, огнен трясък
(всемогъщите ръце на идеала)
и земя, прегърната от пияськ,
се сдобива със сърце кристално.

ДАЛИЈА

О колико биља скрива твоје име,
и налази, нетакнuta, раскршћa у слуху
носећи скривено благо нестварних галијa...
Оно дамара у глави, као открићe риме,
оно је рефрен питатељни духу,
Далијa, Далијa...

Твој укотвљени поглед најширу ватру носи,
његова благост личи на најоштрију вијугу;
као цвјетови бехара, што пољем трче боси –
у утроби носи зачећe свих свијетлих талијa...
Ипак, затворен је, у прекаљеном кругу,
и непробољиво тужан, попут дјетета које проси,
Далијa, Далијa...

БУДИ УВИЈЕК ТУ

Остави своју косу, у неком другом граду,
остави своју кожу, да мирише, некој земљи другој,
мени само донеси, на уснама, љубав, вјеру и наду,
да треперимо, бестјелесни, у некој срећи дугој,
да нам оловне мисли никад не украду
тајanstвени Господњи пој...

ДАЛИЯ

О, колко билки се крият в твоето име
и непокътнати пътища то озвучава,
в него е скрито имането на въобразени галери...
Пулсира в главата подобно намерени рими,
то е рефрен, който духа утолява,
Далия, моя химера...

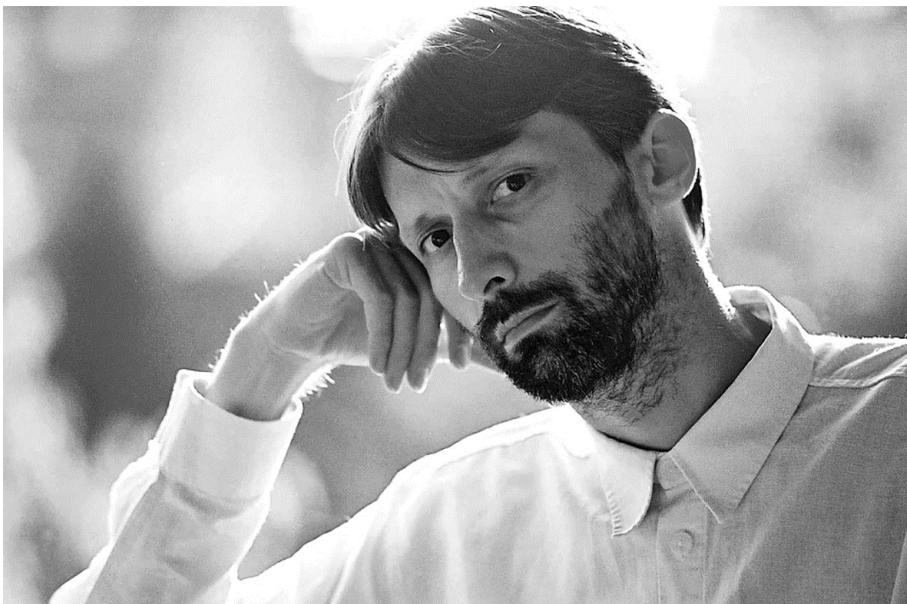
В закотвения ти поглед най-буйният пламък се носи,
и в своята благост прилича на остьр завой;
като цветчета, които в ливадите гонят се боси –
в утробата носи зачатие на всичките светли хетери...
Но е затворен сред кръгъл покой
и нелечимо печален, като дете е, което вън проси,
Далия, моя химера...

БЪДИ ВИНАГИ ТУК

Оставѝ в далечен град ти своите коси,
оставѝ и кожата си да ухае в някоя земя далечна,
любов и вяра, и надежда с устните си донеси,
в безкрайно щастие да тръпнем с тебе безтелесни
и никога оловната ни мисъл да не заглуши
тайнствените Божи песни...

Превод от сръбски: **Кремена Коева**
Редактор на превода: **Жоржета Чолакова**

ДИАЛОЗИ

МИРО ГАВРАН (Miro Gavran, 1961, Горня Търнава, Хърватия) е романист и драматург със световна известност – професионален писател, който биографично живее в Загреб, но битието му на творец отдавна е напуснало националните граници на хърватската литература. Произведенията му са преведени на тридесет и осем езика и имат над 150 различни издания, а театралните постановки по негови пиеси в целия свят са над 200. Миро Гавран е сред малцината писатели в Европа, на чието творчество приживе е посвещен фестивал – *Gavranfest* се провежда от 2003 година. На този драматургичен форум се играят единствено негови пиеси. Дебютната му драма – Креонтова Антигона (Kreontova Antigona, 1983), разглежда актуалната и за нашата съвременност тема за политическите манипулации. С нея писателят поставя началото на една от основните насоки в своето творчество, извеждаща от митологичното, историческото и литературното минало образи и теми с универсални послания. Сред ранните му драми се откроява Нощта на боговете (Noć bogova, 1986), в която основен е проблемът за отношенията между артиста и тоталитарната власт. Много съществен и потребен за Гавран се оказва идейният диалог с емблематични фигури на историческото

и артистичното битие на човечеството. Зад публичната фасада той разбуля сложни човешки същности и разтърсващи лични драми. В областта на драматургията към тази тематична категория се отнасят Любовите на Джордж Вашингтон (Ljubavi Georgea Washingtona, 1988), Чехов каза сбогом на Толстой (Čehov je Tolstoju rekao zbogom, 1988), Шекспир и Елизабет (Shakespeare i Elizabeta, 1992), Тайната на Грета Гарбо (Tajna Grete Garbo) и др.

Като прозаик Миро Гавран дебютира през 1989 г. с романа си Забравеният син (Zaboravljeni sin). В някои негови романни, като Юдита (Judita, 2001), Кръстителят (Krstitelj, 2002), Пилат Понтийски (Poncije Pilat, 2004), оживяват библейски персонажи, въплъщащи екстремни човешки страсти и исторически обрати. Романът Единственият свидетел на красотата (Jedini svjedok ljepote, 2009) има за цел да разбули неразгадаемата граница между истината и лъжата в любовта, пресъздавайки емоционалната история на възрастен мъж и 40 години по-млада от него мистериозна жена. Романът Приятелят на Кафка (Kafkin prijatelj, 2011) е посветен на вдъхновяващата история на приятелството между Макс Брод и Франц Кафка. Отличен е през 2012 г. с наградата на Хърватската академия на науките и изкуствата за литература и е номиниран за Международната награда за литература IMPAC Dublin за 2013 г.

Миро Гавран създава и забележителни прозаически произведения за деца и юноши.

Носител е на повече от двадесет национални и международни литературни награди, между които и Наградата за най-добър писател от Средна Европа за 1999 г. Член-кореспондент е на Хърватската академия на науките и изкуствата и на Руската академия за литература в Москва.

Българският читател познава твърде малка част от неговото творчество, представящо го предимно като романист: Опит да забравиш (Балкани, 2005) в превод на Александра Ливен, Юдит в превод на Людмила Миндова (Факел Експрес, 2007) и Единственият свидетел на красотата в превод на Александра Ливен (Фондация Българска литература, 2012). През 2017 г. предстои издателство „Парадокс“ да издаде още два романа – Приятелят на Кафка и Кръстителят, и двата в превод на Валентина Седефчева. Българската рецепция на драматургията на Миро Гавран намира израз в книгата Неочаквани комедии (Балкани, 2011).

„ОБИЧАМ ДА ПИША ЗА НЕОСЪЩЕСТВЕНОТО“

Разговор с Миро Гавран

– Какво мислите за сегашното състояние на хърватския театър? В какво положение е в сравнение с театъра в Европа?

– Съвременният хърватски театър предлага изобилие от различни типове поетика. В днешния хърватски театър всеки зрител може да на-

мери нещо добро за себе си. Нямаме доминираща поетика. Това е и добро, и лошо. Подобна е ситуацията и в повечето европейски страни. Във всяка държава ще намерите театри, които поставят на сцена доста скучни класически текстове. Ще намерите и театри, системно разчитащи на непотребни експерименти, които отблъскват публиката. Ще намерите и най-нужното, а това са драмите и комедиите, които по художествено убедителен начин поддържат нашата съвременност, като дават възможност на актьорите да изграждат запомнящи се образи.

Миро Гавран и Златка Неделчева, Загреб, май 2011

— Известен сте основно като драматург. Коя беше първата Ви крачка към прозата?

— На шестнайсет години започнах да пиша кратки разкази, но тогава нищо не публикувах. На двайсет започнах да уча драматургия в Академията за театър, филм и телевизия в Загреб. Бях само на двадесет и две години, когато дебютирах с първата си драма *Креонтова Атигона* в авторитетния загребски театър „Гавела“. Така за няколко години се наложих предимно като драматург, но през цялото време пишех и проза.

През 1989 г. публикувах сборника си с кратки разкази *Малки необикновени хора* (*Mali neobični ljudi*) и романа си *Забравеният син* (*Zaboravljeni sin*). Едва след това публиката видя, че еднакво обичам да пиша и драми, и проза.

— В хърватската литература доминира трагичното. Какво е усещането да бъдеш един от позитивните писатели в съвременната хърватска литература?

— Мнозина критици и литературни теоретици са забелязали моята положителна нагласа към живота. Дори и когато описвам герои, които се намират в драматична ситуация, предлагам на читателите и зрителите своеобразен катарзис и позитивен поглед към човешката съдба. Това е свързано с мята характер и гледна точка. По принцип мисля, че е най-добре писателят да създава и описва светове, които са му близки и са в хармония с характера му.

— Струва ми се, че обичате да пишете за любовта, която не е възможна в този живот. Има много случаи на истински, но в същото време неосъществени докрай любовни взаимоотношения: *Еmil и Клара* (Клара), *Маргита и Тибор* (Маргита), *Макс Брод и Юлия* (Приятелят на Кафка), *Стела и професора по литература* (Единственият свидетел на красотата). Неосъществената любов – това ли е Вашата любима тема?

— В широк смисъл може да се каже, че любимата ми тема са мъжко-женските взаимоотношения. Това е темата, която с удоволствие разработвам в романите, драмите и комедиите си. Наистина добре сте забелязали, че разработвам и темата за неосъществената любов. Тя е особено изразена в последните ми два романа – *Единственият свидетел на красотата* и *Приятелят на Кафка*. Хората, които не са осъществили емоционалните си взаимоотношения, които не са имали щастие да намерят емоционалната си половина и да я задържат, са изключително интересни за литературата, затова обичам да пиша за тях.

— Кои хора според Вас са „малки и необикновени“?

— В първите си прозаически текстове пишах за хората от хърватската провинция, които са наши съвременници и по много неща приличат на обикновения човек. В същото време исках по-голямата част от тези герои да имат необичаен съдбовен знак и с това да се различават от ма-

сата хора. Тази първа прозаическа книга с кратки разкази кръстих *Малки необикновени хора*. Такива герои имам и в ранните си романи *Забравеният син* и *Как чупехме крака*.

— Приятелят на Кафка е най-новият *Ви роман*. *Дълго време у Вас е живяла идеята за него. В романа Единственият свидетел на красотата главният герой е чел роман* Приятелят на Кафка, но от друг автор (*тази книга всъщност не съществува*). *Още тогава сте имали идеята и вдъхновението за този роман. Как идеята се превърна в роман? Как успяхте да обедините биографични факти и фикция?*

— Франц Кафка винаги ми е бил интересен като писател и човек, който е имал драматична и необикновена биография, човек, изпълнен с фрустрации и страхове. Още по-интересни ми бяха взаимоотношенията му с неговия приятел и колега Макс Брод. Той е направил повече за утвърждаването като писател на Кафка, отколкото за своето собствено литературно дело. Отдавна съм проучил биографиите им, но едва когато в тези истории вплетох женски образи и добавих широкия спектър на между половите взаимоотношения, любовта и еротиката, стигнах до история, в която литература и живот взаимно се преплитат и създават. Тази идея присъства и в *Единственият свидетел на красотата* – с тази разлика, че в този роман всички герои са измислени и действието се развива в нашата съвременност в Загреб и Малта.

— Има ли тема, която все още не сте разработвали, а бихте искали?

— След три романа, вдъхновени от Библията – *Юдита*, *Кръстителят* и *Пилат Понтийски*, мечтаех да напиша роман за свети ап. Павел, но не успях да намеря правилната формула и се отказах.

— Като творец постоянно градите нови герои, характери, възможни съдби. Кое е по-трудно – да създадеш един герой или да определиши съдбата му? От всички драматургични и прозаически герои, които някога сте създали, кой Ви е бил най-труден за изграждане?

— Съдбата определя характера, а понякога характерът определя съдбата. Те взаимно се преплитат, трудно ми е да градя само едното, създавам ги едновременно. А от всички герои, които съм създал, най-трудно ми беше да изградя главния герой на романа *Забравеният син* – умствено изостанал младеж на двайсет години, който има съзнание на десетго-

дишно дете. Беше ми трудно да създам и женските образи в най-играната ми драма *Всичко за жените*, която досега е имала тридесет и една премиера в целия свят. В тази драма играят три актриси, всяка от тях има по пет женски роли в пет различни истории, които се преплитат. Тук трябваше да се намери правилната мярка на образите и историите, някои от които са драматични, други комични, а трети гротескни.

– *Как Ви повлия падането на Берлинската стена? Това събитие промени ли съдбата на хърватския писател и артист въобще?*

– Радвах се при падането на Берлинската стена, защото смятам, че всички народи заслужават свобода. Всеки човек заслужава паспорт, работа и възможност да избира къде да живее. Всичко това, както и войната, избухнала в Хърватия след падането на Берлинската стена, оказа голямо въздействие върху мен. Важно е и при най-драматичните събития да успеем да съхраним поне човечността, приятелството, семейството и да сме способни да различим добро от зло.

– *Каки са най-новите теми в съвременната хърватска литература?*

– Днешната литература в по-голямата си част е обърната към нашата съвременност. Хърватските писатели се опитват да пишат за всичко, през което сме минали – падането на Берлинската стена, войната и военните години. Петдесетина години наред се писаха текстове, които по лош начин копираха живота на големите западни градове. Все пак хърватската реалност е по-различна и затова такива текстове не ми допадат особено в качеството ми на тихен читател. Съжалявам, че в хърватската и в световната литература се пише все повече за повърхностното, външното, материалното, като същевременно се занемаряват духовните и психологическите теми. Ако днес се появи Достоевски, всички в Европа и Америка биха го сметнали за чудак, трудно би пробил, трудно би се утвърдил като писател. А това не ми харесва.

– *Какво мислите за днешните културни взаимоотношения между България и Хърватия?*

– Все още тази връзка не е на това високо ниво, на което може да бъде. Но през последните години забелязвам, че нещата се развиват в позитивна посока. Имах възможността да посетя България и да бъда в София и Пловдив. Щастлив съм, че във вашата страна любовта към ли-

тературата и изкуството се усеща толкова силно. Имам късмета да познавам някои стойностни хора от България, приятно ми е, че у вас се играят мои драми и се печатат мои книги. Щастлив съм, че мога да чета и български писатели на хърватски език.

— *Планирате ли да издадете още някой роман или да поставите на сцена още някоя драма в България?*

— И при вас, както и при нас в издаването на книги всичко върви бавно и винаги са възможни неприятни изненади. По-добре да изчакаме това да се случи и тогава да разговаряме за него.

Разговора води **Златка Неделчева**

РАЗМИСЛИ ПО ПОВОД НА РЕДАКТИРАНЕТО НА ЕДИН ПРЕВОД

(Йован Христич. *Разказът при Андрич*. Превод: Румен Сариев)

Ничка Бечева
Белградски университет

Неведнъж е писано, че преводът е специфична дейност, която съвсем не се изчерпва с трансформирането на текст от един език на друг. Работата на преводача започва още с избора на текста, който превежда. Когато този избор е самостоятелен, когато е мотивиран емоционално и/или интелектуално, той в голяма степен говори не само за професионалните качества на преводача, но за цялостното му виждане за мястото и ролята на съответния текст в преводната култура. В този смисъл изборът на Румен Сариев да преведе есето на Йован Христич, е твърде сполучлив.

Йован Христич (1933 – 2002) е виден сръбски поет, драматург и есеист, автор на литературна и театрална критика, университетски професор, преводач, редактор в редица печатни издания. Творчеството му е познато и на българската читателска публика благодарение предимно на критическите разработки и преводите на Светлозар Игов (Игов 2011; Христич 1996: 2002).

Есетата на Йован Христич за сръбски писатели от XX век не са превеждани на български език (Христич 2005). В този смисъл изборът на младия преводач (тогава Р. Сариев е студент по сръбски и хърватски език в ПУ „Паисий Хиландарски“) е много подходящ. Добре подбрано е и самото есе. То е може би най-краткото, но анализира характерни особености в творчеството на най-известния югославски писател, Нобеловия лауреат Иво Андрич.

Критиците отбелязват, че в това есе Йован Христич показва, че накратко, почти във вид на бележки, дори и за най-големите писатели всичко най-важно може да се каже по най-точния начин. Като професор от катедрата, с премерени изречения, в логичен поток на мисълта

Христич представя голяма част от опуса на Андрич в най-кратки характеристики, които имат стойност на постулати (Орсич 2011).

Тази точност и лаконичност в изказа на есеиста изисква от преводача също такава коректност в намирането на най-адекватните изразни средства в преводния език. Трябва да се каже, че Р. Сариев се е справил в голяма степен с тази нелека задача. Следващите критични бележки, като вземат повод от конкретния текст, имат за цел да посочат основни грешки, които се наблюдават изобщо в преводите от сръбски на български език. Те са характерни както за млади, все още недостатъчно опитни преводачи, така и за специалисти, които имат не един и два преведени текста в творческите си биографии.

Теорията на превода посочва, че езиковите особености налагат промени в морфокатегориалната структура на текстовите компоненти (Ликоманова 2006: 121), тъй като винаги има разлики в граматичната структура между изходния и преводния език. В конкретния случай при преводите от сръбски на български език подобни проблеми възникват в две посоки: от една страна, синтетичната структура на изходния сръбски език, в който падежните окончания определят функцията на думите в изречението, създава затруднения за начинаещите преводачи при идентифицирането на падежните отношения. Това се дължи на факта, че подобни граматични форми липсват в преводния български език, който е аналитичен и отношенията между думите в изречението се определят от словореда и употребата на предложни конструкции. От друга страна, в българския език съществуват граматични средства, например изразяването на категорията определеност със специални морфеми, които отсъстват в сръбския език. Колебанията в тази посока са предимно дали да се употреби членувана, или нечленувана форма в преводния текст. Това най-често се наблюдава при превода на заглавия, където липсва достатъчен контекст.

Така в разглежданятия превод заглавието на Андричевия разказ „Смрт у Синановој текији“ е преведено „Смърт в Синан теке“. Тук откриваме най-малко два проблема. Единият е, че словосъчетанието от прилагателно и съществително в оригинала (*Синанова текија*) е преведено със съчетание от съществително и съществително (*Синан теке*). Подобни конструкции не са непознати за българския език, те се използват именно при предаване на топоними от турски или арабски произход, под чието влияние този модел словосъчетание е навлязъл в българския език. Въпреки това обаче би следвало извornата сръбска конструкция да се запази и в превода, тъй като съчетанието от прилагателно и съществително е много по-характерно за българския език от заетия

модел. Този разказ е преведен на български език със заглавие „Смъртта в Синановото теке“. Вижда се, че преводачката Катя Йорданова е избрала именно по този начин да преведе въпросното словосъчетание (Andrich 1971).

От цитираното заглавие ясно се вижда, че професионалната преводачка е предпочела членувани форми, докато преводачът студент предлага нечленувани форми. И двата варианта са възможни в българския превод, но изборът би трябвало да се основава не само на граматичните и синтактичните правила, а преди всичко на съдържанието на разказа.

В текста на есето на Йован Христич нееднократно се цитират заглавия и откъси от разкази на Андрич. Това ни дава основание да посочим още една особеност в преводаческата практика: когато съществува официален, публикуван превод на дадено произведение, всички цитати от него трябва да са именно по този превод. Оригиналното начало на разказа „Жаждада“ гласи: „*Одмах после австрийске окупације [...]*“. В разглеждания превод цитатът е предаден с „*Веднага след австрийската окупация [...]*“, докато в превода на Катя Йорданова е „*Непосредствено след австрийската окупация [...]*“. И двата варианта са адекватни на оригинала, но съществуването на публикуван по-стар превод изисква цитатът да е според него. Коректността изисква да се посочи и източникът, откъдето е взет съответният текст.

Подобен проблем може да възникне и с предаването на елементи от трети език, в случая латински. В практиката подобни изрази се запазват в оригинал, но в преводния текст трябва да се вземе под внимание значението на съответния идиом.

В текста на есето се срещат два такива израза: [...] *као да је реч о неком curriculum vitae*, [...]; [...] *прва реченица је стварање затвореног и самом себи доволног света тако рећи ex nihilo*; [...]. В първия случай младият преводач решава да преведе израза, но все пак да запази и оригинала, като го даде в скоби: *сякаш става дума за никаква биография (curriculum vitae)*, [...]. С оглед на контекста това решение може да се приеме за сполучливо, макар че латинският израз *curriculum vitae* е достатъчно популярен в съвременния български език, но може би по-често като абревиатурата *CV*.

Значението на втория латински израз *ex nihilo* ‘от нищо(то)’ обаче вероятно не е съвсем ясно за преводача, защото преводът гласи: „[...] с първото изречение се създава затворен и сам по себе си достатъчен свят, така наречен *ex nihilo*; [...]. В това изречение е проблемно и разбирането на израза *стварање [...] самом себи доволног света*.

Преводът на есето на Йован Христич ни дава възможност за наблюдения и върху превода на лексеми от чужд произход. В повечето случаи заемките от западноевропейските езици имат идентично значение в изходния и в преводния език. В конкретния случай думата *консистенция* в български означава ‘степен на плътност, гъстота или мякост на разтвори; общо състояние на организъм по отношение на неговата сила и слабост’, а в сръбски *консистенција* е ‘степен чврстине, густина нечега; сталност, постојаност, издржливост’, т.е. значението в двата езика е идентично. Лексемата е употребена в изречението „[...] и тако његови јунаци добијају консистенцију стварности и историје, а не консистенцију „фикције“. В преводния вариант на Р. Сариев изречението гласи: „[...] така неговите герои и истории добиват консистентна действителност, а не консистентна фикция“, където са разменени местата на определението и определяемото, а употребата на думата *консистентен* е доста необичайна за художествен текст. Затова в редактирания текст се предлага вариант „така неговите герои добиват плътността на действителността и историята, а не плътността на „фикцията“, тъй като *консистенция* в български има предимно терминологична упорtega, а *плътност* е неутрална и многозначна лексема.

На пръв поглед предаването на лични и географски имена не би трябало да създава проблем, защото обикновено те само се транскрибират. Цитираните в конкретния текст имена са от турско-арабски произход и в двата езика – сръбския и българския, има разлика във формата им. Напр. ако името се адаптира на български направо от турско-арабски текст, *Челеби Хафиз* би трябало да е *Челеби Хафъз*. Различни варианти могат да се предложат и за *Джерзелез*. В случая обаче, а и по принцип, освен ако не се отнася до т. нар. „говорещи имена“, личните имена трябва да запазят формата от сръбския оригинал, т.е. *Али Джерзелез*, *Алидеде*, макар че преводачът използва форми *Али Джерзелез* и *Алидед*. Чисто стилистична е употребата на формата *Стамбол* и няма основания да се замени с официалното *Истанбул*, както предлага преводачът.

В началото бе посочено, че един от основните проблеми в работата на младите преводачи от сръбски на български е идентифицирането на обектно-субектните отношения в изречението, определени от падежните окончания в сръбския текст. Пример за това откриваме и в разглеждания текст. Оригиналният текст „[...] и као што се непозната жена коју гоне два мушикарца [...]“ е преведен като „[...] и както непознатата жена, която гони двама мъже [...]
“ В сръбския текст подчиненото изречение започва с относително местоимение във винителен падеж, а

сказуемото е в 3 л. мн.ч., което ясно посочва, че подлог в изречението е словосъчетанието *два мушкарца*, т.е. *непознатата жена, която гонят двама мъже/непознатата жена, която двама мъже гонят/непознатата жена, която е гонена от двама мъже*. По-нататък в българския текст правилно е посочено „*Коя е била тази жена? Защо са я гонили?*“, което говори, че може би става дума за недоглеждане.

Вероятно поради същата причина е изпуснато и едно отрицание: „*Андић нам не говори о султанима*“ е преведено като „*Андрлич ни говори за султаните*“.

В преводния текст се откриват и лексикални неточности. На т.нар. междуезикова омонимия се дължи преводът на „[...] *већ да је резултат несазнатљивих случајности и худи*“ с „[...] *а е резултат от несъзнателни случайности и капризи*“. Сръбската лексема *несазнатљив* има значение ‘кои се не може сазнати, спознати, недокучив’, т.е. съответства на българското *непознаваем, непостижим*.

В сръбски и български се откриват разлики в значението на лексемата *царство*. На български тя има редица значения: ‘държава с цар начело, монархия; изобщо държава; прен. област от живота, където някой или нещо владее, разпорежда и т.н.’. В сръбски тези значения се покриват от лексемите *царевина* и *царство*. В случая обаче е важно, че в терминологичен смисъл, напр. *Руско царство*, адекватният превод на български е *Руска империя*.

В разглеждания превод могат да се посочат и някои стилистични неточности. Напр. финалът на есето гласи: „[...] *оне су питања која постављамо безмерној тмини свога постојања*“. Съществителното *тмина* е стилистично маркирано в сръбски и на български би било по-добре да се преведе с *тъма* или *тъмнота*. В този текст има и още една неточност: *те са въпроси, които задаваме в безмерната тъмнина на своето съществуване*. В случая безпредложният дателен падеж *постављамо безмерној тмини* означава непрякото допълнение, т.е. *поставяме на безмерната тъмнота*.

Преводът на художествени текстове, особено на есеистика, изисква от преводача отлично познаване на двата езика, изключително внимание и многогодишен опит. Наред с това преводът е и творчески процес, поради което не е изключение един и същи текст да има различни преводни варианти, в които се отразява различното тълкуване на оригиналния текст.

Есето на Йован Христич на пръв поглед не би трябвало да създаде проблеми при превода. Когато се задълбочим в текста обаче, виждаме доста подводни камъни, които младият преводач в повечето случаи ус-

пешно е избегнал. В превода си Румен Сариев показва добра езикова компетентност, усет за детайла и в общи линии успява да предаде точността и стегнатия изказ на оригинала. Посочените типови грешки и неточности се дължат предимно на недостатъчния му опит, а и както бе посочено в началото, те са характерни за почти всички млади преводачи. Анализът на конкретния превод би могъл да бъде полезен и като насока за работа в часовете по превод със студентите по сръбски и хърватски език с цел подобряване на преводаческите им умения.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрич 1971:** Андрич, Иво. *Жажда*. Прев. К. Йорданова. София: Народна култура, 1971.
- Игов 2011:** Игов, Светлозар. Йован Христич – Константинос Кавафис. Един балканско-медитерански интертекстуален сюжет. // LiterNet.bg/publish/sigov/hristich-kavafis.htm
- Ликоманова 2006:** Ликоманова, Искра. *Славяно-славянският превод*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2006.
- Орсић 2011:** Orsić, Srđan. *Eseji Jovana Hristića o srpskim književnicima 20. veka*. Trag, Vrbas, 2011.
- Христич 1996:** Христич, Йован. *Александрийската школа*. Стихотворения. Прев. Светлозар Игов. София: ИК „Хр. Ботев“, 1996.
- Христич 2002:** Христич, Йован. *Пътувания из Средиземноморието*. Прев. Светлозар Игов. София: Балкани, 2002.
- Христич 2005:** Христић, Јован. *Избрани есеји. Андрићева приповетка*. Београд: Српски ПЕН центар, 113 – 116.
- БТР:** *Български тълковен речник*. София: Наука и изкуство, 2001.
- PMC:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књ 3. Нови Сад: Матица српска, Загреб: Матица хрватска, 1969.

ПРЕВОДАЧЕСКА СТРАНИЦА НА МАРИЯНА БИЈЕЛИЧ

Из *Pregled bugarske poezije 19. i 20. st.*

Zagreb: Društvo hrvatskih književnika, 2012.

Съставители: Надежда Захариева, Елена Алексова

Преводач: Марияна Бијелич

Александър Геров

НАЙ-ХУБАВОТО

Най-хубавото на смъртта
е туй, че идва ненадейно.
Поемаш въздух със уста
и се унасяш постепенно.

И постепенно става леко
на мозъка ти разрушен,
че тръгваш много надалеко
и все ще стигнеш някой ден.

ТАНЦ

Дъждът вали през мене и измива
мъчителния слой на мисълта
и пак сърцето младо и щастливо
предвкусва на живота прелестта.

Душата ми, от бреме натежала,
преследвана от своята съдба,
готова е да се разтвори цяла
под плискащите струи на дъжда.

Аз ще захвърля меката си шапка
и за последен път, макар и стар,
ще потанцувам като малка капка
по веселия градски тротоар.

Aleksandar Gerov

NAJLJEPŠE

Najljepše od smrti to je
što nastupa nenadano.
Primaš zrak u grudi svoje
i nestaješ postepeno.

Postepeno biva lako
uništenom mozgu samom
odlaziš ti tad daleko
da bi stig'o jednom tamo.

PLES

Kiša pada, kroz mene se kreće
ispirući sloj od svih strahota,
opet srce mlado, puno sreće,
svu ljepotu osjeća života.

Duša moja od bremena teška,
pritisnuta sudbinom sve više,
spremna je da posve sad omekša,
rastopi se pod strujanjem kiše.

Ja ču bacit' svoju meku kapu
zadnji put, ma star i bio tada,
i zaplesat' poput male kapi
što na gradski pločnik vedro pada.

Елисавета Багряна

СТИХИИ

Можеш ли да спреш ти вятера, дето иде от могилите,
преучава през боазите, вдига облак над диканите,
грабва стрехите на къщите, на каруците чергилата,
сваля портите, оградите и децата по мегданите –
в родния ми град?

Можеш ли да спреш ти Бистрица, дето иде пролет яростна,
разтрощава ледовете си, на мостовете подпорите
и излиза от коритото и завлича, мътна, пакостна –
къщиците и градинките, и добитъка на хората –
в родния ми град?

Можеш ли да спреш ти виното, щом веднъж е закипяло то
в бъчвите огромни, взидани, с влага лъхаша настени,
на които с букви кирилски пише „черното“ и „бялото“ –
в избите студени, каменни, завещани от дедите ни –
в родния ми град?

Как ще спреш ти мене – волната, скитницата, непокорната –
родната сестра на вятера, на водата и на виното,
за която е примамица непостижното, просторното,
дето все сънува пътища – недостигнати, неминати, –
мене как ще спреш?

Elizaveta Bagrjana

STIHIJE

Zaustavi' možeš li vjetar što ide sa pôljâ,
hiji kroz klisure, oblake diže nad vrhove,
krovove grabi sa kuća i čerge sa kôlâ,
ograde ruši i kapije, djecu na trgove
u rodnome gradu mom?

Zaustavi' možeš li Bistrigu kada sva navire jarosna,
razara ledenu koru i potpornje mostova,
istječe vani iz korita, odnosi mutna i pakosna
kuće i vrtove, stoku i ostave –
u rodnome gradu mom?

Zaustavi' možeš li vino kad jednom je vrelo
u bačvama ogromnim, zidanim, vlažnim i prašnim
gdje je ciriličnim slovima pisano: crno i bijelo
u izbama studenim, kamenim djedova naših
u rodnome gradu mom?

Kako ćeš mene zaustavi' – slobodnu skitnicu prkosnu
rođenu sestru svih vjetrova, vina i vode
kojoj je privlačno sve neuhvatljivo, prostrano
i sanja o cestama beskrajnim prašnim slobode –
kako ćeš mene zaustaviti?

Асен Разцветников

УДАВНИЦИ

1.

Зад тъмните върби умира златен ден,
приижда вечерта на милящи вълни.
Гърмеж подир гърмеж загъльхва уморен
и звездния звънбар за мирен сън звъни.

Закотвения шлеп все тук ли ще седи –
покрит със воден мъх и черен лепкав клей?
О, сякаш чер ковчег над тъмните води
за сетен упокой приспивно ни люлей!

Със вързани ръце и тая вечер пак
ний гледаме в копнеж към светналия град.
И чакаме дали от стихналия бряг
невидими уста не ще ни позоват...

А тихата река разтваря цветна длан
и приказно блестят подводни широти –
о, кой ли тая нощ, ранен и изтерзан,
катпадаща звезда натам ще полети?

2.

Своя нежнорозов цвят
утрото разтваря
и над мокрий бряг димят
бели, бели пари.

Спрете, майки, своя бяг
о тая утрин плаха:
в син, подведен полуумрак
кротко те заспаха.

А русалките, отвред
с таен знак събрани,
угасиха с бистър лед
жежките им рани.

Наредиха ги с треви,
със свещици плахи
и ранените глави
с воден крем венчаха.

И покриха ги навек
и ридаха тихо –
и грамадния ковчег
вдън земя зариха.

Спрете, майки, спрете вий
в свойта бол безкрайна:
тая светла бездна крий
безутешни тайни.

Asen Razcvetnikov**UTOPLJENICI****1.**

Za vrbikom tamnim zlatni danak tone
i u vale nježne tiha večer roni.
Pucanj sad za pucnjem zamire i klone
zvjezdani to zvonar za san miran zvoni.

Usidreni šlep zar plutati će stalno
obložen sav slojem masnog crnog mulja?
O, kao da crni lijes nad vodom tamnom
sad za pokoj zadnji sanjivo nas l julja.

S rukama otraga mi i večer ovu
gledamo sa čežnjom prema svijetlom gradu.
Čekamo u mraku da tamo nas pozovu
nevidljiva usta i spase nam nadu...

Tiha rijeka širi obojene ruke,
čarobno se sjaje podvodna prostranstva –
tko će ove noći slomljen sav od muke
vinuti se gore kao zvijezda kasna?

2.

Svoje nježne boje
svježe jutro stvara,
dimi se nad poljem
bijela bijela para.

Stanite sad, majke,
tiho jutro mokro,
pod vodom u mraku
zaspali su krotko.

A sirene u taj tren
tajnim znakom zvane
stavljaše su bistar led,
hladile im rane.

Sakupiše trave
i malene svijeće,
na ranjene glave,
staviše im cvijeće.

Pokriše ih zanavijek,
ovlažiše oko,
velik crni njihov lijes
zariše duboko.

Stanite sad, majke, vi,
jutro sviće divno,
ispod vode tamne svi
zaspali su mirno.

3.

Ний носим венци от върба и подводни бодили,
в потънали кораби тайно се готовим дене –
а вечер издигаме копия стари и гнили
и яхваме своите призрачни бели коне.

И мълком по речното дъно във дълги редици
ний гоним миражата на някаква светла страна.
И в нашите ледни и мътнозелени зеници
гори безнадеждния пламък на жълта луна.

Ний помним люлякова утрин и песни и смелост
и битки сред розови пламъци в стария Лом,
ний помним последната схватка зад някакво село
и вълчите зъби на кървав и страшен разгром.

И както ранените миди грижливо и нежно
лелеят съкровища в пълната с мъх дълбина,
тъй носим и ние в сърцата си своите копнеки,
смразени в кристали и бисерни бели зърна.

А речните риби, напуснали своите подмоли,
на хищни ята ни преследват по нашия път –
и с дива жестокост разнищват и хапят на воля
и ръфат от нашата мека, подпухнала плът.

И нявга през пролетна вечер, когато възлезе
над сини байри засмяна и чиста луна,
незнайни рибари ще найдат на свойта трапеза
със гълчка и радост безценните странни зърна.

И мигом ще звъннат в душите им нашите песни
и нашите жажди за слънце, простор, свобода –
и ярко въз техните смуглни чела ще проблесне
през мрежа от бръчки червена и ясна звезда.

3.

Mi nosimo vijence od trnja i vodenog bilja
u podvodnom brodu se danima spremamo tajno,
a navečer dižemo koplja i stara i gnjila
i jašemo konje tajanstvene, bijele i bajne.

I tih po riječnome dnu poput odreda sjena
mi slijedimo utvaru zemlje te svjetlosti pune,
a ledene naše sve mutne i zelene zjene
sad gore beznadežnim plamenom žućkaste lune.

Mi pamtimo pjesme i smjelost i svitanja bijela
i bitku sred sjajnoga plamena staroga Loma,
mi pamtimo posljednju bitku kraj nekakvog sela,
i očnjake vučje tog krvavog strašnoga sloma.

I kao što ranjene školjke sve brižno i nježno
ljudjuškaju riznice duboke tamne i crne
i mi u srcima nosimo vlastite čežnje –
ko kristale lomljive biserno ledeno zrnje.

A riječnih pak riba napustivši skloništa svoja
u pohlepnom naletu slijede nas jata bijela
i okrutno divlje se zalijeću u nas bez broja
otkidaju komade mekanih podbuhlih tijela.

I jednom u proljetnu plavetnu večer kad zađu
nad brdima zvijezde i mjesec svim sjajem zablista,
kad neznani ribari sjednu, na stolu svom nađu,
uz usklik i radost, skupocjena kamenja čista.

Taj tren će zazvoniti u dušama naše im pjesme
i žudnja za suncem, slobodom, prostranstvom,
i žarko na čelima njihovim tamnim će bljesnući,
kroz mrežu od nabora crvena zvjezdica jasno.

Никола Фурнаджиев

ДЪЖД

На Александър Жендов

Моя едра жена, моя топла и родна земя,
прельстен от звъна на пръстта, от вика на пустинните влюбени,
тича тъмен дъждът и разгонил космата снага,
ще преспи тази нощ, ще лежи в твойте пламнали угари.

Греят люспи във кръв и дълбоки зелени очи,
и кафявия лъч от плътта на дъжда и на дявола.
Ах, разкрий своята гръд и гори в вечността, и кънти,
моя родна земя, моя пръст, моя радост запалена.

Колко черна любов, колко черна зелена вода
и потоци от мрак преминават и тътнат във глината!
Като бесен възторг, като бунт стени днеска дъжда,
и целува, и пей, и ридае, и свети пустинята.

Моя едра жена, моя родна и черна земя,
приеми го и пей във прегърдките топли и пламнали –
като тъмен жребец, като мъж иде днеска дъжда
и ликува пръстта, и танцува дървета и камъни.

Павел Матев

ЛЮЛЯКОВИ НОЩИ

Още има люлякови нощи –
невиждащи очи в притулен час.
Още има люлякови нощи –
безумия от закъсняла страст.

Минути непонятни и крилати,
нетърпеливи жестове, слова,
които ме спасяват без остатък,
от вечната, от вечната мълва.

И ето я пределната отплата –
един акорд от сложен послеслов.
Иоловили тоя звук сърцата,
умират, разрушени от любов.

Nikola Furnadžiev

DAŽD*Aleksandru Žendovu*

Moja krupna ženo, moja topla i rodna zemljo,
 uzbuden zvonjavom tla i zovom pustinja prepunih strasti
 juri sad tamni dažd ogolivši kosmato tijelo
 prespavat će u tebi noćas, u tvoja će plamena garišta pasti.

Gore u krvi ljske i duboke zelene oči
 i smeđi odsjaj sa tijela dažda i vraga.
 O, razgrni ti svoje grudi i gori u vječnost, zvoni,
 rođena zemljo moja, radosti moja goruća, draga.

Koliko ljubavi crne, koliko crne i zelene vode
 i koliko potoka, mraka prolazi, tone u glinu!
 K'o bijesan ushit, k'o buna dažd zemlju sad bode
 i ljubi, i pjeva, i rida, i svijetli u veselom činu.

Moja krupna ženo, moja rodna i crna zemljo,
 primi ga sada na grudi uzavrele, vruće –
 k'o tamni ždrijebac, kao muškarac, dažd danas ide,
 i likuje tlo, i plešu kamenja, stabla i pruće.

Pavel Matev

LJUBIČASTI NOĆI

Jer jošte ima ljubičastih noći.
 Kad nevidene oči. Prigušeni čas.
 I rastanaka. Obećanja moćnih.
 I bezumlja što nosi kasna odveć strast.

Minute – krilate, od tajne tame.
 Nestrpljive i nagle kretnje. Zamor,
 i riječi što ti pomoć mogu same,
 da pakleni i glupi mine žamor.

I eto zadnja odmazda sad ide,
 i pogovora teškog akord jedan.
 Kad začuvši te zvuke srca vide,
 da umireš ti ljubavi sad predan.

Петя Дубарова

***

Със глезени крехки и вени прозрачни
съвсем недорасла съм още
да бъда по женски измамно невзрачна,
да влизам във нечии нощи.

Но вижте ръката ми нервно изящна!
Това не е длан на момиче.
Отдавна с кръвта ми в надбягване страшно
озъбено дяволче тича.

Каква съм? – момиче, жена, дяволица?
– Не зная, но в клетки и стави
суров и кален като северна птица
духът ми свой ръст извисява –
плътта ми надраства.

ДЕН

Като изящна умираща лилия
тази нощ бавно топи се край мен.
Гълхне луната. Звезди, обкръжили я,
шепнат сбогуване. Плисва ме ден.

Авантюристите гларуси с крясъци
нещо споделят ми, бели от сол.
Пеят за слънце и блеснали пясъци,
бягат над моя кавак белоствол.

Този ден идва за мен като истина,
носят го гларуси в моя Бургас.
Бликат го пясъци. Думи разлистени
в него оглеждат се. Трепвам и аз,

и доверчива в дланта му, усмихната,
като в най-чудния, приказен храм,
аз ще побързам – и светла, и истинна,
своя момичешки пулс да му дам.

Petja Dubarova

***

Sa venama paženim, krhkim i plavim
još sasvim nedorasle moći
da sva se ko žena nevidljivom pravim,
da uđem u nečije noći.

Al' gledajte ruke mi nervozno krasne!
Ne, nije to djetinja ruka.
Jer odavno krvlju mi brzo i strasno
taj iskežen vražić se trka.

I što sam ja? Žena, đavolica, dijete?
Ne znam, al' kostima smjelo
sav surov i kaljen ko sjeverne čete
moj duh se sad izdiže –
nadraста tijelo.

DAN

Baš kao umiruć' profinjen ljiljan
sporo se topi ta noć, sviče dan.
Umiru zvijezde i mjesec se sija,
Šapuće zbogom. Tad pljusne me dan.

Avanturisti su galebi preko,
Nešto mi kažu od soli skroz bijeli.
Pjevaju suncu i bljeskavom pijesku
Lete nad bijelu topolu sad smjeli.

Ovaj dan za mene dođe k'o istina,
u moj grad Burgas ga odnose labudi.
Grli ga pijesak i riječi sve lisnate
tu se ogledaju. Tako se razbudim

i s povjerenjem u dlan mu se nasmiješim
k'o u bajkovit i čudesan hram,
sad ču požurit' i svijetla i najljepša
djekočki svoj da puls njemu dam.

Превод на хърватски: **Марияна Бийелич**

МУЗАТА НА ФИЛОЛОГА – С КНИГА, ЛИРА, С МЕЧ И ЛАВРОВА КЛОНКА

Разговор с доц. д-р Катя Йорданова

– В навечерието на 20-годишнината от създаването на профил по сърбистика и хърватистика в рамките на славистиката в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ се обръщаме към Вас като към славист, учен, изследовател, литератор с богат опит, преводач, като преподавател в Alma Mater – Софийския университет „Свети Климент Охридски“, където специалността „Славянска филология“ съществува още от първата година на неговото откриване. Какъв е Вашият поглед към развитието на славистиката като една от най-старите специалности в българското висше образование въобще и конкретно с оглед на южнославянските езици, литератури и култури?

– Най-напред искам сърдечно да поздравя всички колеги – преподаватели и студенти от Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ – по случай този чудесен юбилей, който има не само локално, но и общонационално значение и сам по себе си е доказателство за развитието на славистиката у нас. Да, богато е миналото на българската славистика – и като хронология, и като фактология. Има своя блясък спектърът ѝ и днес – авторитетни университетски славистични катедри, многобройни славистични научни трудове, получили международно признание, включително и на талантливи научни изследователи от най-младите поколения, славистични конгреси, симпозиуми, конференции, семинари, сътрудничество между университети, преводачески съюзи, културни институции и т.н. Имаме от началото на 90-те години и 142-ро СОУ в София, преобразувано от 1998 г. в Профилирана гимназия с изучаване на чужди езици,

включително славянски. А такива училища и школи по презумпция са естествено предмостие към университетските славистични специалности. Радостен факт е и всеки нов превод на художествена творба от славянски автор, а преводачите от южнославянски литератури са извънредно предани на каузата.

Очевидно има много основания и предпоставки за оптимистичен поглед към бъдещето на българската славистика. Но има и сенки, неудовлетвореност, болка... За нещастие, в най-новата политическа история на Балканския полуостров се случиха жестоки, трагични трусове. Тези трусове имат своята интерференция и в народопсихологията, и в езиците, и в литературите на южнославянския регион, те засегнаха и географски параметри, видоизмениха същността и динамиката на общуването между индивиди и народи. Но нека вярваме, че вековната биография на тези култури феникс в една от най-драматично брулените зони на света е залог за разцвет и пълноценно общуване помежду им. Българската славистика има и ще има своята плодотворна роля в този процес. Обаче... все още малко се познават, недостатъчно се срещат и разбират тъй изстрадалите южнославянски и балкански народи! Що се отнася до срещите на българската читателска публика с южнославянски автори, тя, слава Богу, вече познава най-високите върхове на южнославянските литератури, но не е запозната с богатството им в поширок диапазон.

– Освен учен и преподавател Вие сте утвърдено име и в областта на художествения превод. Вашите значителни постижения в преводаческото изкуство се свързват най-вече с класически автори. Превели сте Господицата и Знаци край пътя от Иво Андрич, комедиите Госпожа Министершата и Народен представител на Бранислав Нушич, Крепостта на Меша Селимович, Щурец под водопада от Мирослав Кърлежа и редица други сръбски и хърватски автори. Какво е мнението Ви за умението, труда и призванието на преводача и ролята на превода в комуникацията между народите и културите? Какъв е вътрешният Ви подтик към този нелек вид изкуство?

– Благодаря Ви за хубавите думи, на човек чак му става неудобно... Ролята на превода като комуникационен инструмент – огромна, настъпна, неотменима. Преводачът – незаменяем от автоматичния компютърен превод. Преводаческият труд е толкова по-тежък, колкото построги са вътрешните критерии на преводача; в някои случаи може да е дори сизифовски – да се мъчиш цял ден с една страница, оглеждайки я,

нека се пошегувам, с „тореадорски“ поглед. От друга страна, прекомерната текстуална трудност амбицира, зарежда с упорство да овладееш текста по възможно най-прецизния начин. А що се отнася до призванието – да, има невероятни преводачи с невероятно призвание.

Ще дам само един пример – неоценимото богатство от преводи, което ни остави Елисавета Багряна редом с разкошното богатство на своята поезия. Внушителният том с нейна преводна поезия под заглавие „Избрани преводи“, поднесен от издателство „Народна култура“ през 1979 г., съдържа повече от двеста блестящо престъпворени стихотворения на шестдесет и седем автори от различни епохи и народности (и това е само избраното!), от близки до най-далечни страни и континенти. Има немалко големи поети, които са и големи преводачи – български и по света, но не всички творят в областта на превода с такова горене, с такава интензивност, с такова вдъхновение. При Багряна импулсите за лично творчество се настигат и преплитат с импулсите за преводаческо ваятелство – подобно на камбанен звън. Освен това тя е споделяла, че да се превеждат стихове, е по-трудно, отколкото да се твори оригинална поезия, че в изкуството никога не се постига всичко и докрай. За нея да се превежда, означаваше именно да се твори едно второ изкуство на словото – вдъхновено, необходимо и носещо радост.

Е, ще кажат някои, за поезията – добре, но за какво изкуство и вдъхновение може да става дума при превода на проза? По стара, все още непреодоляна инерция мнозина и днес считат преводача по-скоро за редови труженик в полето на културата, по-скоро за безличен посредник, отколкото за художник със самостоятелен естетически мир. Но преводачът ще защити и своето творчество, и своето вдъхновение. Когато се говори за преводаческо творчество обаче, задължително е уточнението, че то не е идентично с творчеството на писателя, нито пък с творчеството в другите области на изкуството. То е опосредствана естетическа дейност; то е художествено съзидание на нови ценности, но не сътворяване на оригинал. От друга страна, безспорни се допирните точки между истински творческия, пределно самовзискателен труд на преводача и оригиналния литературен труд. При добра воля се откриват свободни валенции и към други изкуства: на актьора, който, макар и с други средства, също твори по зададен литературен модел; на музиканта, защото преводачът е длъжен да владее мелодиката и ритмиката на словото до степен преводът да зазвучи като творба от добър български автор; на художника, защото борави с палитрите на два езика. Отделно – необходима му е многостранна ерудиция, тъй като му се налага да бъде историк, географ, етнограф, психолог и народопсихолог, за да

обхвате в дълбочина превежданата творба и да я пресъздаде с всичките ѝ видими и невидими смислово-езикови пластове.

Целият този труд е невъзможен и без известна доза призвание и вдъхновение. Но вдъхновение не като някакво постоянно съществуващо творчески процес състояние, а като дълбока личностна психологическа нагласа. На всеки преводач са известни ония редки сладостни мигове, когато се работи тъй леко, сякаш някой ти нашепва най-точната дума, най-верният синоним, най-изящният словоред... Нима това не е вдъхновение? В едно свое писмо Моцарт нарича подобни моменти „...истински пир! Всичко ти се поднася и твориш като в чудно съновидение“. А според големия немски философ Хегел вдъхновението „не е нищо друго освен това да бъдем изцяло изпълнени от предмета, да бъдем изцяло присъстващи в него и да не се успокояваме, докато той не получи художествена форма и не се закръгли в себе си“. И коя ли е музата на преводачите? Може би една скромна десета муга – Пепеляшка, невидима зад другите девет...

А за вътрешния ми подтик, както ме запитахте, бих могла да кажа: вторичен интерес към преподаваните литератури, желание да се споделят вълнуващи текстове с по-широка българска аудитория, известно предпочтение към преводаческата работа пред научноизследователската. И така – три успоредни линии в една професионална биография.

– В лекциите си по средновековна сръбска литература Вие подчертавате огромната роля на монашеската република на Атон като културен и религиозен център на православието, съкровищница с безценни ръкописи (богослужебни книги, хроники, административни документи), като светилник в мрака на Средновековието и чуждото владичество. Наричате монасите не само божии служители и книжовници, а и воини – на меча и на духа. Доколко подобна роля се налага да изпълняваме в днешното време на унификация и глобализация ние, филологите, в стремежа за запазване на националната идентичност и на духовността?

– Да... имало е за светогорските манастири и много моменти на воински драми, на тежка бран срещу нападения от пирати, разбойници, кръстоносци, османци и др. Описвайки в книгата *Атон – легенда свята* (изд. „Отечество“, 1981) дванадесетдневния си престой на Атон в обиколка на манастирите, Борис Милев – Огин и Михаил Берберов разказват и за жестоки набези срещу много от тях: напр. срещу грузинския манастир „Ивер“. Кръстоносците неведнъж са го опустошавали, а войс-

ките на униатския патриарх Йоан Векос и на император Михаил Палеолог са удавили в морето десетки монаси начело с техния игумен; срещу „Дохиар“ – многократно нападан и разрушаван от пиратски орди; срещу „Ксенофонт“ – изгарян и разрушаван от разбойнически банди през 1225 и 1394 година; срещу българския манастир „Св. Георги Зограф“, известен с 26 мъченици на вярата и родолюбието, станали жертва на латински войници и византийци униати, които със сила искали да ги прекръстят в католическата вяра. Нападателите подложили на огън и грабеж „Зограф“. След отчаяна съпротива част от монасите се изпокрили из горите. Но двадесет и двамата монаси и четирите светски лица се укрепили в манастирската кула, готови на саможертва докрай. И оставайки непреклонни, загиват в опожарения манастир. Тук мисълта ми неволно прелита от Атон към многото български манастири с подобна съдба и най-вече към българската трагедия от 1393 г., към величавата фигура на последния български патриарх Евтимий, превъплътил се от духовник, книжовник, вгълбен исихаст в неуморим стратег и единствен военачалник в обсадения престолен град, воюващ за Търновска България, какъвто се възправя той във великолепната книга на Вера Мутафчиева „Последните Шишмановци“ – книга, която трябва да бъде прочетена във всеки български дом.

Камбаните на Зографския манастир

Но да се върнем към съвремието и Вашия въпрос за ролята на филологите. Широкообхватна е ролята им, защото те – на всеки пост във всяка филологическа професия, заедно с хората на литературата и изкуството и историците са в най-голяма степен отговорни за отстояването на националната ни идентичност, на чистия български език, свободата на размисъл, свободата на поривите на духа... Големите творци влияят мощно върху психиката на отделния човек и народите, облагородяват ги, насочват ги към идеали, каквито човечеството винаги е имало, но от които, за жалост, винаги е изоставало. Филологията срещу унификацията и глобализацията – тежка, тежка битка! Но трябва да се води неотклонно и самоотвержено, защото тази битка с духовни оръжия е битка срещу обезличаването, деморализацията и криминализацията на света, срещу индивидуалното и националното промиване на мозъци, срещу деленето на държавите на послушни и държави диктатори, срещу пресичането на вековните корени на взаимност между славянските народи. А и ролята на православието днес трябва да бъде още по-разгърната и резултатна. Православните народи, общности и църкви в световен мащаб трябва да са още по-сплотени. Все още не сме истински приобщени към православната християнска вяра. Колко от децата ни знаят десетте Божи заповеди? Колко са кръстени в православен храм? А възрастните – колко и какъв е духовният им живот и колко са им възможностите за духовни наслади? България все още е зле, макар че старания се полагат във всички сфери. Плуваме не срещу едно, а срещу две течения. От една страна, да – дава ни се, от друга страна – отнема ни се несъизмеримо повече, и не само в материални измерения. Защо ли упорито ме навестява фрагмент от „Писмо“ на Вапцаров: „Опомнихме се. / Късно. / Бяхме вързани жестоко“. Светът лъч е пророчеството на Ванга, че за България наближава хубаво време. Дано не е било изречено само за да ни окуражи. Светът понастоящем е ужасяващ, зло то вилнее, войните не стихват, практикува се квазимиротворчество, ръководено де факто от максимата „Разделяй и владей“. Колко миротворческа е например една бомбардировка над хилядолетен славянски град? Или другаде? „Блажени миротворците, защото те ще се нарекат синове Божии“ – гласи, както е известно, седмото блаженство от Евангелието на Матей (5:9). Къде са, кои са, колко са и не сме ли длъжни всички да бъдем по някакъв начин истински миротворци, които ще постигнат триумфа на Доброто и Мира? Защото, ако имаме Доброто в душите си и Мира като знаме, имаме всичко!

Разговора води **Вяра Найденова**

АВТОРИ, ПРЕВОДАЧИ, РЕДАКТОРИ

АВТОРИ, ПРЕВОДАЧИ, РЕДАКТОРИ

Ничка БЕЧЕВА е завършила славянска филология в СУ „Св. Климент Охридски“. Защитила е докторска дисертация на тема *Местните имена в Иайловградско*. Работила е в Института за български език на БАН в секциите по българска ономастика и по съпоставително изследване на българския език с други езици. Била е доцент по славянски езици (сръбски и хърватски език) в катедра „Славистика“ на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ във Велико Търново. Водила е лекционни курсове и практически занятия по сръбски език в ПУ „Паисий Хилендарски“ и ЮЗУ „Неофит Рилски“.

Научните ѝ интереси са в областта на българската ономастика (монографични изследвания *Местните имена в Иайловградско* и *Местните имена в Грудовско (Средецко)*, на съпоставителното изследване на славянските езици (студия *Бугарско-сръпска контрастивна лингвистичка истраживања* и др.), на българската диалектология – изследвания върху говора на банатските българи (*Лексикални особености в говора на павликяните в Сръбски Банат, Термини за кръвно и брачно родство в говора на българите павликяни във Войводина* и др.), на теорията и практиката на превода между близкородствени езици (*О неким проблемата превођења дјалекатске лексике између близкосродних језика (На грађи бугарског и српског језика), Реалност и фикция при превода между близкородствени езици* и др.).

E-mail: nbecheva@abv.bg

Марияна БИЈЕЛИЧ (Marijana Bijelić) преподава българска литература в Университета в Загреб. Родена е през 1978 г. в Дубровник (Хърватия). През 2005 г. завършила хърватска филология и славянски филологии във Философския факултет на Загребския университет. През 2011 г. защитава докторска дисертация на тема *Жертването като структурен модел на „септемврийската литература“ в контекста на българския литературен авангард (Žrtvovanje kao strukturni model „septembarske književnosti“ u okviru bugarske književne avangarde)* във Философския факултет на Загребския университет, където работи като главен асистент в Катедрата по южнославянски езици и литератури. Занимава се с литературен превод, превела е *Преглед на българската поезия от 19. и 20. век* (Nadežda Zaharijeva i Elena Alekova, *Pregled bugarske književnosti 19. i 20. stoljeća*, 2012). Научните ѝ интереси и публикациите ѝ са в областта на новата българска литература, предимно българския литературен авангард, и сравнителното проучване на южнославянските литератури.

E-mail: marijanabijelic@yahoo.com

Борислав БОРИСОВ е преподавател по чешки език в катедра „Славистика“ към Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Докторската му дисертация е издадена като монография (*Българският и чешкият книжовен език през Възраждането. Особености на кодификацията*, 2012). Автор е също така и на учебници и учебни помагала по български език за средния курс. Научните му интереси са в областта на историята на книжовните езици, съпоставителното езикознание, социолингвистиката, методиката на обучението по български език, методиката на чуждоезиковото обучение. Превежда от чешки игрални и документални филми към БНТ.

E-mail: borisslav@seznam.cz

Славица ВАСИЛЕВИЧ-ИЛИЧ (Славица Васильевић-Илић) е професор по сръбска средновековна литература и история на сръбската култура във Филологическия факултет на Университета в Баня Лука. Следвала е югославска литература и сърбохърватски език във Философския факултет в Нови Сад. Докторска дисертация на тема *Сръбската средновековна литература и култура в творчеството на Владимир Чорович* (*Српска средњовјековна књижевност и култура у дјелу Владимира Ђоровића*) защитава във Философския факултет в Баня Лука, където е назначена за асистент през 2000 г. Освен на книжното издание на дисертацията си (2007) е автор на двутомната монография *Средновековни теми* (*Средњовјековне теме*, I – 2010), на университетския учебник *Сръбска средновековна литература* (*Српска средњовјековна књижевност*, 2015) и на десетки студии и статии в областта на медиевистиката.

E-mail: ilics@teol.net или slavica.vasiljevic.ilic@unibl.rs

Ана ВАСУНГ (Ana Vasung) завършила висше образование във Философския факултет към Университета в Загреб, специалности „Южнославянски езици и литератури“ и „История на изкуството“. От 2008 г. е назначена като асистент в Катедрата по български език и литература към Департамента за южнославянски езици и литератури в същия университет. През 2015 г. защитава докторска дисертация на тема *Български и хърватски адвербиални фразеологии с пространствено и времево значение* с научен ръководител проф. д-р Желка Финк-Арсовски и втори научен ръководител проф. д-р Емилия Недкова от РУ „Ангел Кънчев“, България. Научните ѝ интереси са в областта на фразеологията, лексикологията, лингвокултурологията, теорията на превода, когнитивната лингвистика.

E-mail: ana.vasung@gmail.com

Славка ВЕЛИЧКОВА е доцент доктор в катедра „Славистика“ в ПУ „Паисий Хилендарски“. Завършила е славянска филология в СУ „Св. Климент Охридски“. След спечелен конкурс е избрана за асистент на проф. Иван Леков в Катедрата по славянско езикознание и етнография на същия университет. Води лекционни курсове по съвременна граматика на сърбохърватския език в СУ „Св. Климент Охридски“, в ПУ „Паисий Хилендарски“, а за известно вре-

ме (заедно с историческа граматика) – в ЮЗУ „Неофит Рилски“ в Благоевград. Преподавала е български език в Хавана, Куба, 1979 – 1983. Автор е на монографията *Тенденции в езиковата политика на Република Македония* (1991). Научните ѝ интереси са в областта на сравнителната граматика, историческия развой и кодификацията на юнославянските езици.

Евелина ГРОЗДАНОВА завършила висше образование в ПУ „Паисий Хилендарски“, специалност „Славянска филология“, с профил по сръбски и хърватски език. През 2015 г. защитава докторска дисертация на тема *Формиране на правописни норми у хървати и сърби (в контекста на книжовните сърбохърватски взаимоотношения)*, с научен ръководител доц. д-р Славка Величкова. Работи като асистент в катедра „Славистика“ на Пловдивския университет.

E-mail: evupool@yahoo.co.uk

Светла ДЖЕРМАНОВИЧ е завършила специалността „Славянска филология“ (с профил по сръбски и хърватски език) в ПУ „Паисий Хилендарски“. От 2014 г. е докторант към катедра „Славистика“ в ПУ „Паисий Хилендарски“. Докторската дисертация, върху която работи, е на тема *Аорист и имперфект в славянските езици*, с научен ръководител проф. д.ф.н. Иван Куцаров. Научните ѝ интереси са в областта на сравнителното езикознание, сравнителната граматика на славянските езици, историята на славянските езици, съвременния сръбски и хърватски език, морфологията на съвременните славянски езици (източнославянски, западнославянски и юнославянски).

E-mail: djermanovic.pu@gmail.com

Биляна ДОЙЧИНОВИЧ (Биљана Дојчиновић) е професор в Катедрата по литература и теория на литературата към Филологический факултет на Университета в Белград. Защитава докторска дисертация през 2003 г. на тема *Наративни подходи в романите на Джон Упдейк (Приповедни поступци у романима Џона Андајка)*, въз основа на която издава през 2007 г. книгата *Картограф на модерния свят: романите на Джон Упдейк (Картограф модерног света: романи Џона Андајка)*. Член е на международното „Упдейк общество“ и на редколегията на едноименното списание (The John Updike Review). Тя е сред основателите на Центъра за женски изследвания в Белград. Отговорен редактор е на сп. „Книженство“. От 2002 до 2008 г. е била отговорен редактор на списанието за феминистична теория *Genero*. Автор е на монографиите *Гинокритика. Џенендърът и изучаването на литературата, писана от жени (Гинокритика: Род и проучавање књижевности коју су писале жене, 1993)*, *Градове, стаи, портрети (Градови, собе, портрети, 2006)*, *GendeRingS: Дженендър прочити на произведения на сръбски жени (GendeRingS: Gendered Readings in Serbian Women's Writing, 2006)*, *Среци в тъмнината: увод в прочита на Вирджиния Улф (Сусрети у тами: увод у читање Вирџиније Вулф, 2011)*, *Правото на слънцето – по-различните модернизми (Право сунца –*

другачији модернизми, 2015). Научните ѝ интереси са в областта на гинокри-
тиката, феминизма.

E-mail: bdojcinovic@fil.bg.ac.rs

Дарина ДОНЧЕВА е доцент доктор към катедра „Славистика“ в ПУ „Паисий Хилендарски“. Научните ѝ интереси са в областта на южнославянските и балканските литератури. Водила е лекционни курсове в няколко университета в България, Сърбия и Словакия. Ръководител (съвместно с Ничка Бечева) на четири студентски преводачески проекта. Автор, съавтор и преводач на учебници за българското национално малцинство в Сърбия. Носител на наградата „Стоян Новакович“ (2010), връчвана от Издателството за учебници – Белград. Съавтор на *Бугарска книжевност. Хрестоматија* (2007), съвместно с Михайло Пантич.

E-mail: d.doncheva2002@gmail.com

Гергана ИВАНОВА е асистент по сръбски език в катедра „Славистика“ към Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Завършила е славянска филология в СУ „Св. Климент Охридски“. Освен упражнения по сръбска граматика води и практикум по правопис и пунктуация на съвременния български език в различни специалности на Филологическия, Философско-историческия и Педагогическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Работи и като редактор и коректор в Университетското издателство „Паисий Хилендарски“.

E-mail: gerganapd@abv.bg

Диана ИВАНОВА е д.ф.н. професор към катедра „Български език“ във Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Научните ѝ интереси са в областта на историята и теорията на книжовните езици, стандартологията, социолингвистиката, текстологията и лингвистиката на библейския текст, славянските културни и езикови връзки и др. Автор е на над 250 публикации, на учебници и монографии: *Българският периодичен печат и градивните книжовноезикови процеси през Възраждането (върху материал от сп. „Читалище“, 1870 – 1875)* (1994), *Езиковите въпроси в българския периодичен печат през Възраждането* (1998), *По следите на анонимното авторство в печата през Възраждането* (2000), *Традиция и приемственост в новобългарските преводи на Евангелието (Текстология и език)* (2002), *Недописани страници от историята на българския книжовен език. I част. Славистични ракурси* (2008), *И от зазоряването започва денят... Изследвания върху приемствеността в разоя на българския книжовен език* (2010) (в съавторство с Б. Велчева), *История на новобългарския книжовен език* (2012) и др. Носител е на наградата на фондация „Пигмалион“ за научноизследователска дейност (2009), както и на други национални и международни награди. Член на СБУ. Зам.-председател е на Комисията за славянски книжовни езици към Международния комитет на славистите.

E-mail: dpivanova@abv.bg

Светлозар ИГОВ е д.ф.н. професор, специалист в областта на славянските литератури и българската литература и дългогодишен член на катедра „Славистика“ в ПУ „Паисий Хилендарски“. През 1978 г. защитава докторска дисертация върху прозата на Иво Андрич, на която са посветени редица негови студии и монографии. Бил е редактор във в. „Литературен фронт“ (1969 – 1970) и сп. „Съвременник“ (1972 – 1976). Член на редколегията на списанията „Съвременник“ (1973 – 1983), „Панорама“ (1980 – 1990), „Сравнително литературознание“ (1980 – 1990) и „Литературна мисъл“ (2010), главен редактор на сп. „Език и литература“ (1994 – 2005). Интересите му са в областта на историцата и критиката на българската литература, поетиката на романа, общото и сравнителното литературознание, славянските литератури, теорията, практиката и критиката на превода. Занимава се активно с оперативна критика. Освен в областта на литературознанието се изявява още и като поет, белетрист, драматург, преводач. Автор е на повече от 40 книги, като над 30 от тях са литературоведски монографии, посветени на развой на българската литература и на творчеството на отделни нейни представители (Христо Ботев, Иван Вазов, Алеко Константинов, Пенчо Славейков, Йордан Йовков, Богомил Райнов, Павел Вежинов, Николай Кънчев, Златомир Златанов и др.). Неговата *История на българската литература* е издадена през 2004 г. на сръбски в превод на Мила Васов.

E-mail: svetlozarigov@abv.bg

Кремена КОЕВА е завършила специалността „Славянска филология“ (сръбски и хърватски език) в ПУ „Паисий Хилендарски“. Сътрудничила е на различни издания за литература и култура. Носител е на награди от регионални, национални и международни литературни конкурси. Превежда от сръбски, хърватски, испански и руски. В неин превод са представени творби на Давид Албахари, Ана Ристович, Весна Парун, Густаво Тисоко и Елена Палашек.

E-mail: kremena_koev@abv.bg

Мијана КУБУРИЧ-МАЦУРА (Мијана Кубурић-Мацура) е доцент по съвременен сръбски език във Филологическия факултет на Университета в Баня Лука, където през 2005 г. завършва магистратура. През 2014 г. в същия факултет защитава докторска дисертация на тема *Системата на концесивните синтаксически конструкции в съвременния сръбски език (Систем концесивных синтаксических конструкций у современом српском језику)*. Автор е на учебници и на учебни помагала за основното училище и на монографията *Развитие на сложните съставни изречения в говора на децата от предучилищна възраст (Развој зависносложених реченица у говору предшколске дјеце, 2012)*.

E-mail: mijana.kuburic-macura@flf.unibl.org

Елица МАРИНОВА е завършила специалността „Славянска филология“ (сръбски и хърватски език) в ПУ „Паисий Хилендарски“. Понастоящем е докторант към катедра „Славистика“ в ПУ „Паисий Хилендарски“. Докторската

дисертация, върху която работи, е на тема *Градът в експресионистичната проза на славянските литератури. Опит за диференциален компаративизъм* с научен ръководител доц. д-р Жоржета Чолакова. Научните ѝ интереси са в областта на модернизма и постмодернизма. Превежда научна и художествена литература от сръбски език.

E-mail: marinova_elitsa@yahoo.com

Людмила МИНДОВА е завършила специалността „Славянска филология“ в Софийския университет (1998), където по-късно защитава дисертация върху хърватския литературен барок (2006). Освен няколко стихосбирки и един роман досега е публикувала и литературоведската книга: *Гласът на барока. Иван Гундулич и хърватската барокова норма* (2011). В неин превод са издадени редица книги на автори от бившето югославско пространство. Людмила Миндова е доцент в Института за балканистика с Център по тракология „Александър Фол“ (БАН) и хоноруван преподавател във Факултета по славянски филологии на Софийския университет. Научните ѝ интереси са в областта на естетиката, литературната теория, компаративистиката, славянските и балканските литератури, културната семиотика.

E-mail: lmindova@yahoo.co.uk

Вяра НАЙДЕНОВА е асистент по сръбски и хърватски език в катедра „Славистика“ към Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Завършила е славянска филология в СУ „Св. Климент Охридски“. Основните ѝ научни интереси и публикации са в областта на езиковите контакти, компаративната лингвистика (словообразуване, лексикология, фразеология), теорията и практиката на превода. На поетиката на комичното с акцент върху комедиографското творчество на сръбския класик Бранислав Нушич в лингво-стилистичен аспект е посветен научният ѝ труд, който предстои да бъде защитен като дисертация.

E-mail: najvy@abv.bg

Златка НЕДЕЛЧЕВА е завършила специалността „Славянска филология“ (с профил по сръбски и хърватски език) в ПУ „Паисий Хилендарски“. Понастоящем е докторант към катедра „Славистика“ в ПУ „Паисий Хилендарски“. В докторската дисертация, върху която работи, на тема *Постмодерният роман в сръбската и хърватската литература – Светислав Басара, Милорад Павич, Павао Павличич, Дубравка Угрешич*, с научен ръководител проф. д.ф.н. Светлозар Игов, изследва и съпоставя постмодерната романа поетика в Сърбия и Хърватия. Научните ѝ интереси са в областта на литературната теория, сравнителното литературузнание, сръбската и хърватската литература.

E-mail: z.nedelcheva@gmail.com

Николай НЕЙЧЕВ е доцент по руска класическа литература към катедра „Руска филология“ в ПУ „Паисий Хилендарски“. През 1997 г. защитава доктор-

ска дисертация на тема *Влияние на догмато-мистичната ортодоксия върху късното творчество на Ф. М. Достоевски*. Хабилитационният му труд е посветен на християнската идеологемност на руския литературен логос (*Руският литературен месианизъм на XIX век*). Автор е на редица публикации в България и чужбина, посветени на идеината поетология на руската класическа литература. Основните му научни интереси са насочени към проблемите на руския литературен месианизъм и в частност към творчеството на Ф. М. Достоевски и Н. В. Гогол. Автор е на монографиите *Ф. М. Достоевски – Тайнствената поетика* (Пловдив, 2001), преведена и издадена в Русия (*Тайнственная поэтика Ф. М. Достоевского*). Екатеринбург, 2010), и *Литература и месианизъм. Руското литературно месианство през XIX век* (Пловдив, 2009). Два пъти е носител на наградата за литературна критика на Дружеството на пловдивските писатели (2002, 2009), както и на Наградата за високи творчески постижения и принос в развитието на българо-руските културни връзки „Златная муз“ (2003).

E-mail: neychev@abv.bg

Елисавета НЕНЧЕВА е завършила специалността „Славянска филология“ (с профил по сръбски и хърватски език) в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. През 2014 г. защитава докторска дисертация на тема *Панегирикът на дяк Андрей от 1425 г. в репертоара на южнославянските (български и сръбски) кодекси*, с научен ръководител доц. д.н.к. Мария Шнитер. От 2011 г. е хоноруван асистент към катедра „Славистика“ на Филологическия факултет, а също и към катедрите по етнология и теология на Философско-историческия факултет на Пловдивския университет. Научните ѝ интереси са в областта на литературната история, българската и сръбската средновековна литература, краезнанието, средновековната медицина, религията, митологията.

E-mail: enencheva@dir.bg

Благое (Блажо) НИКОЛИЧ (Блажо Николић) е завършил арабски език и литература във Филологически факултет на Белградския университет. Превежда от арабски, английски, български, сърбохърватските езици (сръбски, хърватски, босненски, черногорски), македонски, албански. В негов превод към поредицата „Балканска драма за Европа“ излизат *Савремена бугарска драма* (Београд, 2003) и *Съвременна сръбска драма* (Пловдив, 2004), както и филмите на Емир Кустурица *Бъндърграунд* и *Черна котка, бял котарак*.

E-mail: blazo_nikolic@abv.bg, blazo.nikolic@gmail.com

Кичка ПЕШЕВА по специалност е библиограф. Работила е в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – София, и в Народната библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив. От 1968 г. се занимава с библиографски обзори и изследвания, както и с литературна критика предимно за български писатели. Автор е на книгата *Наказани таланти* (1993), която е посветена на 25 български писатели, пострадали от комунистическия режим, и в която за първи път са използвани материали от секретните фондове.

Румен САРИЕВ е завършил специалността „Славянска филология“ (с профил по сръбски и хърватски език) в ПУ „Паисий Хилендарски“. Интересите му са в областта на творческото писане и превода.

Екатерина СТОЙЧЕВА е магистър по славянска филология (с профил по сръбски и хърватски език). Завършила е специалността през 2007 г. в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. От 2010 г. е редовен докторант в катедра „Българска литература и теория на литературата“ към Филологическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“ с тема на дисертацията *Социалното и духовното в три слова от „Книга Григория Цамблака“* и с научен ръководител доц. д.н.к. Мария Шнитер. Научните ѝ интереси са в областта на медиевистиката и етнологията.

E-mail: ina_sp@abv.bg

Дарка ХЕРБЕЗ – за нея вж. на стр. 224.

E-mail: darka.herbez@yahoo.com

Красимира ЧАКЪРОВА е доцент доктор към катедра „Български език“ във Филологическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“. Научните ѝ интереси са в областта на морфологията и стилистика на съвременния български език, сравнителната граматика на славянските езици, съпоставителната аспектология, методиката на преподаването на български език като чужд. Автор е на *Феноменът стилистична грешка (как да откриваме и редактираме коварните сателити на нашата реч)* (в съавторство с П. Костова, 1999), *Помагало по българска морфология* (2000), *Аспектуалност и количествово* (2003), *Императивът в съвременния български език* (2009).

E-mail: krchakarova@gmail.com

Юлиана ЧАКЪРОВА е русист езиковед, доцент в катедра „Руска филология“ в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Докторската ѝ дисертация на тема *Местоимения как средство выражения анафорической связи в болгарском и русском текстах* е защитена през 1997 г. в Минск, Беларус. Хабилитационният ѝ труд (2013) е посветен на критически анализ на различните школи и подходи в когнитивната лингвистика и прилагането на тази оптика при лингвистичния анализ. Преподава морфология на съвременния руски език, когнитивна лингвистика, теория и методология на превода. Сферата на научните ѝ интереси включва когнитивния подход в езикознанието, концептуалната метафора, лингвоконцептологията, съпоставителното езикознание, лингвистиката на текста, теоретични и приложни проблеми на превода. Автор е на монографията *Местоимения и анафора в болгарском и русском текстах* (2010). Превежда от и на руски и английски език.

E-mail: jchakarova@yahoo.com

Жоржета ЧОЛАКОВА е доцент по чешка литература и славянски литератури към катедра „Славистика“ в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Била е лектор по български език и цивилизация в Провансалския университет в Екс-ан-Прованс (1998 – 2002) и в Париж – 4, Сорбона (2009 – 2010). Научните ѝ интереси са в областта на поетиката, тематологията, еволюцията на идеите, литературоведската компаративистика. Основните ѝ изследвания са върху чешката поезия на XIX и XX век. Докторската ѝ дисертация на тема *Český surrealismus 30. let. Struktura básnického obrazu* е защитена във Философския факултет на Карловия университет в Прага през 1993 г. и е издадена (Praha, 1999). Съставител и преводач е на книгата *Карел Хинек Maxa или Гласът на падналата арфа* (1993), автор е на монографията *Лицата на человека в поезията на чешкия авангардизъм* (1998). Превежда поезия от чешки и френски език.

E-mail: gtcholakova@abv.bg

Саша ШМУЛЯ (Саша Шмулья, 1978) е професор по сръбска литература във Филологическия факултет на Университета в Баня Лука. Автор е на книгата *Поезия и просба. Интертекстуални аспекти в стихосбирките Търся миłość на Десанка Максимович и Каменният спящ на Мак Диздар (Поезија и прозба. Интертекстуални аспекти у збиркама поезије Тражим помиловање Десанке Максимовић и Камени спавач Мака Диздара, 2012)*, и съавтор на *Ковчежници и пазители. Православната духовност на сръбската литература на XX век (Ризничари и памтитељи. Православна духовност српске књижевности XX вијека, 2013)*, както и на редица научни статии. Основно поле на неговите изследвания са съпоставителното изучаване на южнославянските литератури, историята на сръбската литература, теорията на литературата, в рамките на която се интересува по-специално от жанровите аспекти на романа, постмодернизма и фикцията. Занимава се и с литературна критика. Отговорен редактор е на списанието за език, литература и култура „Филолог“.

Адрес: sasa.smulja@unibl.rs

СТАНДАРТ ЗА ОФОРМЯНЕ НА НАУЧНИТЕ СТАТИИ

Статиите са в обем между 10 000 и 27 000 знака.

Страниците да не се номерират.

Шрифт на основния текст: *Times New Roman*; подравняване: Justify, междуредие: Single, 12 pt. First line: 1,25.

Всички научни текстове се публикуват на български език.

Ако са използвани **други шрифтове**, те трябва да се изпратят заедно с текста (в doc. и pdf) на посочения електронен адрес.

Заглавието се изписва с големи букви (All caps), центрирано (*Times New Roman*; Bold, Single, 14 pt.), а под него (след един празен ред) с малки букви без съкращения – името, фамилията и работното място на автора (*Times New Roman*; Bold, Single, 12 pt.). Същата информация (без работното място) се дава на руски и на английски език.

В началото на статиите се представя кратка **анотация (Abstract) на руски и на английски език** (500 – 700 знака всяка). След нея на отделен ред се дават 5 – 6 ключови думи (**Ключевые слова/Key words**, в **Bold** и **Italic**). Големина на шрифта за анотацията и ключовите думи – 10 pt., Normal, Single.

Заглавията в текста се изписват по два начина:

1. в *Italic* – ако е заглавие на самостоятелно издание;
2. в кавички и Normal – ако става дума за статия или разказ, включени в сборник или периодично издание.

Бележките към текста се дават под линия на всяка страница.

При цитиране на по-голям пасаж (над три реда) чуждият текст се оформя като самостоятелен абзац и след един празен ред изцяло (не само първият ред) се подравнява спрямо отстъпка на новия ред. След цитата в скоби вдясно на отделен ред се прилага принципната формула на цитиране (вж. по-долу) и се оставя празен ред. При отделяне на цитата в самостоятелен абзац отварящи и затварящи кавички не се поставят. Големина на шрифта – 10 pt., Normal, Single.

Цитирането на източниците в текста (фамилия на автора, година на изданието, двоеточие, страница) се дава в кръгли скоби, например (Караулов 1999: 43). Ако е сборник, се дават фамилията на редактора или съставителя, годината на изданието и страницата, напр. (Димитрова, ред. 1998: 56).

Библиографията е в края на статията. Най-напред вляво на страницата след пропускане на празен ред се изписва **ЛИТЕРАТУРА** (Small caps, Bold, 12 pt.), оставя се празен ред, след което започва подреждането на авторите (в азбучна последователност, без номериране, *Times New Roman*; Single, 12 pt.). В начална позиция се изписва името на българска кирилица и се отбележва годината на ползваното издание. В *Italic* се дава само изходното заглавие. Задължително след града на издаване и двоеточие се посочва издателството (името му не се поставя в кавички).

Ако е цитирана статия, заглавието се дава в Normal, поставя се точка, след нея се пишат две наклонени черти с шпация от двете страни и след тях се цитира заглавието на книгата или списанието (*Italic*), посочват се мястото и годината на издаване (при списанията – и броят, въведен с № и шпация между този символ и числото), както и номерата на страниците на статията (с дълго тире и шпации от двете му страни, напр. 15 – 25). Ако статията е от вестник, след броя (пише се № и шпация, вж. по-горе) се добавя датата, а на последна позиция – страниците. В края се поставя точка.

При електронните източници първо се дава датата на публикуване (ако е посочена), след това датата на влизане в сайта, като сайтът се посочва в ъглести скоби, напр.:

<http://www.belb.net/personal/zidarova/Chastici_i_morfemi.htm>.

При повече публикации от един и същи автор през една и съща година след годината се слага кирилска малка буква (а, б, в).

Научната литература на кирилица, включена в библиографията, се транслитерира (вж. образца).

Стандартният графичен вариант на българските кавички е „...“.

Примери

ЛИТЕРАТУРА

Караулов 1999: Караулов, Ю. Н. *Активная грамматика и ассоциативно-вербальная сеть*. Москва: ИРЯ РАН, 1999.

Георгиев 1985: Георгиев, Вл. Възникване на нови сложни глаголни форми със спомагателен глагол „имам“. // Вл. Георгиев. *Проблеми на българския език*. София: БАН, 1985, 113 – 137.

Димитрова, ред. 1998: *Езиково съзнание*. Ред. Ст. Димитрова. София: Наука и изкуство, 1998.

Карагъозова 1998: Карагъозова, Сн. Езикът на рекламата. // *Езиково съзнание*. Под ред. на Ст. Димитрова. София: Наука и изкуство, 1998, 289 – 315.

Станкова, Харлакова 1991: Stankova, E., I. Harlakova. *English idioms*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1991.

Шепърд 1998: Sheppard, L. *Father Involvement Shows Positive Outcomes*. 13 April, 1998. University of Illinois at Urbana-Champaign. 29 July, 1999 <<http://www.urbanext.uiuc.edu/news/news980413g.html>>.

Ако статията е от вестник, оформлението е следното:

...// *Литературен глас*, V, № 161, 24.IX.1932, с. 4.

СТАНДАРТ ЗА ОФОРМЯНЕ НА ХУДОЖЕСТВЕНИТЕ ПРЕВОДИ

Приемат се за публикация преводи на художествени текстове в различни жанрове – прозаически, поетически и драматургични. Стихотворенията се публикуват освен в превод и в оригинал.

Всеки преводач изпраща превода, оригинала, творчески портрет със снимка на превеждания автор и кратка автобиографична справка.

Оформянето на текстовете следва стандартата на научните статии.

Всички постъпили материали се редактират, научните статии се рецензират от двама независими рецензенти.

Адрес на списанието:

ул. „Цар Асен“ 24

Филологически факултет

ПУ „Паисий Хилендарски“

4000 Пловдив

Материалите се изпращат единствено по електронен път на адрес:

slavdialozi@gmail.com

СЛАВЯНСКИ ДИАЛОЗИ

Списание за славянски езици, литератури и култури
Година XII, 2015, книжка 16

Българска, първо издание

*Предпечатна подготовка: Георги Ташков
Печат и подвързия: УИ „Паисий Хилендарски“*

Пловдив, 2015

ISSN 1312-5346